

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MÂİDE SÛRESİ BAĞLAMINDA EHL-İ KİTABA YÖNELİK
ÂYETLERİN MÜSLÜMANLAR İÇİN BAĞLAYICILIĞI

FEYZULLAH YANIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Ceyda GÜRMAN

SİNOP-2024

TEZ KABUL

Feyzullah YANIK tarafından hazırlanan “**MÂİDE SÛRESİ BAĞLAMINDA EHL-İ KİTABA YÖNELİK ÂYETLERİN MÜSLÜMANLAR İÇİN BAĞLAYICILIĞI**” başlıklı bu çalışma, 25.01.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Faruk Özdemir
Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İmza

**Üye
(Danışman)**

Dr. Öğr. Üyesi Ceyda Gürman
Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye Sevinç
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi / İslami İlimler Fakültesi

İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Feyzullah Yanık

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÂİDE SÛRESİ BAĞLAMINDA EHL-İ KİTABA YÖNELİK ÂYETLERİN MÜSLÜMANLAR İÇİN BAĞLAYICILIĞI

FEYZULLAH YANIK

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ CEYDA GÜRMAN

Kur’ân-ı Kerîm, ibâdet, muamelât ve ukubâta dair içerisinde pek çok hüküm ihtiva eden ilahi bir kitaptır. Kur’an’daki en uzun sûrelerden biri olan Mâide sûresi de içerisinde ibâdet, ahkâm ve ahlâka ilişkin emir ve yasakları barındıran sûreler arasında yer almaktadır. 5/627 yılında nâzil olmaya başladığı anlaşılan sûre, yaklaşık iki yıl süreyle inmeye devam etmiş, yüz yirmi âyetten müteşekkil bir sûredir. Adını 112-115. âyetlerde geçen Hz. İsa ve Havâirilerine indirilen “Mâide (sofra)” kelimesinden almaktadır. Sûrede Müslümanlara yönelik hükümlerin yanı sıra Ehl-i kitapla ilgili de birçok hükmün bulunması, dikkat çekici hususlardan biridir. Müslümanlarla ve Ehl-i kitapla ilgili zikredilen bu hükümler, birbirleriyle bağlantılı olarak iç içe anlatılmıştır.

İnsanlığı doğru yola iletmek için gönderilen Kur’ân-ı Kerîm’in toplam 6 bin 236 âyetinin bin 787 tanesi kıssalarla ilgilidir. Bu kıssaların altı yüz doksan altı tanesi ise Ehl-i kitaba (Yahudi ve Hıristiyanlar) dairdir. İslâm’ın ilk yıllarından itibaren bugüne kadar, başta Hz. Peygamber’e, Müslümanlara, İslâm’a ve Kur’an’a yönelik olumsuz tavır takınan ve her fırsatta düşmanlık yapmaktan geri durmayan Ehl-i kitap hakkında gerekli bilgilere sahip olmak Müslümanlar için önem arz etmektedir. Mâide sûresinde her ne kadar Ehl-i kitabın bazı olumlu yönlerinden bahsedilse de genel olarak olumsuz yönleri ele alınarak onlara karşı eleştirel bir üslup kullanılmıştır.

Araştırmada, tefsir ve hadis külliyatıyla beraber, bu alanda yazılan kitap, makale ve tezlerden istifade edilmiştir. Bu bağlamda amacımız, Ehl-i kitapla ilgili günümüze kadar yapılmış çalışmaları derlemek ve özetlemek değil, Mâide sûresi bağlamında Ehl-i kitapla ilgili âyetlerin Müslümanlar için ifade ettiği anlam ve bu âyetlerden Müslümanların almaları gereken ibret, öğüt ve dersleri tespit etmektir. Başka bir ifadeyle, Mâide sûresinde Ehl-i kitapla ilgili âyetlerin ne dediğinin yanı sıra müminlere ne mesaj vermek istediği açıklanmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Tefsir, Mâide Sûresi, Ehl-i kitap, Yahudi, Hıristiyan.

ABSTRACT

MSC THESIS

FEYZULLAH YANIK

SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS

SUPERVISOR: DR. FACULTY MEMBER CEYDA GÜRMAN

The Qur’ān is a divine book that contains many judgements on ibādāt, muāmelāt and ukubāt. Sūrat al-Mā’ida, which is one of the longest surahs in the Qur’ān, is among the surahs that contain orders and prohibitions related to prayer, ethics and morality. The surah, which is understood to have begun to be revealed in 5/627, continued to descend for about two years and is a surah consisting of one hundred twenty verses. It takes its name from the word “Māida” in verses 112-115, which was revealed to Jesus Christ and his Apostles. It is one of the noteworthy points that there are many provisions related to the Ahl al-Kitāb in the surah in addition to the provisions for Muslims. These provisions about Muslims and the Ahl al-Kitāb are intertwined with each other.

Of the total 6,236 verses of the Holy Quran, which was sent to guide humanity to the right path, 1,787 are related to stories. Six hundred and ninety-six of these stories are about the People of the Book (Jews and Christians). It is important for Muslims to have the necessary information about the Ahl al-Kitāb, who have had a negative attitude towards the Prophet, Muslims, Islam and the Qur’ān from the early years of Islam until today, and have not avoided enmity at every opportunity. Although some positive aspects of the Ahl al-Kitāb are mentioned in Sūrat al-Mā’ida, their negative aspects are generally discussed and a critical style is used against them.

In research, along with tafsir and hadith collections, books, articles and theses written in this field have been used. In this context, our aim is not to compile and summarise the studies on the Ahl al-Kitāb up to the present day, but to determine the meaning of the verses about the Ahl al-Kitāb for Muslims in the context of surah Māida and the signs, advice and lessons that Muslims should take from these verses. In other words, it is tried to explain what the verses about the ahl al-Kitāb in Sūrat al-Mā’ida say and what message they want to give to Muslims.

KEYWORDS: Tafsir, Sūrat al-Mā’ida, Ahl al-Kitāb, Jewish, Christian.

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecinde öneri ve yönlendirmeleriyle, ilmi ve akademik değerlendirmeleriyle çalışmamın her aşamasında yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ceyda Gürman'a, önemli tespit ve tenkitleriyle teze katkıda bulunan Doç. Dr. Faruk Özdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye Sevinç'e, eğitim hayatımda ilimlerinden istifade ettiğim bütün hocalarıma, maddî ve manevî her konuda destekçim olan kıymetli eşim ve evlatlarıma şükranlarımı arz ederim.

Feyzullah Yanık

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL.....	i
ETİK BEYANI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ÖNSÖZ.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	1
1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	3
2. MÂİDE SÛRESİ ve EHL-İ KİTABA DAİR GENEL BİLGİLER.....	6
2.1. Mâide Sûresi Hakkında Genel Bilgiler.....	6
2.1.1. Sûrenin nüzûlü ve ismi.....	8
2.1.2. Sûrenin ana konuları ve muhatapları.....	11
2.1.2.1. Müminlere yönelik âyetler.....	11
2.1.2.2. Yahudi ve Hristiyanlara yönelik âyetler.....	14
2.2. Ehl-i kitap Kavramının Anlam Çerçevesi.....	16
2.2.1. Ehl-i kitap kavramının tanımı ve kapsamı.....	17
2.2.2. Ehl-i kitap olarak Yahudiler.....	19
2.2.3. Ehl-i kitap olarak Hristiyanlar.....	22
2.2.4. Değerlendirme.....	25
2.3. “Şer‘u Men Kablena” Kaidesi ve Müslümanlar İçin Bağlayıcılığı.....	26

3. MÂİDE SÛRESİNDE EHL-İ KİTABA YÖNELİK ÂYETLERİN MÜSLÜMANLAR İÇİN BAĞLAYICILIĞI.....	28
3.1. İnançla İlgili Âyetler	29
3.1.1. Allah’a ortak koşmaları ve teslîs inancı	30
3.1.2. Allah’a itâat ve kulluğa dair verdikleri sözü bozmaları	34
3.1.2.1. Yahudilerden alınan sözler.....	35
3.1.2.2. Hristiyanlardan alınan sözler.....	36
3.1.3. Kendilerini üstün görmeleri	38
3.1.4. Çok fazla ve gereksiz soru sormaları	41
3.1.5. Dinde aşırı gitmeleri.....	44
3.1.6. Havârilere indirilen sofrâ ve inancın pekiştirilmesi	48
3.2. İbâdetlerle İlgili Âyetler	51
3.2.1. Allah’ın indirdikleri ile hükmetmemeleri	51
3.2.2. Kutsal topraklara (Arz-ı Mev’ûd/Mukaddes) girme emrine muhalefet	56
3.2.3. Günah işlemek ve haram yemekte birbirleriyle yarışmaları	60
3.2.4. Beğenmedikleri hükümleri gizlemeleri: Recm cezası.....	61
3.2.5. İşlemiş oldukları günahlardan dolayı Allah tarafından cezalandırılmaları: Maymun ve domuza çevrilmeleri	66
3.2.6. Cana kıyma yasağını çiğnemeleri	68
3.2.6.1. Hâbil ve Kâbil kıssası örneği	69
3.2.6.2. İsrâiloğulları için verilen hüküm	72
3.3. Ahlâkî Konularla İlgili Âyetler	76
3.3.1. Allah’la ilgili âyetler	77
3.3.1.1. Allah’a iftira etmeleri/Allah’ı cimrilikle suçlamaları.....	77
3.3.1.2. Kendilerine verilen nimetlere nankörlük etmeleri.....	79
3.3.2. İnsanlarla ilgili âyetler.....	82
3.3.2.1. Yeryüzünde bozgunculuk yapmaları.....	82
3.3.2.2. Allah’a inananlara düşmanlık etmeleri	84

3.3.2.3. Kötülük edenleri uyarmamaları: Rabbâniyyûn ve ahbârın tutumları.....	87
3.3.2.4. Kâfirlerle dost olmaları	92
4. SONUÇ	96
KAYNAKÇA	101
ÖZGEÇMİŞ	107

ÖNSÖZ

Kur’ân-ı Kerim, Allah Teâlâ tarafından insanlara gönderilmiş ve insanların gerek bu dünyada ve gerekse âhirette mutlu olmalarını hedefleyen ilahi bir kitaptır. Allah Teâlâ, insanlara göndermiş olduğu bu kitabın anlaşılmasını, âyetler üzerinde düşünülmesini, içeriğinden gerekli ibret ve nasihatın alınmasını, emrettikleriyle amel edilmesini, nehyettiklerinden ise sakınılmasını istemektedir. O, bu vahyi insanlara ulaştırırken mecazlar, tekrarlar, meseller ve yeminler gibi farklı üslûplar kullanmıştır. Bu üslûplardan biri de geçmiş milletlere dair kıssalardır. Yüce Allah, gerek inanmayan insanları, gerek Ehl-i kitabı örnek göstererek Müslümanlara bireysel ve toplumsal birçok mesajlar sunmuştur. Kur’an’ın muhatabı tüm insanlar ve hususiyetle iman edenler olduğuna göre diğer din mensuplarına ilişkin emir ve yasaklar, hiç şüphesiz Müslümanların nazarı dikkatlerine sunulmuş, örnek ve ibret almaları istenmiştir.

“Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i kitaba Yönelik Âyetlerin Müslümanlar İçin Bağlayıcılığı” adlı konuyu tercih etme sebebimiz, Kur’an’da kitap ehline hitap eden âyetlerin Müslümanları doğrudan ilgilendirdiğini, aksi gibi bir algının yanlış olacağını ve Kur’an’ın tüm âyetleriyle Müslümanları kuşattığını ortaya koymaktır. Kur’an bir bütün olarak Yüce Allah tarafından Peygamber aracılığıyla Müslümanlara gönderilmiş ilahî bir rehberdir. Bu sebeple Kur’an’da geçen her âyet, konu ve sûre inanan kişiye doğrudan veya dolaylı olarak hitap etmektedir. Kur’an’a baktığımız zaman çok manidardır ki; Rabbimizin ilk emri “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*” (Alak 96/1) emridir. İnanan kişi de hangi konuda olursa olsun Kur’an-ı okumalı ve âyetler arasında herhangi bir ayrıma gitmeden kendisine gerekli dersleri çıkarmalıdır.

Araştırma üç temel bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi hakkında bilgiler verilerek araştırmamızda istifade ettiğimiz kaynakların kısaca değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci bölümde; Mâide sûresinin nüzûl zamanı, ismi ve ana konuları ele alınarak Ehl-i kitap kavramının tanımı ve kapsamı ile Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Ana konunun olduğu üçüncü bölümü üç temel başlıkta değerlendirdik; inanç, ibâdet ve ahlâk. Tabi ki İslâm’da inancı ibâdetten, ibâdeti ahlâktan ayrı düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla inanç başlığı altında incelenen bir husus pek tabi ahlâk konusuyla da ilgilidir. Ancak belli bir düzende konunun sunulması amacıyla ağırlıklı konularına göre Ehl-i kitapla ilgili bir tasnif yapılmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda, bahse konu olan çalışmanın Müslümanlar açısından ifade ettiği anlam ve bağlayıcılığı üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise; “Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i kitaba Yönelik Âyetlerin Müslümanlar İçin Bağlayıcılığı” adlı çalışmamızda ulaştığımız sonuçlara yer verilmiştir.

Çalışmamızın her aşamasında destek ve yardımını esirgemeyen ve sürekli rehberlik eden danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ceyda GÜRMAN’a, üzerimizde emeği olan ve her konuda farklı bir bakış açısı kazanmamıza katkı sunan Doç. Dr. Faruk ÖZDEMİR’e, önemli tespit ve tenkitleriyle araştırmamıza katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye SEVİNÇ’e ve eğitim hayatımda ilimlerinden istifade ettiğim bütün hocalarıma, maddî ve manevî her konuda destekçim olan kıymetli eşim ve evlatlarıma şükranlarımı arz ederim.

Ümmeti Muhammed’in selâmete çıkması, birlik ve beraberliklerini asr-ı saâdet dönemindeki gibi tekrar sağlayabilmesi ve Filistin’de Müslümanlara yönelik devam eden zulmün bir an önce son bulması duasıyla...

“...vemâ tevîkî illâ billâh...” Hûd 11/88.

Ocak 2024
Feyzullah YANIK

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
H	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
MS	: Milâttan sonra
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu Anhu
sad.	: Sadeleştiren
s.a.s.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.y.	: Yayıncı Yok

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur’ân-ı Kerîm’deki Medenî sûrelerden biri olan ve yüz yirmi âyetten müteşekkil Mâide sûresinde yer verilen Ehl-i kitaba ilişkin emir ve yasakların, uyarı ve ikazların Müslümanlar açısından ifade ettiği anlam ve amacını ortaya koyma bu tezin temel konusunu oluşturmaktadır. Mâide sûresi Yahudi ve Hristiyanlara ilişkin ahkâm ve ahbârın en yoğun olduğu sûrelerden biridir. Bu âyetlerin gerek indiği dönemde ilk muhatap kitleye gerek kıyamete kadar tüm Müslümanlara verdiği mesajın tespiti önem arz etmektedir.

İnsan, Allah’ın yeryüzündeki halifesidir. İnsanı diğer bütün yaratılmışlardan ayıran, Yüce Allah’tan aldığı kutlu emaneti yüklenmeyi kabul etmesidir. Yüklenmiş olduğu bu emanette Yüce Allah insanlara bazı emir ve yasaklarda bulunmuştur. Kur’an’daki toplam 6 bin 236 âyetin altı yüz doksan altı tanesi Yahudi ve Hristiyanlarla ilgilidir.¹ Bu çalışmada Mâide sûresi bağlamında Ehl-i kitap ile ilgili âyetlerin Müslümanlar için hem dünyevi hem de uhrevi mutluluk açısından ihtiva ettiği anlamın tespit edilmesi ve açıklanması üzerinde durulmuştur. Mâide sûresi ve Ehl-i kitapla ilgili, kitap, makale ve tez gibi farklı türlerde birçok akademik ve ilmî çalışma yapılmıştır. Tezimize mukaddem olan bu çalışmaların ekseriyetinden istifade edilmiş olmakla birlikte Ehl-i kitaba ilişkin bu âyetlerin Müslümanları bağlayıp bağlamadığının değerlendirilmesi yönüyle tezin özgün bir mahiyet arz ettiğini belirtmeliyiz. Buradan hareketle çalışmada, daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak, Ehl-i kitaba yönelik âyetlerin Müslümanları bağlayıcılık açısından incelenmesi tezimizin önemini ortaya koymaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Yüce Allah, insanlara göndermiş olduğu kitabın anlaşılmasını, âyetler üzerinde düşünülmesini, içeriğinden gerekli öğüt ve uyarıların alınmasını ve hayatta da uygulanmasını istemektedir. Son ilahî vahiydeki ilk emrin “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”² olması dikkatleri celbetmelidir. Burada bahsedilen sadece lafzını okumakla yetinmek değil, Rabbimizin kullarına vermek istediği mesajı anlamak ve bunu da hayata tatbik etmektir. Nitekim sahâbenin Kur’an öğrenmeye yüklediği anlam, Kur’an’ı sadece okumak ya da ezberlemek değildir. Bilakis okuduğu ayetler üzerinde iyice düşünmek, anlamını kavramak ve aynı zamanda âyetlerden çıkan emir ve nehiyleri Hz. Peygamber’den (s.a.s.) öğrendikleri şekilde uygulamaktır. Onların

¹ Mustafa Kara, “Kur’an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 92,93.

² el-Alak 96/1.

öğrendikleri âyetleri hayatlarına tatbik etmeden yeni âyet öğrenmeye geçmediği birçok rivayette zikredilmiştir.³

Günümüz toplumuna baktığımız zaman, Kur'an'ın çokça okunduğu, çok sayıda hafızların yetiştiği, Kur'an eğitimi için çeşitli teşviklerin yapıldığı görülmektedir ve bu, bir hayli sevindiricidir. Ancak diğer taraftan, Kur'an mânalarını anlamama, üzerinde tefekkür etmeme ve içeriğinden gerekli mesajları almama gibi bir durum da müşâhede edilmektedir. Şüphesiz Kur'an'ın içeriğini merak edip okuyanlar, anlamaya gayret edenler ya da zihinlere takılan problemlere cevap bulabilmek için Kur'an'a başvuranlar olmakla beraber, toplumumuzun Kur'an'ı genellikle ecir kazanmak niyetiyle okuduğu söylenebilir. Çok erken dönemden itibaren Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çabası içerisine girenlerin yanı sıra Kur'an'ı anlamadan tilavet edenler, hatta onu bir süs eşyasına dönüştürenler de⁴ vardır. Bunun neticesinde de bireysel ve toplumsal birçok problem meydana gelmektedir. İnsanoğlunu elektronik bir makineye benzetecek olursak Kur'an da bu makinenin kullanma kılavuzudur. Bu, hayata tatbik edilemediği zaman hem ferden hem toplumsal olarak zulme ve sevgisizliğe mahkûm hale gelmiş olacaktır. Hâlbuki dinlerin asıl gayesi insan mutluluğudur. Din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı ve güzel olan şeylere götüren ilahi bir kanundur.⁵ Bu hayırlı olana sevk eden için de, müktesebi olunan dinin kurallarına uymak gerekir. İşte Müslümanlar için de bu hayırlı olan şeylere ulaşmanın yolu, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasından ve onun göstermiş olduğu yolda yürüyebilmekten geçer.

İşte bu anlama ameliyesinde, Kur'an'da sıklıkla zikredilen Ehl-i kitaba ilişkin anlatımlar önemli bir yere sahiptir. Yüce Allah, Kur'an'da emir ve yasaklarını bildirirken kıssa ve mesellerle bu emir ve yasakları daha anlaşılır hale getirmiştir. Mâide sûresinde zikredilen Ehl-i kitap ile ilgili kıssa ve mesellerdeki hakikatleri, Allah'ın ikaz ve uyarılarını ortaya koymak, sûredeki somut ve soyut mesajları belirleyerek Müslümanlar için bağlayıcılığını tespit etmek son derece önemlidir.

Çalışmamızda tümdengelim (dedüksiyon), tümevarım (endüksiyon) ve analogi (benzeşim) gibi tüm ilimler için geçerli genel metodların yanı sıra sosyal bilimlerde kullanılan dökümantasyon ve tasvir gibi özel metodlara başvurulacaktır.⁶ Bununla birlikte çalışmamızda tefsir araştırmalarında kullanılan ve büyük bir çoğunluğu çeşitli metin türleri üzerine yapılan

³ Ceyda Gürman, "Kur'an'da İlim-Amel İlişkisi ve Sahâbe Pratigine Yansıması: Abdullah b. Ömer Örneği", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* Ö1 (23 Eylül 2023), 368.

⁴ Murat Sülün, *Kur'an Ne Diyor Biz Ne Anlıyoruz* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 468.

⁵ İsmail Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), "din" 122.

⁶ Zeki Aslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri* (İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2001), 71,80.

çalışmalardan ibaret olan metin odaklı yöntemlere de başvurulacaktır. Bu bağlamda doküman inceleme, literatür tarama, betimsel yöntem ve metin analizi yöntemleri⁷ tercih edilmiştir. Tefsir ve hadis kaynaklarındaki genel bilgiler ile sebep-i nüzûl rivâyetleri, yorum yapmak için kullanılırken tûmdengelim; bu kaynaklarda geçen tikel bilgileri bir araya getirmek sûretiyle genel mahiyetli neticelere varılırken tûmevarım; Kur'an'ın hedefini, âyetlerin maksadını ve anlamını tespitte müfessirlerin benzerlik ve farklılıkları tayin edilmeye çalışılırken de analoji yöntemlerinden faydalanılmıştır. Kavramsal çerçeve belirlenirken lugavî ve ıstilahî tanımlara yer verilmiş ve yazım kurallarında Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi takip edilmiştir. Âyet mealleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an Yolu Meâli*'nden alınmıştır.⁸

1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Yahudi ve Hıristiyanlar, Kur'an'da birçok âyette ve sûrede muhatap olarak alınmışlar ve bu iki grup, Kur'an'da büyük bir yer işgal etmektedir. Bu sebeple Ehl-i kitapla ilgili yapılan çalışmalarda doğal olarak tefsir kaynakları kullanılmıştır. Tefsir kaynakları ise İslâm dünyasında ortaya çıkan bir bilim dalı olduğundan büyük ölçüde İslâm beldelerinde yetişen ilim adamları tarafından yazılmış klasik eserlerden meydana gelmektedir.⁹ Bundan dolayı çalışmamızın en önemli ve temel kaynağını tefsir ve hadis külliyyatı oluşturmaktadır. Gerek geçmişte gerekse günümüzde Ehl-i kitapla ilgili kitap, tez, makale vb. birçok kapsamlı çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Bu tezde ilgili çalışmaların ekseriyetinden istifade edilmeye çalışıldı. Ancak hepsini burada zikretmek imkân dâhilinde olmadığından özellikle en çok başvuru alan belli başlı eserleri kısaca değerlendirmek istiyoruz.

1. Muhammed Fatih Kesler, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*: Birinci bölümde Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında genel bilgiler içermektedir. İkinci bölümde ise, Ehl-i kitap terimiyle kimlerin kastedildiği, inançları ve davranışlarının nasıl olduğuyla ilgili izahlar bulunmaktadır. Konumuzla ilgili Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkındaki genel bilgiler ve Ehl-i kitabın yanlış tutum ve davranışları konularından istifade edilmiştir. Bu eser çalışmamızın ana kaynakları arasında yer almaktadır.¹⁰

2. Remzi Kaya, *Kur'an'a Göre Ehl-i Kitap ve İslâm*: Eserin birinci bölümünde Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili genel bilgiler verilmiş daha sonra Ehl-i kitap kavramı hakkında lügavi ve ıstilahî izahlar yapılmıştır. İkinci bölümde, Ehl-i kitabın inanç özellikleri ve Ehli kitabın kimleri

⁷ Sümeyye Sevinç, *Tefsir Araştırmalarında Yöntem -Temel Kavramlar, Araştırma Süreçleri, Pradigma, Yöntem ve Teknikler-* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 80-82.

⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meâli* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

⁹ Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açısından Kur'an Kıssaları* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2018), 18.

¹⁰ Muhammed Fatih Kesler, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hıristiyanlar* (Ankara: TDV Yayınları, 2012).

muhtevi olduğu açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise, Kur'an'a göre Ehl-i kitabın Allah, peygamber, kitap ve âhiret inançları hakkında bilgiler verilmiştir.¹¹

3. Muhammet Altaytaş, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap İtikadî Açından Yahudilik ve Hristiyanlık*: Bu çalışmanın birinci bölümde Ehl-i kitap hakkında inançla ilgili konular ele alınmış ve ahlâki zaaflarına da değinilmiştir. Eserde Ehl-i kitapla ilgili âyetlerde Müslümanların da almaları gereken ibretler olduğuna ara ara vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla bu eser çalışmamızda kullandığımız ana kaynaklar arasındadır.¹²

4. Fatma Betül Gözen, *Mâide Sûresinde Bireysel ve Toplumsal Kurallar*: Bu araştırmanın birinci bölümünde, hayat kurtarma, dost edinme ve soru sorma adabı konularından yararlanılmıştır. İkinci bölümde ise, iyiliği emretme kötülükten sakındırma, verilen nimetlerin hatırlatılması ve Ehl-i kitabın kendilerini üstün görmeleri ile ilgili izahlara zaman zaman başvurulmuştur.¹³

5. Burcu Dilek, *Medine Yahudilerinin İnanç Problemlerinin Kur'ân-ı Kerîm'deki Yansımaları*: Bu çalışma Yahudilerin inanç problemlerini ele almıştır. Konumuzla ilgili, bu çalışmanın ikinci bölümünde geçen Yahudilerin Allah'a verdikleri sözleri bozmaları ve Allah'a iftiraları konuları tezimiz için kaynaklık sağlamıştır.¹⁴

6. Songül Hacıoğlu, *Tarihî Çerçeve, Nüzûl Ortamı, Üslup ve Konuları Bakımından Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*: Bu araştırmanın birinci bölümünde, Mâide sûresi hakkındaki genel bilgiler ile Yahudi ve Hristiyanlara yönelik hükümlerin ele alındığı başlıklara başvurulmuştur.¹⁵

7. Ayhan Tayfur Gürbüz, *Kur'an'ın Ehl-i Kitabın İnanç Problemlerine Bakışı*: Bu çalışma sadece Yahudi ve Hristiyanların inanç problemlerini ele almıştır. Yahudilerin Allah'a verdikleri sözleri bozmaları, Tevrat'ı tahrif etmeleri ve Allah'a iftira etmeleri, üçüncü bölümünde ise, Hristiyanların Allah'a verdikleri sözleri bozmaları ve teslis inancı konularından yararlanılmıştır.¹⁶

¹¹ Remzi Kaya, *Kur'an'a Göre Ehl-i kitap ve İslam* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2011).

¹² Muhammet Altaytaş, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap: İtikadî Açından Yahudilik ve Hristiyanlık* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016).

¹³ Fatma Betül Gözen, *Mâide Sûresinde Bireysel ve Toplumsal Kurallar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

¹⁴ Burcu Dilek, *Medîne Yahudilerinin İnanç Problemlerinin Kur'ân-ı Kerîm'deki Yansımaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

¹⁵ Songül Hacıoğlu, *Tarihî Çerçeve, Nüzûl Ortamı, Üslup ve Konuları Bakımından Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁶ Ayhan Tayfur Gürbüz, *Kur'an'ın Ehl-i kitabın İnanç Problemlerine Bakışı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

Ehl-i kitapla ilgili kâleme alınan çalışmalarda genel olarak Ehl-i kitabın kimler olduğu, inanç problemleri, başlarına gelen musibetler ve sebepleri, Müslümanlara karşı konumları ve müfessirlerin Ehl-i kitap hakkındaki görüşlerinin karşılaştırılması gibi hususlar ele alınmıştır. Bu çalışmalarda özellikle Mâide sûresi üzerinde durulmamış ve Ehl-i kitaba yönelik emir ve yasakların Müslümanlar için önemi ve bağlayıcılığı tartışılmıştır. Biz ise çalışmamızda bu sûre özelinde, Ehl-i kitaba yönelik âyetlerin Müslümanlar için ifade ettiğı anlam ve onları bağlayıcılığı üzerinde detaylı olarak durmayı hedefledik. Bu sebeple çalışmada bahsedilen kaynaklardan genel olarak Ehl-i kitabın kimler olduğı ile Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında genel bilgiler verirken istifade edilmiştir.

2. MÂİDE SÛRESİ ve EHL-İ KİTABA DAİR GENEL BİLGİLER

Bu bölüm iki ana başlıkta ele alınmıştır. İlkinde Mâide sûresi hakkında genel bilgiler, sûrenin nüzülü, sûredeki âyet sayısı, sûreye bu ismin verilış sebebi ve sûrenin diğeri isimleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci başlıkta ise Ehl-i kitap kavramı, kavramın kapsadığı gruplar, konu hakkında ihtilafli görüşler ve günümüzde Ehl-i kitap kavramının ifade ettiğı anlam üzerinde durulmuştur.

2.1. Mâide Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Mâide sûresi, “es-sebu‘t-tıvâl” olarak adlandırılan Kur’an’ın yedi uzun sûresi arasında yer alır ve Kur’an’ın bir cüzden fazlasını ihtiva eder. Sûre yüz yirmi âyet, bin 804 kelime, 11 bin 933 harften oluşmakta ve ihtilafsız Medenî bir sûre olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Mushaf sıralamasında beşinci, nüzül sıralamasında ise yüz onuncu sûredir. Son dönemlerde nazil olan sûrelerdendir.¹⁸ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) bu sûre ile ilgili; “Mâide sûresi, Kur’an’ın iniş bakımından en son olanlarındandır. Dolayısıyla helalini helal, haramını haram sayınız”¹⁹ buyurmuştur. Medine’de indirilen Bakara, Nisâ ve Enfâl sûrelerinde olduğu gibi, bu sûrede de inanç ve ahlâk esaslarıyla ilgili konular ve birçok hukukî meseleleri kapsar.²⁰ Muhteva bakımından Mâide sûresi, Nisâ sûresinin devamı niteliğindedir.²¹ Önceki Bakara, Nisâ ve Enfâl sûrelerinde olduğu gibi, Mâide sûresinde de birbiriyle ilişkili ve tek hedefe yönelik çeşitli konular öne çıkmaktadır. Bu ortak hedef de, “Kendisine özgü inanç, belirli bir düşünce ve yeniden yapılanma temeline dayalı bir ümmet oluşturmak, bir devlet kurmak ve bir toplum oluşturmak...” hedefidir. Bunun da esası şudur: İlah ve Rab edinmede, güç ve otoritede tek egemen güç olarak Allah’ın bilinmesi, hayattaki prensip hüküm ve kanunların, değer ve ölçülerin ortaksız olarak yalnız O’ndan alınmasıdır.²²

Sûre, “Ey iman edenler!” diye başlamasına rağmen Ehl-i kitapla ilgili çok sayıda âyete genişçe yer vermesi hatta Hz. Âdem’in iki oğlu arasında meydana gelen hadise gibi muhtelif konulardan bahsetmesi dikkat çekmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Ey iman edenler!” hitabıyla başlayan 89 âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerin 16 tanesi, yani takriben beşte biri bu sûrede yer almaktadır. Bu da, Mâide sûresinin, müminlere olan son emirleri ve tamamlayıcı hükümleri ihtiva ettiğini

¹⁷ Hikmet Koçyiğit, “Ortak Sûre İsimleri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 63; Hacıoğlu, *Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 12.

¹⁸ Serap Sezer, *Kur’an Bütünlüğü Bağlamında Mâide Sûresi 54. Âyet ile Fetih Sûresi 29. Âyetin Muhteva İlişkisi* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 7.

¹⁹ Muhammed b. İisâ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî* (Beyrut, 1978), “Tefsiru Sûreti’l-Mâide” 23.

²⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr* (Mısır: el-Mektebetü’t-tevfikiyyetü, 2009), 1/298.

²¹ Muhsin Demirci, *Kur’an Tefsirinde Farklı Yorumlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 1/316.

²² Seyyid Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, çev. Yakup Çiçek vd. (İstanbul: Emir Yayınları, 1991), 3/251.

göstermesi yönüyle önemlidir.²³ Bazı müfessirler, bu sûrenin hükümlerine uymanın önemine dikkat çekmişlerdir. Çünkü diğer sûrelerde yer almayıp sadece bu sûrede yer alan on sekiz hüküm vardır.²⁴ Sadece bu sûrede bulunan on sekiz hüküm şunlardır: 1. Boğulmuş, 2. Vurularak öldürülmüş, 3. Yuvarlanıp ölen, 4. Boynuzlanarak öldürülmüş, 5. Yırtıcıların yediği, 6. Dikili taşlar önünde kurban edilen hayvanlar, 7. Fal oklarıyla paylaşmak.²⁵ Sayılan yedi şey müminlere haram kılınmıştır. 8. Yırtıcı hayvanlardan avcı haline getirilen hayvanların yakaladıkları,²⁶ 9. Ehl-i kitabın yiyecekleri, 10. Ehl-i kitaptan iffetli kadınların –mehirleri verilmek şatırıyla- müminlere helal kılınması.²⁷ Sayılan bu üç şey de müminlere helal kılınmış ve sadece bu sûrede anlatılan hükümlerdendir. 11. Abdest ve guslün tam olarak açıklanması,²⁸ 12. hırsızlık yapan erkek ve kadının cezalarının belirlenmesi,²⁹ 13. İhramlı iken av hayvanlarını öldürmenin yasaklanması.³⁰ Bu sayılan hükümler de sadece bu sûrede geçen hükümler arasındadır. Müşriklerin en büyük putlarından 14. Bahîre, 15. Sâibe, 16. Vâsile, 17. Hâm³¹ ile ilgili hükümler de bu sûrede açıklanmaktadır. İslâm’dan önce Arap toplumu belirli nitelikler taşıyan bazı evcil hayvanları putlar adına serbest bırakarak, bu hayvanların kesilmesini ve kullanılmasını yasaklardı.³² Onlar uyguladıkları bu yanlış din adına yapıyorlardı. Fakat yaptıkları yanlışlar mantık dışı ve tutarsız şeylerdir.³³ Sadece bu sûrede zikredilen son bir hüküm de; 18. Ölüm anında yapılan vasiyet esnasında iki şahit tutmanın gerekliliğine³⁴ yöneliktir. Bununla beraber sadece bu sûrede anlatılan kıssalar ve hükümler de bu sûrenin önemini göstermektedir. Dolayısıyla isyan, fitne ve fesadın cezaları; içki ve kumarın nihai hükmü; yemin kefareti ve ihram yasakları gibi dini hükümler ile Hâbil ve Kabil’in kıssası ve Hz. İsa’nın sofrası (mâide) olayı sadece bu sûrede anlatılmaktadır.³⁵

²³ Gülhan Maden, “Münâsebâtü’l-Kur’an İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi”, *Dârü’l-Hadis İslâmi Araştırmalar Dergisi* 3 (Aralık 2022), 174.

²⁴ Hacıoğlu, *Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 37.

²⁵ el-Mâide 5/3.

²⁶ el-Mâide 5/4.

²⁷ el-Mâide 5/5.

²⁸ el-Mâide 5/6.

²⁹ el-Mâide 5/38.

³⁰ el-Mâide 5/95.

³¹ el-Mâide 5/103.

³² Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/349.

³³ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 2/111.

³⁴ el-Mâide 5/106.

³⁵ Maden, “Münâsebâtü’l-Kur’an İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi”, 174.

Sûrenin faziletiyle ilgili de Abdullah b. Amr b. Âs'ın (ö. 65/684-85) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Hz. Peygamber bineği üzerinde iken O’na Mâide sûresi indi. (O sıradaki ruh halinden dolayı) binek O’nu taşıyamadı, bunun üzerine Hz. Peygamber bineğinden indi.”³⁶

2.1.1. Sûrenin nüzûlü ve ismi

Mâide sûresi, Kur’an’daki sıralamada 5, iniş sırasına göre 112. sûredir. Fetih sûresinden sonra, Tevbe sûresinden önce³⁷ Medine döneminin sonlarında indirilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in yedi uzun sûresinden biridir ve geniş bir tarih aralığına sahiptir. En son nazil olan sûre olduğunu³⁸ ve tamamının vedâ haccında arefe günü veya Hudeybiye seferi sırasında nâzil olduğunu anlatan rivâyetler bulunmakla beraber ihtiva ettiği konular ve bazı âyetlerle ilgili aktarılan nüzûl sebepleri sûrenin farklı zamanlarda nâzil olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, bazı âyetlerin daha sonraki bir dönemde indirilip, sûre içinde uygun düştükleri yerlere yerleştirilmiş olmaları da mümkündür.³⁹ Ancak Derveze, (1888-1984) sûrenin muhtevasını oluşturan konuların çeşitliliğinden hareketle, bu sûrenin âyetlerinin tamamının bir seferde değil de çeşitli dönemlerde nâzil olduğu kanaatini beyan etmiştir. Ona göre bu sûrede Yahudiler hakkında nâzil olan âyetler, o dönemde Yahudilerin hâlâ güçlü olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca münâfıkların Yahudilerle işbirliği yaptıklarından bahseden âyetler de o dönemde Medine’de Yahudilerin nüfuzlu olduğunu göstermektedir. Bu sebeple bu âyetler, en azından Medine’de son kalan Yahudi Kâbilesi olan Beni Kureyza’nın cezalandırılmasından (H. 5/627) önceki bir dönemde inmiş olmalıdır. Sûrenin muhtevası incelendiğinde, âyetlerin tamamının bir seferde değil farklı zamanlarla indirilmiş olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca sûrenin tamamının veda haccı esnasında ya da onun hemen sonrasında nâzil olduğunu bildiren rivâyetlere de ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira bu rivâyetlerin çoğu, sûrenin tamamının değil, “*Bugün sizin için dininizi tamamladım ...*” mealindeki 3. âyetin nüzûlünden bahsetmektedir. Muhtemeldir ki, sadece bu âyetin nüzûl zamanından bahseden rivâyetler, zamanla yanlış anlaşılma neticesinde, sûrenin tamamının bu günlerde nâzil olduğunu bildiren rivâyetler haline dönüşmüştür.⁴⁰

Sûredeki âyet sayısında ihtilaf vardır. Sûredeki âyetlerin sayısı Kûfeli kıraatçilere göre 120, Hicazlılara ve Şamlılara göre 122, Basralılara göre de 123’tür. Bu konudaki ihtilaf, sadece iki

³⁶ eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Darü’l-hadis, 1990), 2/176.

³⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/199.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/188; Hacıoğlu, *Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 36.

³⁹ Ebü’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 1/444.

⁴⁰ Mahmut Ay, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Mûsâ Kıssası Örneği-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 373-375.

yerdeki âyet sonu tespitinden kaynaklanmaktadır.⁴¹ Dolayısıyla sûrenin genel kabule ve bugün basılan Mushaf'lara göre âyet sayısı 120 olup fâsılaları ن، م، ل، ر، د، ب harfleridir.⁴²

Mâide sûresi adını, Havârilere Hz. İsa'nın peygamberliğinin doğruluğunu ispat etmesi ve kendilerine bir bayram olması için⁴³ gökten bir sofraya indirmesi talebinden dolayı Yüce Allah'a dua ettiğini anlatan 112-115. âyetlerde anlatılan ve "sofra" anlamına gelen "مائدة Mâide" kelimesinden almıştır.⁴⁴ Kelime, Kur'an'da sadece bu sûrede geçmektedir. İlgili âyetler şöyledir: *"Havârilere: 'Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi?' diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: 'Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun.'"* *"Onlar: 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım' dediler."* *"Meryem oğlu İsa şöyle yalvardı: 'Allah'ım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofraya indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir şölen ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın.'" Allah da şöyle buyurdu: 'Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.'"*⁴⁵

Havârilere Hz. İsa'dan, hak peygamber olduğunu ispat etmesi ve olayın kendileri için bir bayram olması maksadıyla bir sofraya indirmesini talep ettiler. Hz. İsa'nın duası üzerine Yüce Allah, bu sofrayı kendilerine indirdi. Mâide olayı, bu sûrede anlatılan kıssaların en çok dikkat çekenidir. İçerisinde birçok mucizeyi ve Yüce Allah'ın büyük bir lütfunu kapsamaktadır.⁴⁶ Elmalılı (1878-1942) Mâide sûresinin isimlendirilmesiyle ilgili kendine özgü farklı bir görüş benimsemektedir. Ona göre; Hz. İsa'ya verilen Mâidenin/sofranın bu sûrede anlatılmış olması, bu isimlendirmenin açık bir yönü gibi görünse de, gerçekte onun için bu sûreye Mâide sûresi denilmiş değildir. Aslında bu sûre İslâm nimetinin sofrası olduğundan o olay bu sûrede anlatılmıştır. İslâm dininin ikmal edilmesinden ve bunun manevî nimet olmasından kinaye olarak da bu ismin verildiğini kabul edenler de bulunmaktadır.⁴⁷ Taberî, (ö. 310/923) bazı âlimlerin sofranın indirilip indirilmediği ve sofrada nelerin olup olmadığı konusunda farklı görüşler benimsediklerini söyler. Bu bağlamda, İbn Abbâs (ö. 68/687-88) gibi bir kısım

⁴¹ Şeyh Muhammed Abdüh - Muhammed Reşîd. Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, çev. Rahmi Yaran - Mehmet Erdoğan (İstanbul: Ekin Yayınları, 2011), 6/155.

⁴² Mehmet Kamil Yaşaroğlu, "Mâide Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/403-405.

⁴³ Vehbe ez-Zuhaylî, *Tefsirü'l-münîr*, çev. Hamdi Arslan vd. (İstanbul: Bilimevi, 2013), 3/347.

⁴⁴ Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Mealî* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2013), 123.

⁴⁵ Mâide 5/12-15.

⁴⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar, 2014), 2/59.

⁴⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ, 2015), 3/235,236.

müfessirler, Hz. İsa ve Havârilere, üzerinde balık ve ekmek bulunan bir sofranın indirilmiş olduğunu ve Havârilere her nerede dilerlerse bu sofranın orada indirildiğini ve Havârilere o sofradan yediklerini belirtmişlerdir. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Mücâhid (ö. 103/721) gibi bazı müfessirler ise böyle bir sofranın inmediğini söylemişlerdir. Çünkü âyette sofranın hem öncekiler hem de sonradan gelenler için bir bayram olacağı belirtilmiştir. Şayet böyle bir sofranın indirilmiş olsaydı, bu bayramın kıyamete kadar sürekli devam etmesi gerekirdi demişlerdir. Fakat müfessirlerin büyük bir kısmı bu sofranın indirildiğini kabul etmektedirler. Âyetlerde de ifade edildiği gibi,⁴⁸ bu sofrayı Hz. İsa, Havârilere talebi üzerine Allah'tan istemiştir. Havârilere Hz. İsa'dan böyle bir talepte bulunması bir iman zafiyetinden çok, çünkü -Havârilere Hz. İsa'ya zaten iman ediyordu-⁴⁹ kalplerinin mutmain olması isteğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim benzer bir şekilde Hz. İbrâhim de Allah'ın ölümleri nasıl dirilttiği konusunda Yüce Allah'tan bir istekte bulunmuş ve bu isteğini kalbinin mutmain olması için talep ettiğini belirtmiştir.⁵⁰

Sûre, “akitler” sûresi olarak da bilinir. Sûreye isim olarak verilen ve ilk âyette geçen “*Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin*” ifadesindeki ukûd (akitler) kelimesi dikkat çekmektedir. Çünkü akde riâyet doğruluğu da beraberinde getirir ve insanlar arasında bir güven ortamının oluşturulmasında önemli bir etkidir. Sûrede birçok akitten söz edilmesinden dolayı da bu isimlendirme yapılmıştır.

“Ahbâr” sûresi diye de bilinmektedir. Ahbâr “Müslüman olmayan din adamları” anlamına gelmektedir. Çünkü 44. ve 63. âyette bu kimselerden bahsedilmektedir. Sûreye böyle bir isim verilmesi yerinde ve uygundur. Çünkü din adamlarının, Ehl-i kitabın dünya görüşlerinin şekillenmesinde etkisi çok fazladır ve sûrede bu etkinin ne kadar önemli olduğuna da değinilmektedir.

Sûreye verilen bir diğer isim “munkize” ismidir. Söylendiğine göre sûreyi okuyan kişiyi azap meleklerinden kurtardığı için munkize yani “kurtarıcı” adını almıştır. Böylece bu sûreye ‘kurtarıcı’ ismi verilerek müminler Kur’an okumaya ve ona gerektiği şekilde önem vermeye teşvik edilmek istenmiştir.

Verilen sözü yerine getirmenin öneminden dolayı, sahâbenin bu sûreyi “ahyâr” yani -en hayırlılar, seçkinler- sûresi diye isimlendirdikleri de söylenmektedir. Sûrede dini hükümler

⁴⁸ el-Mâide 5/112-115.

⁴⁹ el-Mâide 5/111.

⁵⁰ el-Bakara 2/260; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecer, 2001), 9/132-135; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru ihyâ et-türâsi’l-arabî, 1420), 12/462; Hikmet Koçyiğit, “Mâide Âyetleri’ Üzerine Bir İnceleme”, *Ekev Akademi Dergisi* 46 (2011), 92,93.

çeşitli âyetlerle serpiştirildiği için “mûba’sire” yani -yayan, dağıtan, saçan- adı da verilmiştir. Bu sûrenin sadece ‘Mâide’ ismi tevkîfidir. ‘Ahyâr’ ismi sahâbenin, diğer isimleri ise âlimlerin içtihadına dayanmaktadır.⁵¹

2.1.2. Sûrenin ana konuları ve muhatapları

Mâide sûresi, içerik olarak Nisâ sûresinin devamı niteliğindedir. Çünkü Nisâ sûresinin son bölümündeki Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili batıl inançlar, tutum ve davranışlar bu sûrede de ele alınmış ve bu konularla ilgili çok önemli izahlar yapılmıştır. Mâide sûresinde, Medine’de indirilen diğer sûreler gibi, daha ziyade dini hükümler açıklanmaktadır. İslâm terbiyesinin olgunluğa eriştiği bir zamanda indirilmiş olması hasebiyle insanlık ve medeniyet ilkelerinin en üstünlerini içine almaktadır.⁵²

Nisâ sûresini, Mâide sûresinin takip etmesi sûreler arasındaki münâsebetin ne kadar uygun ve anlamlı olduğunu göstermektedir.⁵³ Çünkü Mâide sûresi, içerik olarak Nisâ sûresinin devamı mahiyetindedir. Nisâ sûresinin sonlarında anlatılan Ehl-i kitapla ilgili bazı bâtil inanç ve davranışlar bu sûrede de ele alınmıştır. Sûrede inanç, ibâdet ve ahlâkî konularla beraber câhiliye örf ve âdetlerine de değinilmiştir. Bunun dışında abdest, gusûl, teyemmüm, temizlik, hac, hırsızlık, hırâbe, yemin keffâreti, ölüm anında vasiyet, dinden dönme, içki ve kumar yasağı vb. konular da sûrede anlatılan hükümler arasındadır.⁵⁴

Sûrede ibret ve öğüt için anlatılan üç kıssaya yer verilmiştir.⁵⁵ Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları arasındaki kıssa;⁵⁶ Kâbil’in Hâbil’i öldürmesiyle sonuçlanan Hz. Âdem’in oğullarının kıssası⁵⁷ ve mâide/sofra kıssasıdır.⁵⁸

2.1.2.1. Müminlere yönelik âyetler

Diğer Medeni sûrelerde olduğu gibi, Mâide sûresinde de müminlere yönelik birçok hüküm bulunmaktadır. Sûrenin birinci ve beşinci âyetleri arasında müminlere akitlerine uymaları⁵⁹ emredilmiştir. Ardından, “*Bir topluluğa duyduğunuz öfke sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın.*”⁶⁰

⁵¹ Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, thk. Ali Abdü’l-Bârî (Beyrut: Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1415), 3/221; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/235; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/199; Hikmet Koçyiğit, “Birden Fazla İsmi Olan Sûreler”, *Hikmet Yurdu Dergisi* 6/11 (Haziran 2013), 274.

⁵² İhsan Atasoy vd., *Kur’ân-ı Kerîm Türkçe Mealî* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012), 101.

⁵³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/235.

⁵⁴ Demirci, *Kur’an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/316.

⁵⁵ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 2013, 3/349.

⁵⁶ el-Mâide 5/21-26.

⁵⁷ el-Mâide 5/27-31.

⁵⁸ el-Mâide 5/112-115.

⁵⁹ el-Mâide 5/1.

⁶⁰ el-Mâide 5/2.

meâlindeki âyetlerle İslâm'ın evrensel ahlâk ilkelerinden biri ortaya koyulmuştur. Daha sonra “Allah'ın şîârları” şeklinde açıklanan dini hükümlerin ve prensiplerin ihlâl edilmesi yasaklanmakta, bu bağlamda ihram yasakları içerisinde bulunan avlanma yasağının ardından kan ve domuz etinden başlanarak İslâmî usullere aykırı şekilde kesildiği veya öldürüldüğü için yenmesi haram sayılan hayvan etleri sıralanmaktadır.⁶¹ *“Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlar -henüz canı çıkmadan yetişip kestikleriniz dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı.”*⁶² Âyette sayılanlar müminlere haram kılınmıştır. Bunlarla beraber sûrede, *“İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir.”*⁶³ buyurularak, müminlere bunların da haram olduğu bildirilmiştir.

Yüce Allah'ın Müslümanlara *“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim.”*⁶⁴ açıklaması İslâmiyet'in insanlığa gönderilmiş son din ve ebedî bir mesaj olduğuna işaret edilmiştir.⁶⁵ Vedâ haccı sırasında arefe günü nazil olan bu âyetin ardından dini hükümlerle ilgili herhangi bir ilâve, çıkarma veya değişiklik söz konusu olmamış, zaten kısa bir süre sonra da Hz. Peygamber vefat etmiştir. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilâfeti döneminde kendisine gelen bir Yahudi bu âyeti kastederek, “Sizin kitabınızda bulunan bir âyet eğer biz Yahudilere indirilmiş olsaydı o günü mutlaka bayram ilan ederdik.” demişti. Hz. Ömer ise, “Biz, bu âyetin Hz. Peygamber'e indiği günü ve yeri biliyoruz. Bu âyet Hz. Peygamber'e Arafat'ta iken Cuma günü gelmiştir.” açıklamasını yapmış⁶⁶ ve bu iki günün müminler için bayram olduğunu açıklamıştır.

Müminlerin, Hz. Peygamber'e soru sormaları üzerine, iyi ve temiz olanlar ile yırtıcı hayvanlardan olup Allah'ın kendilerine öğrettiği şekilde eğitilmiş av hayvanının yakaladıkları⁶⁷ müminlere helal kılınmıştır. Yine sûrede Ehl-i kitabın yiyeceklerinin ve onların kadınlarıyla evlenmenin (mehirlerini vermek şartıyla) Müslümanlar için helâl kılındığı şu şekilde belirtilmiştir: *“Bugün size iyi ve temiz nimetler helal kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helaldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir. Gayrî meşru ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan*

⁶¹ Yaşaroğlu, “Mâide Sûresi”, 27/403-405.

⁶² el-Mâide 5/3.

⁶³ el-Mâide 5/90.

⁶⁴ el-Mâide 5/3.

⁶⁵ Yaşaroğlu, “Mâide Sûresi”, 27/403-405.

⁶⁶ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasr (Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 2001), “İman”, 33.

⁶⁷ el-Mâide 5/4.

iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar –mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helaldir.”⁶⁸ Âyette Ehl-i kitapla evlilik izni yalnızca erkekler içindir. Çünkü âyette erkeklerin Müslüman veya Ehl-i kitap hanımlarıyla evlenmelerine müsaade edildiği halde Müslüman kadınların Ehl-i kitap erkekleriyle evlilik konusuna yer verilmemiştir. Yine âyette yiyecekler hususunda karşılıklı olarak her iki kesimin de yiyeceklerinin birbirlerine helal olduğu açıkça zikredilmiş olmasına rağmen Müslüman kadınların Ehl-i kitap erkeklerine helal kılındığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şayet Müslüman bir kadın, Ehl-i kitaptan biriyle evlenmiş olsa doğuracağı çocuk babasının dininden etkilenecektir. Çünkü baba evin reisidir. İslâm’ın da böyle bir şeye izin vermesi söz konusu değildir.⁶⁹

Sûrenin altıncı ve on birinci âyetleri arasında abdesti nasıl alacağımız ve teyemmümle ilgili hükümler⁷⁰ açıklandıktan sonra Allah’ın bizden almış olduğu söze bağlı kalmamız⁷¹ ve adaleti ayakta tutmamız⁷² emredilmiştir. Sözlerine sadık kalanlar ve adaleti ayakta tutanlar için Allah’tan bağışlanma ve büyük bir ecir⁷³ olduğu haber verilmiştir.⁷⁴

Sûrede müminlerle ilgili “eşkîyalık, din, can ve mal güvenliğini tehdit etme, terör estirip halka korku salma” anlamındaki hırâbe⁷⁵ ve hırsızlık suçlarının hükümlerine⁷⁶ yer verilir.⁷⁷ Hırsızlık yapan kişinin iki eli birlikte kesilmez sadece bir eli kesilir. İlk yaptığı hırsızlıkta ise sağ eli kesilir. Çünkü bu konuda icma vardır.⁷⁸ Bu iki hüküm arasında müminlere Allah’tan korkmaları ve O’na yaklaşmak için vesile aramaları⁷⁹ emredilmiştir.

Hız. Peygamber’e Allah’ın indirdiğiyle hükmetmesi⁸⁰ ve kendisine indirileni tebliğ etmesi⁸¹ emredilerek, müminlere de Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeleri⁸² tavsiye edilmiştir.

Sûrenin seksen yedinci âyetiyle yüz dokuzuncu âyetleri arasında Müslümanlardan, Allah’ın helâl kıldığı güzel ve temiz olan şeylerden kendilerini mahrum bırakmamaları⁸³ istenmiştir. Bu âyetlerin geceleri namaz kılmakla ve gündüzleri de oruçla geçirmeye, ayrıca bazı yiyecekleri

⁶⁸ el-Mâide 5/5.

⁶⁹ Demirci, *Kur’an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/328.

⁷⁰ el-Mâide 5/6.

⁷¹ el-Mâide 5/7.

⁷² el-Mâide 5/8.

⁷³ el-Mâide 5/9.

⁷⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 3/185.

⁷⁵ el-Mâide 5/33, 34.

⁷⁶ el-Mâide 5/38, 39.

⁷⁷ Yaşaroğlu, “Mâide Sûresi”, 27/403-405.

⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 1/393.

⁷⁹ el-Mâide 5/35.

⁸⁰ el-Mâide 5/48.

⁸¹ el-Mâide 5/67.

⁸² el-Mâide 5/51, 57.

⁸³ el-Mâide 5/87, 88.

kendilerine haram kılarak yememeye karar veren bir grup Müslümanı uyarmak üzere nazil olduğu, Hz. Peygamber'in de onların bu yanlış tutumlarını kendi sünnetine aykırı bulduğu⁸⁴ ve “Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir.”⁸⁵ diyerek onları ikaz ettiği belirtilmektedir. Daha sonra sûrede müminlerle ilgili yemin kefareti hükümleri⁸⁶ düzenlendikten sonra ardından gelen âyetlerde câhiliye döneminin falcılık ile ilgili bazı yanlış uygulamalarıyla beraber içki ve kumar yasaklanmaktadır.⁸⁷ Bu hükümlerden sonra ihramlı iken avlanma yasağı,⁸⁸ soru sorma adabı,⁸⁹ vasiyet ve vasiyet anında şahit bulundurmaya⁹⁰ ilgili hükümlere⁹¹ de yer verilmiştir.⁹²

2.1.2.2. Yahudi ve Hristiyanlara yönelik âyetler

Ehl-i kitaba yönelik bilgi ve hükümler Kur'an'da daha çok Medenî sûrelerde yer almaktadır. Bakara sûresinde daha çok Yahudilerle ilgili âyetler, Âl-i İmrân'da ise Hristiyanlarla ilgili âyetlerin daha çok olduğu görülecektir. Nisâ, Mâide, En'am ve A'râf sûrelerinde de hem Yahudi hem de Hristiyanlarla ilgili pek çok âyet yer almaktadır. Ehl-i kitap hitabının daha çok Yahudilere yönelik olduğu söylenebilir.⁹³ Nitekim Mâide sûresi özelinde de Yahudilere ilişkin hüküm ve haberlerin fazlalığı dikkat çekmektedir.⁹⁴

Bir sonraki bölümde Yahudi ve Hristiyanlara yönelik âyetler, inanç, ibâdet ve ahlâk başlıkları altında genişçe ele alınacağı için burada genel hatlarıyla zikredecek olursak, sûrenin on ikinci ve seksen altıncı âyetleri arasında büyük ölçüde Ehl-i kitap anlatılmaktadır. Bu âyetlerde öncelikle İsrâiloğulları'nın Allah'a verdikleri sözü bozduklarından dolayı lânete uğradıkları, Hristiyanlardan içerisinde de bir kesimin benzer şekilde sözlerinde durmadıkları⁹⁵ anlatılır. Âyetlerde Hristiyanların en dikkat çekici yönü, Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu kabul etmeleridir. Sûrede onların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu kabul etmeleri ve teslis inançları açıkça reddedilmiş ve her iki inancın da küfür olduğu⁹⁶ bildirilmiştir. Daha sonra İsrâiloğulları'na verilen nimetler hatırlatılmış ve Firavun'un zulmünden kurtulup Mısır'dan çıkarıldıktan sonra Hz. Mûsâ'nın

⁸⁴ Yaşaroğlu, “Mâide Sûresi”, 27/403-405.

⁸⁵ Buhârî, “Nikâh”, 1.

⁸⁶ el-Mâide 5/89.

⁸⁷ el-Mâide 5/90, 91.

⁸⁸ el-Mâide 5/95.

⁸⁹ el-Mâide 5/101, 102.

⁹⁰ el-Mâide 5/106-108.

⁹¹ el-Mâide 5/95,

⁹² Yaşaroğlu, “Mâide Sûresi”, 27/403-405.

⁹³ Veli Ulutürk, “Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitabın Konumu”, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 135.

⁹⁴ Ceyda Gürman, “Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i Kitap Tarihine Bir Bakış”, *Kur'an ve Tarih* (Ankara: Kitab Yayınları, 2023), 261.

⁹⁵ el-Mâide 5/12-14.

⁹⁶ el-Mâide 5/17, 72-76.

emirlerini dinlemeyip ona karşı hata yaptıkları ve bundan dolayı kutsal topraklara girmekten kırk yıl boyunca mahrum bırakıldıkları⁹⁷ anlatılmıştır.⁹⁸

İnsanlar arasında Müslümanlara en şiddetli düşmanlık yapanların Yahudiler, sevgi yönünden en yakın olanların ise Hristiyanlar olduğu belirtilmiştir. Bu âyette Yahudiler için kullanılan sert ifade, özellikle Hz. Peygamber zamanındaki Yahudilerin her fırsatta Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara düşmanca bir tavır takınmalarının etkili olduğu bilinmektedir. Buna karşılık seksen iki ve seksen üçüncü âyetlerde Hristiyanlar için kullanılan ifadelerin, özellikle Habeş Necâşîsi Ashame (ö. 9/630) veya Ca'fer b. Ebû Tâlib (ö. 8/629) ile beraber Hz. Peygamber'e gönderilen ve onun huzurunda dinledikleri âyetlerden etkilenecek iman eden Habeşli bir heyet hakkında indirildiği aktarılmaktadır.⁹⁹

Mâide sûresinde Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ile Kâbil'in kıssası anlatılır. Bu kıssa başka hiçbir sûrede geçmemektedir. Bu iki kardeşin kıssasında örneklendirilerek anlatılan kıssa iyi-kötü kuvvetler arasındaki büyük bir mücadelenin olduğuna işaret edilir. Kıssada anlatıldığına göre Kâbil kardeşi olan Hâbil'i öldürmüş ve bu cinayetle yeryüzünde ilk defa kardeşkanı dökerek temiz ve suçsuz birinin ölümüne sebep olmuştur. Bu kıssa, insan tiplerinden iki tipi anlatmaktadır: Bunlardan biri günahkâr yani kötü nefis, diğeri de faziletli yani iyi nefistir.¹⁰⁰ Nitekim âyette *"Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu."*¹⁰¹ buyurulmuştur. Hâbil ve Kâbil kıssasından sonra haksız yere birini öldüren kimsenin bütün insanları öldürmüş gibi olacağı, bir insanın hayatını kurtaran kişinin de bütün insanları yaşatmış sayılacağı ve bu hükmün İsrâiloğulları'na farz kılındığı¹⁰² belirtilmiştir. Böylece âyette yaşama hakkının ne kadar önemli olduğuna vurgu yapılmış¹⁰³ ve bu olay yeryüzünde işlenen ilk cinayet¹⁰⁴ kabul edilmiştir. Bütün bu âyetler her şeriatte adam öldürmenin insanlığı öldürmek gibi büyük bir suç olduğunu ve esasında Hz. Âdem'den İsrâiloğulları ve sonrasında kıyamete kadar bütün insanlar için vahyin aynı kaynaktan gelip aynı temel mesajda birleştiklerini göstermektedir.¹⁰⁵

⁹⁷ el-Mâide 5/20-26.

⁹⁸ Yaşaroğlu, "Mâide Sûresi", 27/403-405.

⁹⁹ Yaşaroğlu, "Mâide Sûresi", 27/403-405.

¹⁰⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/298.

¹⁰¹ el-Mâide 5/30.

¹⁰² el-Mâide 5/32.

¹⁰³ Yaşaroğlu, "Mâide Sûresi", 27/403-405.

¹⁰⁴ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr* (Beyrut: Dârü'l-fikri'l-muâsır, 1991), 6/62.

¹⁰⁵ Gürman, "Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i Kîtap Tarihine Bir Bakış", 267.

Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili kendilerini üstün görmeleri, kitaplarını tahrif etmeleri, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmeleri vb. birçok sapıklık ve batıl inançları anlatılmaktadır.¹⁰⁶

Özet olarak Mâide sûresi İslâm'da oldukça önemli bazı önemli hükümleri açıklamaktadır. Bu yönüyle de diğer sûrelerden farklıdır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- İslâm dinin kemale ermiş olması, Allah'ın gönderdiği dininin, peygamberlerin şerâatleri ve yolları birbirinden farklı olsa bile bir olduğu;
- 2- Hz. Peygamber'in peygamberliğinin umumi oluşu ile O'nun herkese tebliğ ile emrolunmuş olması;
- 3- Yüce Allah Müslümanlara kendilerini düzeltmelerini emretmiş, kendileri doğru yolda bulundukları sürece başkalarının sapıklıklarının kendilerine zarar veremeyeceğini bildirmiştir. Kendilerini düzeltmenin yolu ise verdikleri sözlere tamamen bağlı kalmak, başkalarına haksızlık yapmayı kendilerine haram kılmaktır. İyilik ve takvada hususunda birbirleriyle yardımlaşmak, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayı, kâfirleri kendilerine dost edinmeyi haram kılmak ve adaletle şahitliği farz kılmaktır. Gerek Müslümanlar arasında ve gerekse de diğer insanlar arasında adalet ve eşitlik çerçevesi içerisinde hükmetmesi;
- 4- Yenecek şeylerin hükümlerine dair açıklamalarla beraber "içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları"nın da müminlere haram kılınması;
- 5- Âhirette, kulların dünyada yapmış oldukları iyiliklere karşı mükâfat ve kötülöklere ise ceza verme yetkisinin yalnızca Yüce Allah'a ait olduğunun bildirilmesi ve böyle bir günde insanlara fayda getirecek olan tek şeyin samimiyet ve doğruluk olduğunun açıkça ifade edilmesidir.¹⁰⁷

2.2. Ehl-i kitap Kavramının Anlam Çerçevesi

Geçmişten günümüze İslâm âlimleri arasında tartışılan önemli hususlardan birisi de Ehl-i kitap meselesidir.¹⁰⁸ Çünkü Müslümanların Ehl-i kitapla ilişki ve polemikleri Mekke döneminin sonları ile özellikle Medine döneminin ilk yıllarında başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Yine araştırmanın da konusu olan Ehl-i kitap kavramı, Kur'an'ın birçok âyetine konu olmuş kavramlardan biridir.¹⁰⁹ Aynı kavram Kur'an-ı Kerim'de, tamamı Mekke döneminin sonları ile Medine döneminde inen dokuz farklı sûredeki âyetlerde olmak üzere otuz bir defa

¹⁰⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/298.

¹⁰⁷ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 1991, 6/62.

¹⁰⁸ Ali Can, "Kur'an Âyetleri Işığında Ehl-i kitaba Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (07 Haziran 2014), 301.

¹⁰⁹ Altaytaş, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, 27; Burak Güz, "Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap, İtikadî Açından Yahudilik ve Hıristiyanlık' Muhammet Altaytaş", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (30 Nisan 2019), 223; Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği", çev. Cihad Tunç, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 153.

geçmektedir.¹¹⁰ Bu başlıkta Ehl-i kitap kavramının tanımı ve kapsamı ele alınmış, terkinin kapsamına giren gruplar hakkındaki görüşler değerlendirilmiştir. Son olarak günümüzde Yahudi ve Hristiyanlar Ehl-i kitap kapsamına girip girmediği konusu ele alınmıştır.

2.2.1. Ehl-i kitap kavramının tanımı ve kapsamı

“Ehl-i kitap”, “Ehl” ve “Kitap” kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelen bir terimdir. Lügat itibariyle kitaphı, kitap sahibi olanlar, indirilmiş ilahi bir kitaba inananlar, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’an gibi bir kitabı olanlara bu isim verilmektedir. Bu açıdan baktığımızda Müslümanlar için de “Ehl-i kitap” kavramını kullanmak mümkün olabilmektedir. Ancak ne var ki bu tabir, başlangıçta sadece Kur’an’ın kullandığı bir kavram olup, bununla, Müslümanların dışında kalan ve Tevrat ve İncil gibi ilahi kitaplara sahip olan din mensupları kastedilmiştir.¹¹¹

Kur’an dışındaki ilahi kitaplarda yer almayıp¹¹² sadece Kur’ân-ı Kerîm’e ait bir terim olan Ehl-i kitap kavramı, ilk dönemlerden itibaren genellikle iki farklı şekilde tanımlanmıştır. Birinci tanıma göre Ehl-i kitap, terim olarak “Yahudi ve Hristiyanlarla sınırlandırılmaksızın ilahî bir dini kabul eden ve Tevrat, Zebur, İncil ve Hz. İbrâhim’e verilen suhuf gibi kutsal bir kitaba inanan kimse” demektir. Bir diğer tanıma göre ise Ehl-i kitap terimi, “Sadece Tevrat ve İncil’e inanan Yahudi ve Hristiyanları” ifade etmektedir. Çünkü Kur’an terminolojisinde Ehl-i kitap terimi, Yahudi Hristiyanlara has bir kavram olarak kullanılmakta¹¹³ ve Ehl-i kitap kavramını kullanırken genellikle Yahudi ve Hristiyanlar kastedilmektedir. Ancak Yahudi ve Hristiyanlar yaptıkları pek çok fiil ve tutumdan dolayı Kur’an tarafından çoğu kere ciddi bir şekilde eleştirilmiştir.¹¹⁴ Ehl-i kitap kavramıyla, bazen sadece Yahudilerin kastedildiği de görülmektedir.¹¹⁵ Kur’an’da Ehl-i kitap terimiyle beraber, Medine döneminde nâzil olan iki âyette “Ehl-i zikr”¹¹⁶ terimi kullanılmış ve bununla Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olan Yahudi ve Hristiyan bilginleri kastedilmiştir.¹¹⁷ “Kendisine kitap verilenler/verdiklerimiz”¹¹⁸ “*Yehûd (Yahudiler)*” ve “*Nasârâ (Hristiyanlar)*”¹¹⁹ olarak da tabir olunmaktadırlar. Mâide sûresinde ise “*ûtû’l-kitap*” (5/5, 57), “*Benî İsrâîl*” (5/12, 32, 70, 72, 78), “*ehle’l-kitap*” (5/15, 19, 59, 65, 68, 77), “*Nesârâ*” (5/14, 18, 51, 69, 82), “*Yehûd/ve’l-lezîne hâdû*” (5/18, 51, 64, 69,

¹¹⁰ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/516-519; Altaytaş, *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*, 27.

¹¹¹ Remzi Kaya, *Kur’an’a Göre Ehl-i kitap ve İslâm* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2011), 87; Muammer Esen, “Kur’an’ın Ehl-i kitaba Bakışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010), 94.

¹¹² Altaytaş, *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*, 27.

¹¹³ Can, “Kur’ân Ayetleri Işığında Ehl-i kitaba Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım”, 302, 303.

¹¹⁴ Can, “Kur’ân Ayetleri Işığında Ehl-i kitaba Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım”, 301.

¹¹⁵ Altaytaş, *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*, 27.

¹¹⁶ en-Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

¹¹⁷ Kaya, *Kur’an’a Göre Ehl-i kitap ve İslâm*, 96.

¹¹⁸ el-Bakara 2/101, 121, 144-146; Âl-i İmrân 3/19, 20, 100, 186.

¹¹⁹ el-Bakara 2/111, 113, 120, 135, 140; Tevbe 9/30; Hâc 22/17.

82), “*ehlü’l-İncil*” (5/47) şeklinde terkipler bulunmaktadır. Bakara sûresinde Yahudilerle ilgili âyetler; Âl-i İmrân sûresinde ise Hristiyanlarla ilgili olan âyetler daha fazladır. Ehl-i Kitap hitabının daha çok Yahudilere yönelik olduğu söylenebilir.¹²⁰ Filhakika Mâide sûresi özelinde de Yahudilere ilişkin ahkâm ve ahhârın fazlalığı dikkat çekmektedir.

Hiz. Peygamber zamanında Ehl-i kitap denildiğinde Arap yarımadasında yaşayan ve ilahi mesajın ilk muhatapları olan Yahudiler ve Hristiyanlar akla gelirdi. Nitekim Allah’ın Yahudi ve Hristiyanlara tek bir topluluk olarak hitap ettiğı birçok âyette, onların bütününi ifade etmek üzere “Ehl-i kitap” ifadesi kullanılmıştır.¹²¹ Ama daha sonraları “Ehl-i kitap” ifadesi Sâbiîler için de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Sâbiîlerin Hiz. Peygamber zamanında Arabistan bölgesinde bilindiklerine dair bize ulaşan herhangi bir bilgi yoktur. Dolasıyla Sâbiî adı altında Ehl-i kitap muamelesine tabii olan herhangi bir topluluktan da bahsedilmemektedir.¹²²

İslâm fakihleri Ehl-i kitap deyince kimlerin akla gelmesi gerektiğı konusunda iki farklı görüşe sahiptirler. Hanefilere göre kitap ehli, İlâhî bir dine iman eden ve Allah’tan kendilerine gönderilmiş bir kitabı bulunan topluluklardır. Bu nedenle Tevrat, İncil, Hiz. Şit ve Hiz. İbrâhim peygamberlere nazil olan sahifelere iman edenler de kitap ehliendirler. Hanefiler bu tabirin yalnızca Yahudi ve Hristiyanlar için kullanılmış olamayacağını savunurlar. Şafî ve Hanbeliler ise kitap ehli tabirinin yalnızca Yahudi ve Hristiyanlara şamil olduğunu diğeri Ehl-i kitabı ifade etmeyeceğı görüşünü benimsemektedirler. Gerçekten de Şafî ve Hanbelilerin görüşüne uygun bir şekilde uygulamada Ehl-i kitap ifadesinden daha çok Yahudi ve Hristiyanlar anlaşılmaktadır.¹²³

Bu bilgiler Kur’an ve sünnet açısından değerlendirildiğinde, Ehl-i kitap tabirinden, genellikle herhangi bir kutsal kitaba sahip olan bütün din mensuplarını değil de İslâm’ın peygamberlik geleneğı içerisinde bulunan Hiz. Mûsâ ve Hiz. İsa’nın dinine tabi olan Yahudi ve Hristiyanları ifade ettiğı anlaşılmaktadır.¹²⁴ Zaten Kur’an’da “*Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi*”¹²⁵ denilerek Ehl-i kitaptan maksadın Yahudiler ve Hristiyanlar olduğu ifade edilmektedir. Kitabın müfred olarak zikredilmesi ise bu terkinin cins isim olmasından kaynaklanmaktadır.¹²⁶

¹²⁰ Ulutürk, “Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i Kitabın Konumu”, 135.

¹²¹ “Ehl-i Kitap”, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 2/389.

¹²² Kesler, *Kur’ân-ı Kerîm’de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 65.

¹²³ Kesler, *Kur’ân-ı Kerîm’de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 66.

¹²⁴ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 182.

¹²⁵ el-En’âm 6/156.

¹²⁶ Ali Erbaş, “Müzakere”, *Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i Kitap* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 34; Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 2013, 3/410.

2.2.2. Ehl-i kitap olarak Yahudiler

Türkçeye “Yahudiler” diye tercüme edilen bu dini topluluğun adı; bazı âyetlerde “الذين هادوا” şeklinde ifade edilmektedir. “هادوا” ifadesi “هاد” fiilinin cemisidir. “Yahudiler” i anlatmak için bu fiil sâla cümlesi şeklinde Kur’an’da yedi sûre ve on âyette geçmektedir. Bunun dışında dört sûrede ve on bir farklı âyette “هود / اليهود / يهودي” şeklinde isim olarak geçer. Bu ifadelerin tamamı Yahudiliğe mensup olanları kastetmek üzere kullanılır. Yahudiler söz konusu olunca Kur’an’da on altı farklı sûre ve otuz sekiz âyette de “بَنِي إِسْرَائِيلَ” “Beni İsrâil/İsrâiloğulları” şeklinde kullanılmaktadır.¹²⁷

Ehl-i kitap içerisinde Yahudiler, Kur’an’da en çok bahis konusu edilen ve genel olarak çokça eleştirilen bir gruptur. Yahudilerin, Kur’an’ın nazil olduğu zaman zarfında, özellikle Medine’de, diğer Ehl-i kitap topluluklarını oluşturan Hristiyanlardan sayı bakımından daha çok olmalarının ve onların, sürekli olarak peygamberlerle bazı dini konularda tartışmaya girmelerinin bunda etkili olduğu söylenebilir. İşte bu yüzden Kur’an, Hristiyanlardan daha ziyade, Yahudilerle diyalog halinde olmuş, onları, pek çok yanlış inanç, tutum ve davranışlarından dolayı, birçok sûrede kınamış ve sert bir üslupla eleştiri konusu haline getirmiştir.¹²⁸ Hz. Peygamber’den önceki devirlerde yaşayan Yahudilere dair verilen bilgiler daha çok Mekkî sûrelerde anlatılmıştır. Bununla hem Hz. Peygamber ve ashâbı Mekke’de çektiği sıkıntılar konusunda teselli edilmiş hem de tevhid-şirk mücadelesinin her zaman yaşandığı, yanlış tarafta olanların başlarına nelerin geldiği açıkça anlatılmıştır. Medenî sûrelerde ise, Hz. Peygamber ile Yahudilerin karşılıklı ilişkilerinin bu dönemde başladığını bildirir bir tarzda âyetler nâzil olmuştur. Taraflardan her ikisinin de Medine’de yaşamakta olmasından dolayı sosyal, siyasal ve dini birtakım ilişkiler içerisinde bulundukları bildirilmiştir.¹²⁹ Yahudiler âhiretten daha çok kendilerini dünyaya hâkim kılacak bir Mesih’in gelmesini bekliyorlardı. Ama gelecek olan bu Mesih bir Yahudi olmalı ve Yahudiliğin çıkarlarına uymayan bir Peygamber olmamalıydı. İşte son gelen kurtarıcı sadece İsrâiloğulları’nı değil bütün insanlığı kucakladığı için¹³⁰ Hz. Peygamber’e ve ümmetine düşman oldular.

Yahudileri tanımlamak için pek çok kavram kullanılmıştır. Bunlardan Yahudi, İbrânî ve İsrâil terimleri diğer terimlere göre daha çok ön plana çıkmaktadır.¹³¹ Yahudilik, Hz. Mûsâ’nın peygamber olarak gönderildiği ve Hz. Mûsâ’ya Sina dağında Tevrat’ın verildiği kavmin adıdır.

¹²⁷ Gürbüz, *Kur’an’ın Ehl-i kitabın İnanç Problemlerine Bakışı*, 23.

¹²⁸ Esen, “Kur’an’ın Ehl-i kitaba Bakışı”, 99.

¹²⁹ Dilek, *Medine Yahudilerinin İnanç Problemlerinin Kur’an-ı Kerim’deki Yansımaları*, 17.

¹³⁰ Kaya, *Kur’an’a Göre Ehl-i kitap ve İslâm*, 47.

¹³¹ Baki Adam, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 205.

Kur’ân-ı Kerîm’de kendisinden en çok bahsedilen kavim İsrâiloğulları’dır. Hz. Mûsâ’nın tebliğine muhatap oldukları için kendilerine “Musevî” de denilmiştir.¹³² On iki İsrâil Kâbilesinden biri olan Yehuda ile ilişkilendirilen “Yahudi” ismi de İsrâiloğulları’nın devamı olma ve Mûsâ şeriatına bağlılık anlamında hem etnik hem de dini aidiyeti ifade eder. “Musevi” ve “Mûsevilik” tabirleri ise Türkçe’de Yahudileri ve Yahudiliği ifade etmek üzere son dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır.¹³³ İsrâil ismi ise Kur’an’da iki yerde geçen¹³⁴ ve Hz. Ya’kûb’un diğer ismi veya lakabı olan İsrâil’den dolayı, onun soyundan gelenlere Tevrat’ta Beney Yisrael, Kur’an’da Benû/Benî İsrâil (İsrâiloğulları) olarak geçmektedir.¹³⁵ Yahudiliğin etnik kökenleri ise, ilk İbrânî atası kabul edilen Hz. İbrâhim’e ve Hz. İbrahim’den sonra gelen iki İbrânî ataları olan, Hz. İshak ve Hz. Ya’kûb’a dayandırılmaktadır.¹³⁶ Yahudi dininin Yahudilik veya İbrânîlik diye adlandırılmasından da anlaşılacağı üzere o belirli bir millete ait bir dindir. Dolayısıyla o bir tebliğ dini, herkese açık bulunan bir din olmaktan ziyade özel ve seçilmiş bir milletin dini¹³⁷ olarak kabul edilmektedir.

Ehl-i kitap diye tarif edilen Yahudilik; yaşayan ve ilahi olarak nitelendirilen ve semavi bir dine sahip olan grupların en büyüklerindendir. Dinler tarihinde Yahudilik, din-millet-ırk üçgeni içinde özel bir yere sahip olan dinlerin en eskisi ve günümüzde müntesibi en az olanıdır. Bu dinin geçmişi yaklaşık olarak 6 bin yıl geriye giden ilâhî bir dindir. Her dinin kendisine özgü özellikleri olduğu gibi Yahudiliğin de kendine özgü birtakım özellikleri vardır. Bu özelliklerinden bir tanesi; İsrâiloğulları ile Tanrı arasındaki “Ahd”e kutsal kitaplarında genişçe yer verilmesidir. Bundan dolayı Yahudilik, bir “Ahit Dini” olarak da kabul edilmektedir. İsrâiloğulları’nın başına gelen bütün sıkıntıların kaynağının bu Ahd’e uymamalarından, verdikleri sözleri tutmamalarından kaynaklandığı, gerek kendi kutsal kitaplarında (Tanah) ve gerekse de Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilmiştir. Yahudiliği din olarak benimseyenlerin günümüzdeki sayısı 25 milyon civarındadır. Bunların 6-7 milyonu İsrail’de 5-6 milyonu Amerika’da, geri kalanı da dünyanın değişik bazı ülkelerinde¹³⁸ yaşamlarını sürdürmektedir.

¹³² İsmail Karagöz (ed.), *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), “Yahudilik” 694; Kaya, *Kur’an’a Göre Ehl-i kitap ve İslâm*, 43.

¹³³ “Yahudilik”, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 8/362.

¹³⁴ Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58.

¹³⁵ Ömer Faruk Harman, “İsrâil (Benî İsrâil)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/193-195.

¹³⁶ Sâlime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/187-197.

¹³⁷ Kesler, *Kur’ân-ı Kerîm’de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 15.

¹³⁸ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), 281,285; Ayşe Özevin, *Süleyman Ateş’in “Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri” Adlı Eserinde Ehl-i kitap ve Yorumu* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 6.

Yahudilik, monolitik (tek ve değişmez bir yapıya sahip) bir sistem olmaktan çok, Yahudilerin değişik zaman dilimlerinde çeşitli kültürlerle (Bâbil, Pers, Grek, Roma, Hristiyan Bizans, Sâsânî, Müslüman Arap, Osmanlı ve Avrupa) yaşamış oldukları tecrübe ve karşılıklı etkileşimler sonucunda şekillenen dinamik bir sistemi ifade etmektedir.¹³⁹ Tarihçiler arasında değer gören bir görüşe göre Yahudilerin tarihi başlıca beş bölüme ayrılmaktadır:

1. Hz. İbrâhim döneminde Mısır'a geldikleri vakte kadarki dönem.
2. Mısır'dan çıkışlarından sonra krallıklarının kurulmasına kadarki dönem.
3. Krallıklarının kurulmasıyla beraber Babil esareti arasındaki dönem.
4. Babil esaretinden başlayıp Kudüs'ün tahrîb edilmesine kadarki dönem.
5. Yeryüzüne dağılmalarından başlayıp günümüze kadar geçen dönem.¹⁴⁰

Klasik Yahudiliğe göre iki çeşit kutsal kitapları vardır. Bunlardan ilki Yazılı Tevrat (Tanah) ve ikincisi de Sözlü Tevrat yani –Talmud'dur. İlki “Yahudilerin en kutsal kitabı olan yazılı Tevrat, dar anlamıyla Hz. Musâ'ya Tanrı tarafından aracısız olarak vahyedildiği kabul edilen ve beş bölümden (Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Çölde Sayım, Yasa'nın Tekrarı) oluşan Tevrat kitabını (Tora) ifade eder. Sözlü Tevrat ise Yahudi geleneğinde Hz. Mûsâ'ya yazılı Tevrat'ın yanında, ona Tevrat'ın tam mânasını anlayabilmesi için verildiği kabul edilen sözlü Tevrat'tır.¹⁴¹

Yahudiliğe, Kur'ân-ı Kerîm açısından bakacak olursak ilgili birçok âyet bulunmakta ve çeşitli vesileler ile Yahudiliğe değinilmektedir. Âyetlerde Yahudiler için “Benî İsrâîl”, “Yehûd” gibi hem belli terimler kullanılmış hem de Hz. İbrâhim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa gibi bazı peygamberler vesilesiyle Yahudilerden bahsedilmiş ve onlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Allah tarafından Yahudilere verilen nimetler.
2. Uymaları gereken dini kurallar.
3. Kendilerine peygamberler tarafından tebliğ edilen hükümleri değiştirmeleri, gizlemeleri, yanlış yorumlamaları ve bunun sonucunda doğru yoldan sapmaları.
4. Allah'a karşı verdikleri sözlerini bozmaları, verdikleri ahitten dönmeleri ve bunu kendileri için âdet haline getirmeleri.
5. Yahudilerin, yaptıkları kötü işlerden dolayı, fakirlik, yoksulluk ve zillete uğramaları.
6. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışmaları.
7. Peygamberlerden bazılarını ve salih kimselere iftira atmaları veya onları öldürmeleri.

¹³⁹ Gürkan, “Yahudilik”, 43/187-197.

¹⁴⁰ Kesler, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 18-19.

¹⁴¹ “Yahudilik”, 8/364.

8. Bazı dünyalık menfaatleri için hakikatlere karşı yüz çevirmeleri.

9. Yüce Allah'ın Yahudilere bazı emir ve tavsiyeleri.¹⁴² Sonuç olarak, bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, Yahudiler hem ulûhiyyet konusunda hem de Allah'a karşı olan kulluk münasebetlerinde bazı yanlış sapmaların içine dalmış bulunuyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm İsrâiloğulları'nı bu yanlış sapmalarından kurtularak yalnızca Allah'a kulluk etme¹⁴³ ve son peygamber Hz. Muhammed'e tabi olmaları çağrısında bulunmuştur.

2.2.3. Ehl-i kitap olarak Hristiyanlar

Hristiyanlık, Grekçe “christon” (mesih) kelimesinden gelmekte burdan hareketle bu din mensuplarına da “mesih yanlısı” anlamında “Hristiyan” (Mesihçi) denmektedir. Bu adlandırma ilk kez Antakya'da gentile (Yahudi olmayanlar) tarafından dile getirilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere Mesih anlayışını ve Hz. İsa'yı merkeze alarak şekillenen, temelde vahiy ve kutsal kitaba dayanan, özde tektanrılı olup, daha sonra üçleme/teslis inancına yer verildiği kabul edilen esas itibarıyla ilahî kaynaklı bir dindir.¹⁴⁴ Milattan sonra birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun bünyesinde ortaya çıkan iki milyarı aşkın¹⁴⁵ nüfusuyla müntesiplerinin sayısı bakımından dünyanın en büyük dini olan Hristiyanlık bugün Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinden müteşekkil üç büyük mezheple daha küçük çaptaki birçok mezhep veya tarikattan meydana gelen farklı cemaatleri kapsar haldedir. İnanç sistemine ilişkin kaynakları göz önünde bulundurulursa Hristiyanlık her şeyden önce İsa Mesîh anlayışı üzerine bina edilen itikadı benimsemektedir.¹⁴⁶ Diğer ilahi dinlerde olduğu bu dinde de melek, peygamber, âhiret, kaza, kader, gibi dini kavramlar bulunmaktadır. Fakat bu kavramların açıklanış tarzı ve içeriği; İslâm'dan da diğer bazı ilahi dinlerden de farklılık arz etmektedir. Bu kavramların açıklanış biçimi Hristiyanlık anlayışına özgü ve “Hristiyanlık inanç felsefesi”ne uygundur.¹⁴⁷

İslâm literatüründe Hristiyanlar için Nasrânî (çoğulu nasârâ), Mesîhî (çoğulu Mesîhiyyûn) ve İsevî, Hristiyanlık için de Nasrâniyye ve Mesîhiyye isimleri kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hristiyanlıktan bahseden toplamda iki yüz on dokuz âyet vardır. Bu âyetlerin yalnızca bir tanesinde “Nasrânî”, on dört tanesinde ise “Nasârâ” kelimesi olarak geçmektedir.

¹⁴² Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 294.

¹⁴³ Zekeriya Pak, *Kur'an'da Kulluk* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1999), 35.

¹⁴⁴ “Hristiyanlık”, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 3/476; Kesler, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 30; Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 349.

¹⁴⁵ Mahmut Aydın, “Hristiyanlık”, *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 77.

¹⁴⁶ Kürşat Demirci, “Hristiyanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/328-334.

¹⁴⁷ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 349.

Âyetlerde kullanılan nasârâ kelimesinin menşei ve anlamına dair farklı yorumlar yapılmıştır. Kelimenin, Hz. İsa'nın memleketi olan Nâsıra (Nazareth) şehrine nisbet edildiği veya Hz. İsa'nın yardım isteğine havâirilerin olumlu bir şekilde cevap vermeleri sebebiyle,¹⁴⁸ “yardım etmek” anlamındaki nasr kökünden geldiği belirtilmektedir. Diğer taraftan Nasoraeanizm hareketiyle veya Nazîri olarak adlandırılan, Hz. Yahya'nın da içinde bulunduğu kendini tanrıya adayan münzevi gruplarla da bağlantı kurulmaktadır. Hz. İsa'nın Mesîh oluşu sebebiyle Hristiyanlara “ona tâbi olan” anlamında Mesîhî, bizzat Hz. İsa'ya nisbetle İsevî şeklinde de isimlendirilmektedirler.¹⁴⁹ “النصارى” kavramı ve bunun tekili olan “نصراني” kavramı Kur'an'da beş farklı sûrede on dört âyette geçmektedir. Bu kullanımlarının tamamından anlaşılmaktadır ki Hz. İsa hayattayken onun tevhi'd mücadelesinde ona iman edip yardımda bulunan gerçek müminler değil, sonradan gelen ve olumsuz bir dini yer ve konumda olan kişilere işaret edilmektedir.¹⁵⁰

Kur'an'da her ne kadar Yahudiler gibi sıkça anlatılmasa da, bazen sadece Hristiyanlar olarak, bazen de Yahudilerle birlikte Ehl-i kitap olarak birçok âyette Hristiyanlara yer verilmiştir. Kur'an, Yahudilerle ilgili, özellikle de onların ahlâki tutumlarıyla ilişkili nitelemeleri, Hristiyanlar için kullanmaz. Kur'an, bu iki Ehl-i kitap grupları arasında yaptığı bir karşılaştırmada, Hristiyanların Yahudilere göre, Müslümanlara karşı sevgi yönünden daha yakın olduklarının altını özellikle çizmekte ve dolayısıyla Hristiyanları, daha üstün bir konuma yükseltmektedir.¹⁵¹ Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlar Kur'an'da şu şekilde karşılaştırılmışlardır: “*Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, ‘Biz Hristiyanız’ diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.*”¹⁵²

Hz. İsa'nın getirdiği, İsrâiloğulları'na tebliğ ettiği ve başlangıçta çok sade bir din olan Hristiyanlık, Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde te'kid edilmektedir:¹⁵³ “*İsa sağlam kanıtlarla geldiğinde şöyle dedi: “Size hikmeti getirdim ve anlaşmazlığa düştüğünüz bazı konuları açıklamaya geldim. Allah'a itaatsizlikten sakının ve bana uyun. Kuşkusuz Allah benim de rabbimdir, sizin de rabbinizdir. Şu halde O'na kulluk edin; işte bu dosdoğru yoldur.*”¹⁵⁴ Kur'an Yahudileri eleştirdiği gibi Hristiyanları da ahlâki konularda değilse de inançlarıyla ilgili yanlış

¹⁴⁸ Âl-i İmrân 3/52; Saf 61/14.

¹⁴⁹ Demirci, “Hristiyanlık”, 17/328-340; Özevin, *Ateş'in Tefsirinde Ehl-i kitap*, 115,116.

¹⁵⁰ Gürbüz, *Kur'an'ın Ehl-i kitabın İnanç Problemlerine Bakışı*, 34.

¹⁵¹ Esen, “Kur'an'ın Ehl-i kitaba Bakışı”, 105.

¹⁵² el-Mâide 5/82.

¹⁵³ Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 30.

¹⁵⁴ ez-Zuhuf 43/63, 64.

tutum ve davranışlarından dolayı zaman zaman oldukça sert bir üslupla eleştiri konusu yapmakta ve bu konuda onları açıkça kınamaktadır. Hristiyanların eleştirildiği en önemli konu ise, onların teslis inancına sahip olması ve yanlış tanrı tasavvurlarıdır. Hristiyanlıktaki tanrı inancı da esasen Yahudilikte olduğu gibi tanrının birliği/tekliği temeline dayanmaktadır.¹⁵⁵ Hristiyanlar, baba, oğul ve kutsal ruh adı altında üç unsurdan oluşan tek bir tanrının varlığını kabul ederler. Her ne kadar Hristiyan teologları, teslîsin tek bir tanrıdaki üçlü yapıyı ifade ettiğini ve bir tevhiid biçimi kabul edilmesi gerektiğini ileri sürseler de, Hristiyanların kendi aralarında bile tartışmalı olan bu inanç, gerek Kur'an'da gerek sonraki reddiye kitaplarında Allah'ın mutlak birliği ve tekliği anlamında İslâm tevhiid inancına aykırı görülmüştür. Böylece İslâm, Hristiyanlığa yönelik en büyük eleştiri konusu olarak teslisi ele almıştır.¹⁵⁶

Hristiyanlık her şeyden önce “göğün ve yerin Yaratıcısı, güçlü bir baba” olan bir tek tanrının varlığını kabul etmek sûretiyle, tanrının yanı başına, oğlu olarak kabul ettikleri İsa'yı koymakta ve ulûhiyyetin İsa'da mündemiç olduğuna inanmaktadır. Hatta Hristiyan inancına İsa tasavvuru o kadar hâkim olmuştur ki, Yaratıcı tanrı, bir Hristiyanın günlük dini hayatında İsa kadar bile yer işgal etmemektedir. Hristiyanların dininin tam ortasında İsa kişiliği bulunmaktadır. Çünkü onlar İsa'nın, “insan şeklinde bir ilah” olduğuna ve Allah'ın da, İsa'da bedenleştiğine inanmaktadırlar. Baba Allah, insanlara, sevgisini ve merhametini göstermek için İsa/Mesih sûretinde onların aralarında yaşamıştır. Böylece Allah'ın yardımı, insanlara İsa vesilesiyle erişmiştir. İsa'ya kul olmak ve ona ibâdet etmek Baba Allah ile temas kurmak demektir. Müşrik Arap toplumunun şirk dünyasında putlar nasıl öne çıktıysa, Hristiyanlıkta da İsa inancı dinin neredeyse tamamına hâkim olmuş, dua ve ibâdetler ona yöneltilmiştir. Bu gerçekten hareketle Kur'an-ı Kerîm Hristiyanları, Hz. İsa'ya ilahlık payesi vererek ona kulluk etmeleri hususunda ciddi şekilde eleştirir:¹⁵⁷ “Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir’ diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh, ‘Ey İsrâiloğulları! Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah’a kulluk edin’ demişti. Bilinmeli ki her kim Allah’a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zâlimlerin yardımcısı da olmayacaktır.” “Andolsun ki ‘Allah üç unsurdan biridir’ diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır.” “Hâlâ Allah’a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Allah

¹⁵⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları* (İstanbul: İFAV, 2015), 27; Esen, “Kur'an'ın Ehl-i kitaba Bakışı”, 105.

¹⁵⁶ Sâlime Leyla Gürkan, “Teslis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/549-552; “Hristiyanlık”, 3/479.

¹⁵⁷ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, 36,37; Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 370.

çok bağışlamakta, çok esirgemektedir.” “Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!” “De ki: ‘Allah’ı bırakıp da size zarar da veremeyen yarar da sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz! Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.” “De ki: ‘Ey Ehl-i kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfi istek ve arzularına uymayın.”¹⁵⁸

Sonuç olarak, Kur’an, her fırsatta Hz. İsa’nın bir beşer olduğuna, Allah’ın kulu ve İsrâiloğulları’na gönderilen mümtaz bir peygamber olduğuna vurgu yaparak, Hristiyanların onu tanrı oğlu veya tanrı şeklinde kabul eden inançlarına ve asılsız söylemlerine karşı çıkmaktadır.¹⁵⁹ Vahyin nüzûlü sırasında ona ilk muhatap olan gerek Mekke’deki müşrik Araplar ve gerekse Medine ve civarında bulunan Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlar inanç ve ibâdet konusunda koyu bir şirke bulaşmışlardı. İşte Kur’ân-ı Kerîm’in en temel hedefi, onları bu şirk ortamından kurtarmak ve kulluğun sadece Allah’a yapılmasını gerçekleştirmek olmuştur.¹⁶⁰

2.2.4. Değerlendirme

Kur’an, bazı sûre ve âyetlerde Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlardan gerek her birini müstakil olarak gerekse iki grubu birlikte zikrederek onları kendisine muhatap olarak almıştır. Ehl-i kitap terimiyle muhatap alınan din mensuplarında bazı nitelikler bulunur. Bu nitelikler Yaraticıdan geldiği şekliyle korunabilmişse o din mensuplarına Hanif veya Müslüman, diğerlerine ise Ehl-i kitap adı verilmektedir. Kur’an’ın Ehl-i kitap olarak vasıflandırdığı Yahudi ve Hristiyanlarda da bazı özellikler bulunur.¹⁶¹ Bu özellikler yanlış olmakla birlikte Allah, peygamber, âhiret ve kitap inancıdır. Geçmişteki ve günümüzdeki Ehl-i kitap mensuplarına baktığımızda bu inançlar peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettiğinden çık farklıdır. Yahudilerin Allah’a cimri demeleri,¹⁶² Üzeyr hakkında söyledikleri¹⁶³ ve din adamlarına özel

¹⁵⁸ el-Mâide 5/72-77.

¹⁵⁹ “Hristiyanlık”, 3/482; Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, 29.

¹⁶⁰ Pak, *Kur’an’da Kulluk*, 42,43.

¹⁶¹ el-Bakara 2/62.

¹⁶² Âl-i İmrân 3/181; Mâide 5/64.

¹⁶³ et-Tevbe 9/30.

statü vermeleri¹⁶⁴ ile Hristiyanların teslis inancı¹⁶⁵ ve ruhban sınıfını oluşturup¹⁶⁶ dinde aşırı gitmeleri¹⁶⁷ gibi hususlar peygamberlerinin kendilerine getirdikleriyle asla uyuşmaz.¹⁶⁸

Günümüz şartlarında ise “Ehl-i kitap” kavramının ifade ettiği anlam tartışmalıdır. Dünyanın Yahudi ve Hristiyanlar tarafından bir paylaşım savaşına sahne olduğu; her iki grubun da kendileri için ortak düşman olarak Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu -son ilahi kitap- Kur’ân-ı Kerîm’e tabi olan Müslümanları ilân ettiği gerçeği göz ardı edilemez. Hem açıkça küfre dalmaları hem İslâm’a ve Hz. Peygamber’e karşı geliştirdikleri hasmâne tutum, onları “Ehl-i kitap” kapsamına alıp birtakım ayrıcalıkları olduğunu düşünmemize engel teşkil etmektedir.¹⁶⁹ “Ehl-i kitap” kavramının ifade ettiği anlam üzerinde günümüzde tekrar düşünülmelidir. Çünkü Yahudi ve Hristiyanların, kendi dinlerine uymadıkça Müslümanlardan kesinlikle memnun ve hoşnut olmayacağı¹⁷⁰ yönünde Kur’ân-ı Kerîm’in net bir ifadesi vardır. Kur’an’ın bu tespiti tarihî olarak da ispatlanmış bir gerçektir. Nitekim Müslümanlar tarih boyunca kendi topraklarındaki Ehl-i kitaba karşı son derece şefkatli, adaletli ve insanî tavırlar sergiledikleri halde, Müslüman İspanya’nın (Endülüs) işgalinden başlamak üzere istilâ ettikleri bütün İslâm beldelerinde Hristiyan yönetimler Müslümanlara karşı baskı ve sömürü politikaları izlemişlerdir. Günümüzde de genellikle Hristiyan ve Yahudiler, Müslümanları ve Müslümanlığı kendilerine karşı büyük bir tehdit olarak algılamakta, benzer uygulamaları yer yer sürdürerek¹⁷¹ Müslümanlara her fırsatta zarar vermek için bütün imkânlarıyla mücadele etmektedirler. Özellikle Filistin topraklarında işgalci bir devlet olarak kurulan İsrâil’in o bölgenin gerçek sahipleri olan Müslümanlara yönelik katliamları ve insanlık dışı uygulamaları, onların, değil Ehl-i kitap kapsamında ayrıcalıklı bir statüye konulması bilakis en azılı zalim ve “esfel-i sâfilîn” konumuna indirgenmelerini gerektirir.

2.3. “Şer’u Men Kablena” Kaidesi ve Müslümanlar İçin Bağlayıcılığı

“Şer’u men kablenâ” kavramı, sözlükte “bizden öncekilerin şeriatı/şeriatları” anlamında kullanılmaktadır. Fıkıh usulünde ise Hz. Peygamber’den önceki peygamberler -Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa gibi- aracılığıyla önceki ümmetler ve milletler için bildirilen dinî hükümlerin (emir ve yasakların) Müslümanlar için geçerli ve bağlayıcı olup olmadığını ele alan

¹⁶⁴ et-Tevbe 9/31.

¹⁶⁵ et-Tevbe 9/30; Mâide 5/18.

¹⁶⁶ el-Hadid 57/27.

¹⁶⁷ el-Mâide 5/77.

¹⁶⁸ Remzi Kaya, “Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitap Kavramı”, *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitap* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 97, 98.

¹⁶⁹ Bedreddin Çetiner, “Ehl-i Kitap Kimdir”, *Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i Kitap* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 274.

¹⁷⁰ el-Bakara 2/120.

¹⁷¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/200.

bölümün adıdır. İslâm'dan önceki ilâhi kaynaklı dinlerde bildirilen hükümlerin bir kısmının İslâm'la beraber geçerliliğini devam ettirdiği, bir kısmının neshedildiği ve bir kısmının hakkında ise İslâm'da o hükümlerle ilgili kabul veya reddedildiğine dair bir hüküm bulunmadığı bilinmektedir.¹⁷² Yüce Allah, ilk peygamber Hz. Âdem'den sonra Hz. Peygamber'e kadar birçok peygamber göndermiştir. Bu peygamberlerden bir kısmı kendilerinden önceki şariatlarla sorumlu tutulmuşken bir kısmı ise yeni bir din ve kitapla gönderilmişlerdir. Allah'ın gönderdiği peygamberlerin tebliğ etmiş oldukları îtikadî konularda herhangi bir farklılık bulunmazken ibadet, muamelât ve ceza gibi konularda dinler arasında bazı farklı hükümler uygulanmıştır.¹⁷³

Genel kabule göre Kur'an-ı Kerîm ve sünnette yer almayan hükümlerin Müslümanları bağlamadığı ve hatta bu gibi hükümlerle amel etmenin geçerli olmadığı konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinde zikri geçen hükümlerle ilgili üç ayrı görüş kabul edilmiştir. Birincisi, Müslümanlar açısından nesh edilmiş hükümler. Bu hükümlerin bağlayıcı olmadığı hakkında âlimler fikir birliği etmişlerdir. İkincisi, Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alıp daha önceki ümmetlere farz kılındığı gibi Müslümanlar için de geçerli ve bağlayıcı olan hükümler. Dolayısıyla Kur'an ve sünnette önceki toplumlarla ilgili anlatılan emir ve yasaklar Müslümanlar hakkında da geçerli ve bağlayıcı olduğu konusunda İslâm bilginleri arasında ittifak vardır. Üçüncüsü ise Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in sözlerinde geçtiği halde kabul ve reddedildiğine veya Müslümanları bağlayıp bağlamadığına dair herhangi bir delil bulunmayan hükümlerdir. Bu gibi hükümlerin bağlayıcı olup olmadığı hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır.¹⁷⁴

Netice itibariyle Mâide sûresinde Ehl-i kitapla ilgili anlatılan âyetler gerek inanç, gerek ibadet ve gerekse ahlâkî konularda Müslümanları doğrudan veya dolaylı olarak bağlar. Bu âyetler içerisinde Müslümanlar için hüküm bildiren âyetler bulunmakla birlikte Müslümanlara ibret, öğüt ve ders olması için anlatılan âyetler de vardır. Sözelimi Yahudilere avlanma yasağı¹⁷⁵ gibi ağır hükümlerin verildiği bunun İslâm şeriatinde olmadığı çünkü onlara ceza olarak böyle

¹⁷² İbrahim Kâfi Dönmez, "Şer'u Men Kablenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/15-19; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 208; Özcan Hıdır, "Şer'u Men Kablenâ" Prensibi Bağlamında Serahsi'nin İslam Öncesi Dinlerin Hüküm ve Uygulamalarına Bakışı", *Diyanet İlmi Dergi* 49/2 (2013), 84,85.

¹⁷³ Süleyman Taşkın, "Gazzâlî ve İlk Dönem Hanefî Usulcülere Bağlamında Şer'u Men Kablenâ'nın Delillik Değerine Dair Bir İnceleme", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 93.

¹⁷⁴ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 208-211; Taşkın, "Gazzâlî ve İlk Dönem Hanefî Usulcülere Bağlamında Şer'u Men Kablenâ'nın Delillik Değerine Dair Bir İnceleme", 93-95; Mehmet Selim Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Şer'u Men Kablenânın Hüccet Değeri Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (15 Aralık 2018), 1040,1041.

¹⁷⁵ el-A'râf 7/163.

hükümlerin verildiği bilinmektedir. Tikel olarak her bir şeri hüküm Müslümanları bağlamasa da genel olarak o emir-yasakların neden verildiği, maskat ve amacının ne olduğunun tespitinin önemli olduğu ve Müslümanları, hak ve hakikate yönlendirdiği söylenebilir. Mesela bakara ile ilgili çok soru sorduklarından dolayı helak olduları bilinir. Buradan çok ve gereksiz soru sormanın, adeta o işi yapmamak için çırpınmanın İslâmda da uygun görülmediği anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

3. MÂİDE SÛRESİNDE EHL-İ KİTABA YÖNELİK ÂYETLERİN MÜSLÜMANLAR İÇİN BAĞLAYICILIĞI

Mâide sûresi, Ehl-i kitap terkinin kapsamına giren Yahudi ve Hristiyanların hem inanç hem de ahlâkî tutumlarına ilişkin içerisinde önemli bilgiler barındırması yönüyle dikkat çeken sûrelerdendir. Bilindiği üzere Kur'an tarih kitabı değildir; ancak gerçekliğinde hiçbir şüphe bulunmayan tarihî bilgiler de ihtiva eder. İnsanlığı doğruya, hakikate, iyiye ve güzele davet ederken geçmiş ve gelecekte verdiği haberlerle mu'ciz bir kitap olduğunu ortaya koyar.¹⁷⁷ Sûrede Ehl-i kitaba ilişkin toplam atmış bir âyet bulunmaktadır. Bunlardan on yedi âyette Yahudilerden bahsedilmektedir.¹⁷⁸ Hristiyanlarla ilgili ise on dokuz âyet vardır.¹⁷⁹ Sûrede Ehl-i kitap ve İsrâilîoğulları şeklinde her iki kesime de hitap eden yirmi beş âyet bulunmaktadır.¹⁸⁰ Bu çalışmada Ehl-i kitabın Mâide sûresi özelinde ele alınmasının en önemli sebebi, sûrenin bir taraftan "Ey iman edenler!" hitabıyla başlayıp bu hitabı ondan fazla âyette tekrar ederken onlara ait inanç ve hükümlere dair emirler verilmesidir. Diğer taraftan Yahudi ve Hristiyanları yanlış itikatları ve hatalı uygulamaları sebebiyle de sık sık eleştirmesi şeklinde iki kutuplu bir anlatıma sahiptir. Bu durum Müslümanların sûreyi, onların durumlarından ibret alarak, yapılan uyarıları göz önünde bulundurarak ve onlara ilişkin emir ve yasakların dolaylı olarak kendilerini de ilgilendirdiğini düşünerek okumaları ve anlamaları gerektiğini göstermektedir.¹⁸¹

Bu bölümde konuyu üç ana başlıkta ele almayı uygun gördük: İnançla ilgili olanlar, ibâdetle ilgili olanlar ve ahlâkî konularla ilgili olanlar. Tabi şu hususun altını çizmeliyiz: Ahlâkla ilgili bir konu aynı zamanda inançla ya da ibâdetle, inançla veya ibâdetle ilgili bir konu da aynı zamanda ahlâkla ilgilidir. Kur'an, bu üç temel hususu birbirinden ayırmaz ve örneğin "ahlâksız bir inanç ya da ibâdet" öngörmez. Bu hakikatle birlikte, konunun anlaşılması ve düzenli bir

¹⁷⁶ el-Mâide 5/101.

¹⁷⁷ Gürman, "Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i Kitap Tarihine Bir Bakış", 260.

¹⁷⁸ el-Mâide 5/12, 13, 32, 41, 43-45, 64, 70, 71.

¹⁷⁹ el-Mâide 5/14, 17, 46, 47, 72-76, 110-119.

¹⁸⁰ el-Mâide 5/15, 16, 18, 19, 42, 59-63, 65, 66, 68, 69, 77-86, 102.

¹⁸¹ Gürman, "Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i Kitap Tarihine Bir Bakış", 262, 263.

halde sunulup değerlendirme yapılabilmesi için belli başlıklara ayrılması da takdir edileceği üzere elzemdir. Bu ihtiyaçtan hareketle âyetleri, ihtiva ettikleri ağırlıklı konularına göre ayırmayı esas aldık. Sûre, farklı konuları içermesi sebebiyle iç bütünlüğünün ve âyetleri arasındaki münâsebetin göz önünde bulundurulduğu bir okumaya tabi tutulmuştur.

Sûrede müminlere yönelik de inanç ibâdet ve ahlâkla ilgili birçok hüküm, emir ve yasaklar bulunmaktadır. Ancak bu bölümde Ehl-i kitapla ilişkili olmayan hususlar konumuz olmadığı için değerlendirilmeye alınmayacaktır.

3.1. İnançla İlgili Âyetler

Kur'an'ın genelinde olduğu gibi Mâide sûresinde de Ehl-i kitabın en temel problemleri Allah'a tevhi'd üzere inanmama problemidir. Bu hususta; Mâide sûresinde Yahudi ve Hristiyanların yanlış inanç ve uygulamaları şunlardır:¹⁸² “Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir” (5/17, 72), ve “Allah için üçüncüsüdür” diyerek kâfir olmaları (5/76), “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz” diyerek kendilerini üstün görmeleri (5/18), İslâm diniyle alay etmeleri (5/57), ezanla dalga geçmeleri (5/58), inanmadıkları halde inandık demeleri (5/61), Allah'ın indirdiği hükümleri yerine getirmemeleri (5/66), kendilerine gönderilen peygamberlerin bir kısmına yalancı deyip bir kısmını da öldürmeleri (5/70), kendileri yoldan çıkmış, başkalarını da yoldan çıkarmış kimselerin arzularına uymaları (5/77) dinlerinde aşırı gitmeleridir (5/77). Mâide sûresindeki bu âyetlerle onların yanlış tutumları kınamakta ve kâfir ya da müşrik statüsüne düşürülmektedirler. Sûrede; Yahudiler ve Hristiyanlar olarak tavsif edildiklerinde, genellikle bu iki grubun olumsuz yanları; sözlerinde durmamaları (5/12-14), Allah'a oğul isnad etmeleri (5/18), dinde aşırıya gitmeleri (5/32), Müslümanların onları dost edinmemeleri (5/51) zikredilirken, “Ey Ehl-i kitap!” hitabından sonra ise genellikle Hz. Peygamber'e ve getirdiği kitaba (5/15, 19), ilâhî kitapların tümüne (5/59, 68) ve Allah'a iman etme (5/65); hak yoldan sapmama (5/77) ile inkâr edenlerin lanetlenmesi (5/78) konuları gelmiştir. Kur'an'ın genelinde de Ehl-i kitap tabiri ile Yahudi ve Hristiyan adlandırması arasında fark olduğu söylenebilir. Onlar, kâfir ve müşriklerden ayrı tutularak kendilerine ilahî bir kitap gönderilmiş olarak müspet yönleriyle anılmış, bu üslûpla kalplerinin İslâm'a ısınması, hakikati hatırlayıp doğruya yönelmeleri amaçlanmıştır. Onlara, Müslümanlarla ortak özelliklere sahip oldukları hatırlatılırken, Müslümanlara da tebliğde nasıl bir üslûp benimsemeleri gerektiği gösterilmiştir. Diğer taraftan onlara kitap ehli olma payesinin verilmesi, her koşulda kâfir ya da müşriklerden ayrı bir statüye sahip oldukları anlamına da gelmez. Zira Üzeyir'i ya da İsa'yı Allah'ın oğlu kabul etmek şirktir.¹⁸³

¹⁸² Maden, “Münâsebâtü'l-Kur'an İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi”, 194,195.

¹⁸³ Gürman, “Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i Kitap Tarihine Bir Bakış”, 276.

3.1.1. Allah’a ortak koşmaları ve teslîs inancı

Sözlükte “شرك şirk”, “ortak olmak” ve “ortaklık”; “ortak koşmak” anlamındaki işrâktan isim konumunda bulunan şirk küfür demektir. Şirk koşana “müşrik”, şirk koşulana “şerik” denir. Terim olarak “Allah’ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibâdet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma” demektir.¹⁸⁴ Şirk esasen, nimeti verenle vermeyeni eşit tutmak demektir. Buna göre şirkin iki yönü vardır. Birisi, kudretsiz varlıkları Allah’ın yanına koyup onunla eşit kılmak, diğeri de Allah’ı hiçbir gücü ve iradesi olmayan tanrıların seviyesine indirerek onlarla eşit görmektir. Her iki durumda da yapılan iş şirk ve zulümdür. Çünkü Kur’an’a göre hem göklerde hem de yerde hâkimiyetin yegâne sahibi Yüce Allah’tır.¹⁸⁵

Yüce Allah, bütün insanları ve cinleri kendisini tanımaları ve yalnızca kendisine kulluk etmeleri¹⁸⁶ için yaratmış¹⁸⁷ ve kendisine şirk koşacak şeylerden uzak durmalarını emretmiştir. Bunun için gönderilen bütün peygamberler gönderildikleri toplumlara tevhîd inancını tebliğ etmek ve şirkten uzaklaştırmak için gönderilmiştir. “Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin” diye vahyetmiş olmayalım.”¹⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ı bir tek ilah olarak tanıma ve sadece O’na kulluk etme esasını yerleştirmek amacıyla insanlığın içine sürüklendiği batıl ulûhiyyet anlayışlarını ortadan kaldırmaya da büyük önem vermiştir.¹⁸⁹ Allah’ın insanlara elçileri aracılığıyla vahiy ulaştırmasının en temel amacı, onları tevhîd akidesine bağlı bir iman sahibi kılmaktır.¹⁹⁰ Bu bağlamda Yüce Allah, tevhîd açısından önemli bir konu olan şirk konusunu da anlatırken bazı anlatım teknikleri kullanmıştır.

Mâide sûresinde de Müslümanlara şirk konusu anlatılırken özellikle şu âyetlerde Hristiyanların teslîs inancı ve Hz. İsa’yı Allah’ın oğlu kabul etmeleri reddedilmiştir. “Allah, Meryem oğlu Mesîh’in kendisidir’ diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh, ‘Ey İsrâiloğulları! Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah’a kulluk edin’ demişti. Bilinmeli ki her kim Allah’a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zâlimlerin yardımcıları da olmayacaktır.” “Andolsun ki ‘Allah üç

¹⁸⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “şrk” 10/448; Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Beyrut: ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1412), “şrk” 451,452. Ayrıca bk. Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/193-198.

¹⁸⁵ Muhsin Demirci, *Kur’an Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2014), 29-30.

¹⁸⁶ el-Fâtîha 1/5.

¹⁸⁷ ez-Zâriyât, 51/56.

¹⁸⁸ el-Enbiyâ 21/25.

¹⁸⁹ Pak, *Kur’an’da Kulluk*, 129.

¹⁹⁰ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur’an Kıssaları*, 131.

unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır.”¹⁹¹ Bu âyetlerde Yüce Allah, Hz. İsa'nın İsrâiloğulları'nı bir olan Allah'a kulluk etmeye davet ettiğini ancak Hristiyanların bu davete uymayıp teslis inancıyla beraber nasıl şirke bulaştıklarını anlatmaktadır. Teslis inancıyla Allah'a ortak koştukları için de âhirette acı bir azaba uğrayacaklarını bildirmiştir. Râzî (ö. 606/1210) şöyle der: Bu sözler Yakubiyye fırkasına aittir. Çünkü onlar “Meryem bir ilah doğurdu.” diyorlardı.¹⁹² Taberî bu âyetlerle ilgili şöyle der: İsrâiloğulları'nın içine düştükleri fitne bize bildirilmektedir. İsrâiloğulları Allah'a kulluk edeceklerine ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarına ve İsa'nın emirlerine bağlı kalacaklarına dair vermiş oldukları sözlerini bozdular.¹⁹³

“Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Allah çok bağışlamakta, çok esirgemektedir.”¹⁹⁴ Yüce Allah önceki âyetlerde Hristiyanların teslis inancını anlatmıştı. Bu âyette ise, yaptıkları hatalardan ve teslis inancıyla beraber Allah'a şirk koştuklarından dolayı kendilerini tevbe etmeye davet etmektedir.

Daha sonra Hz. İsa'nın sadece bir peygamber olduğu, İsa ve Meryem'in de birer insan olduğu hatırlatılarak şöyle buyurulmuştur: “Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!”¹⁹⁵ Âyetlerin nüzûl sebebiyle ilgili Süddî (ö. 127/745) ve başkaları şöyle der: Burada anlatılanlar Hristiyanların Hz. İsa ile annesi Hz. Meryem'i Allah ile birlikte ilah kabul etmeleri ve böylelikle Yüce Allah'ı üç ilahın üçüncüsü olarak benimsemeleri hakkında indirilmiştir.¹⁹⁶ Bu âyetlerden sonra Allah'a şirk koşmalarından dolayı Ehl-i kitabın ilahi lanete uğradıkları¹⁹⁷ da ifade edilmektedir. Âyetlerde “Onlar” zamiri yerine “-içlerinden kâfir olanlar veya inkâr edenler-” şeklinde zahir olarak ifade edilmeleri, küfürlerine dair şahâdeti tekrar etmek içindir.¹⁹⁸

Bu âyetlerden sonra, sûrenin son bölümünde anlatılan Hristiyanların teslis inancı ile ilgili mahşer gününde Yüce Allah'la Hz. İsa arasında gerçekleşecek olan şu konuşmayı ve Hz.

¹⁹¹ el-Mâide 5/72, 73.

¹⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1420, 12/408.

¹⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2001, 6/249.

¹⁹⁴ el-Mâide 5/74.

¹⁹⁵ el-Mâide 5/75.

¹⁹⁶ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 1991, 6/270.

¹⁹⁷ el-Mâide 5/78.

¹⁹⁸ Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, çev. Ali Akın (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006), 5/1712.

İsa'nın Allah Teâlâ'ya sunacağı reddiyei vermek yerinde olacaktır. *“Allah, ‘Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?’ buyurduğu zaman o şu cevabı verir: ‘Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zatında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.’ ‘Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; ‘Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah’a kulluk edin’ dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin.’”*¹⁹⁹

Bu âyetlerle Hristiyanlara içinde bulundukları durumun yanlışlığı, dinlerinde yapmış oldukları tahribatın kötülüğü hatırlatılmıştır. İbn Abbâs, mahşer gününde Hz. İsa'ya yöneltilecek olan bu sorunun asıl hedefinin kâfirleri kınamak, susturmak ve daha şiddetli bir şekilde davranmak için olduğunu açıklamaktadır. Hz. İsa, Yüce Allah'ın kendisine yönelttiği bu suale karşı, Allah'ı şahit tutarak bu suçlamadan kendisinin muaf olduğunu belirtecektir. Bütün sorumluluğu kendisinden sonra şirke bulaşmış Hristiyanlara yükleyecektir.²⁰⁰

Hristiyanlar Hz. İsa'yı Tanrı olarak kabul edip ona tapmakla küfür suçunu işlemişlerdir. Bu da Hz. İsa'yı Allah'la insanın birleşimi kabul etme yanlışlarından ileri gelmektedir. Bu yanlış din adamlarının bu kadar çok konuşmalarına ve tartışmalarına rağmen Hz. İsa'nın şahsiyetini içinden çıkamadıkları karmaşık bir bilmece haline getirmiştir. Din adamları bu sorunu çözmeye çalıştıkça sorun o kadar karışmıştır. Bu bilinmez şahsiyetin insani yönünden etkilenenler, onu Üç şahsiyetten biri ve Allah'ın oğlu durumuna getirirken, şahsiyetinin ilahi yönünden etkilenip onu benimseyenler ise İsa'yı Allah'ın insanlaşmış şekli kabul edip kendisine tapmaya başladılar. Bu iki farklı uç arasında orta yolu tutmaya çalışıp tüm yeteneklerini Hz. İsa'nın aynı zamanda hem insan, hem de ilah olamayacağını; Allah ve Hz. İsa'nın aynı anda hem de tek bir varlık olmasının imkânsızlığını kanıtlamak için kullananların olduğu bilinmektedir.²⁰¹ Yahudilerin Üzeyr'i,²⁰² Hristiyanların da İsa'yı Allah'ın oğlu saymaları²⁰³ ve İsa'ya ilahlık nisbet etmeleri küfür olarak değerlendirildiği gibi Hz. İsa'nın kendi kavmini bir olan Allah'a kulluk etmeye davet ettiği ve O'na ortak koşanlara cennetin haram kılınacağı yönünde uyardığı

¹⁹⁹ el-Mâide 5/116, 117.

²⁰⁰ Hacıoğlu, *Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 48; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/346.

²⁰¹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/409.

²⁰² et-Tevbe 9/30.

²⁰³ et-Tevbe 9/30.

belirtilmektedir.²⁰⁴ Bu çeşit inançların şirk özelliği taşıdığına ve eşi olmayan Yüce Yaratıcı'ya evlat nisbet etmenin akılla bağdaşmadığına²⁰⁵ dikkat çekilir.²⁰⁶

“Üzeyir Allah'ın oğludur” ifadesi Kur'an'da sadece bir yerde geçmektedir. Yahudilerin tamamında böyle bir inanış yoktur. Farklı rivâyet ve görüşlerle beraber, günümüz Yahudilerinde böyle bir inancın olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, “Üzeyir Allah'ın oğludur” inancı, Hz. Peygamber döneminde yaşayan Medineli Yahudilere ait olma olasılığı daha yüksektir.²⁰⁷

Şirkin zıddı olan tevhîd ilkesine Kitap ve Sünnette büyük önem verilmiştir. Çünkü maddî ve manevî özellikleri itibariyle yaratılmışlar içerisinde en üstün konumda olan insanın vicdan hürriyetini gerçekleştirme hedefine yöneliktir. İnsanoğlu sadece en yüce varlığa kulluk etmeli ve boyun eğmelidir. O'ndan başka hiçbir kimseyi veya mevcudu kutsamamalı ve Allah'tan başka hiçbir şeye kulluk etmemelidir. Çünkü Allah'a kul olmak en büyük şereftir. Allah'tan başkasına kulluk etmek ise en büyük zilletir.²⁰⁸ Hz. Peygamber Allah'a şirk koşmayı büyük günahlardan saymış²⁰⁹ ve müminleri şirk konusunda uyararak Mekke müşriklerine karşı büyük mücadele sergilemiştir. Müminlere Allah'a şirk koşmadıkları takdirde Allah'ın mağfiretine ulaşacaklarını şu şekilde ifade etmiştir: “Ey Âdemoğlu! Sen bana dua edip, (affımı) ümid ettikçe ben senden her ne sadır olsa, aldırمام, ben seni affederim. Ey Âdemoğlu! Senin günahın semanın bulutları kadar bile olsa, sonra bana dönüp istiğfar etsen, çok oluşuna bakmam, seni affederim. Ey Âdemoğlu! Bana arz dolusu hata ile gelsen, sonunda hiç bir şirk koşmaksızın bana kavuşursan, seni arz dolusu mağfiretimle karşılarım.”²¹⁰ Hz. Peygamber şirkten korunmak için de şöyle dua etmiştir: “Allah'ım! Bilerek sana şirk koşmaktan sana sığınırım. Bilmeden böyle bir şey yapmışsam senden af dilerim.”²¹¹ Kur'an'da diğer peygamberlerin de şirkle mücadelesine örnekler verilmektedir. “*Lokmân oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: ‘Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.*”²¹² diyerek Lokman'ın (a.s.) oğluna ilk tavsiyesi şirk konusunda olmuştur. Hz. İbrâhim, tevhîd

²⁰⁴ el-Mâide 5/72.

²⁰⁵ el-En'âm 6/101.

²⁰⁶ Sinanoğlu, “Şirk”, 39/193-198.

²⁰⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/758.

²⁰⁸ Mevlüt Özler, “Tevhîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 41/18-20.

²⁰⁹ İbn Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, el-Cami'u's-sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374). “İman”, 143, (No. 87).

²¹⁰ Tirmizî, “Da'avat”, 106, (No. 3534).

²¹¹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdü'l-Bâkî (Kahire, 1379), 1/250.

²¹² Lokmân 31/13.

akidesini hâkim kılabilmek için tevhidin önünde engel teşkil eden âdeta şirkin sembolü haline gelmiş olan putları kırarak²¹³ elçilik görevini yerine getirmiştir.

Sonuç olarak vahyin nüzülü sırasında ona ilk muhatap olan hem Mekke’de bulunan müşrik Araplar hem de Medine ve çevresindeki Yahudi ve Hristiyanlar bazı inanç ve ibâdet konularında derin bir şirke düşmüşlerdi. Mekke ve Medine civarında şirke bulaşmış toplulukları, bu şirk ortamından kurtarıp kulluğun sadece Allah’a yapılmasını sağlamak olmuştur.²¹⁴ Kur’an’ın büyük bir çoğunluğunu oluşturan tevhidin önünde büyük bir engel teşkil eden şirk konusu ve insanları şirke sevk eden her şey Yüce Allah tarafından kesin olarak yasaklanmış ve şirk konusunda Ehl-i kitaptan örnekler verilerek Müslümanlar da uyarılmıştır. Dolayısıyla bu âyetlerdeki tüm uyarı ve ikazların Müslümanları doğrudan bağladığı söylenebilir.

3.1.2. Allah’a itâat ve kulluğa dair verdikleri sözü bozmaları

İtâat, sözlükte “baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek” anlamındaki “طوع” kökünden türemiş olup aynı mânâyı taşır. Aslında masdar ismi olan “tâat” de “itâat” gibi kullanılmaktadır. İtâat kelimesi Kur’an’da geçmemekle beraber üç âyette tâat ismi yer almaktadır. İtâat kelimesi, yedisi isim, diğerleri de fiil kalıplarında olmak üzere Kur’an’da seksen beş yerde kullanılmaktadır. İstîtâat kavramı ise Kur’an’da kırk iki âyette de aynı kökten gelip “güç yetirmek” mânasında kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de aynı anlamda veya yakın anlamda kullanılan “din, İslâm, birr, sem‘, teba” gibi kavramlar da itâatin Kur’an’da kullanılan temel kavramlarından biri olduğunu bizlere göstermektedir.²¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’in üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi de Allah’a itâat ve kulluktur. İlâhi rehberlikten uzaklaşan insanlık, tarih boyunca kendine birtakım putlar edinmiş veya bazı varlıkları ve kendi hevâ ve arzularını ilahlaştırmıştır. Bu yüzden insanlığı ilâhi rehberliğe davet etmek için gönderilen bütün peygamberler, gönderildikleri toplumlara şu temel ilkeyi hatırlatmışlardır: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur!”²¹⁶ İslâmiyet’e göre Yüce Allah, peygamberlere bildirdiği emirleri ve yasakları yoluyla insanlardan söz almıştır. Yahudi ve Hristiyanlardan alınan sözler de bunlar arasındadır. Yüce Allah, İsrâiloğulları’ndan, namaz kılıp zekâtı vereceklerine, peygamberlerine iman edip onları her konuda destekleyeceklerine ve Allah Teâlâ’ya güzel takdimelerde bulunacaklarına faizsiz borç

²¹³ el-Enbiyâ 21/58.

²¹⁴ Pak, *Kur’an’da Kulluk*, 42-43.

²¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “tva” 8/240; İsfahânî, *Müfredât*, “tva” 529. Ayrıca bk. Ömer Mahir Alper, “İtaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/444-445.

²¹⁶ el-A‘râf 7/59, 65, 73, 85.

vereceklerine²¹⁷ dair sözler almıştır. Yüce Allah, kendisinden başkasına tapmayacaklarına, anne babaya, yakın akrabalara, yetimlere, düşkünlere iyilikle muamele edeceklerine,²¹⁸ birbirlerinin kanlarını dökmeyeceklerine, birbirlerini yurtlarından çıkarmayacaklarına²¹⁹ yönelik sözler almıştır. Ancak İsrâiloğulları, Allah’a vermiş oldukları ahitlerini yerine getirmeyerek sözlerini bozmuşlar ve bunu kötü bir âdet haline getirmişlerdir.²²⁰

3.1.2.1. Yahudilerden alınan sözler

Mâide sûresinde Ehl-i kitabın eleştirildiği konulardan biri de Allah’a verdikleri söze bağlı kalmamalarıdır. Bu konuda hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar ayrı ayrı eleştirilmiş ve uyarılmıştır. Yahudilerle ilgili bahse konu olan sûrede şöyle bir uyarı yapılmıştır: *“Andolsun ki Allah İsrâiloğulları’ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakîb (temsilci) göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: ‘Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirsiniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirsiniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım. Artık bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kesinlikle doğru yoldan sapmış olur.’”* *“Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever.”*²²¹ İsrâiloğulları’ndan alınan söz ile ilgili Ebû’l-Âliye (ö. 90/709) şöyle demiştir: O’na ihlasla ibâdet edeceklerine ve O’ndan başkasına tapmayacaklarına dair söz almıştı. Mukâtil de (ö. 150/767) Tevrat’takilerle amel edeceklerine dair söz almıştı, demiştir.²²²

İsrâiloğulları, Firavun’un helâkinden sonra Mısır’da istikrar bulunca Allah onlara Suriye toprakları Eriha’ya gitmelerini emretti. Kutsal toprakların nereler olduğu konusunda da farklı rivayetler vardır. Bu toprakların Filistin bölgesi olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Orada zorba Kenanlılar oturmaktaydı. Yüce Allah, onlara: *“Ben orasını size yurt ve karar yeri kıldım, oraya çıkın ve orada yaşayanlarla cihâd edin, ben elbette sizin yardımcınızım.”* diye emretti. Hz. Mûsâ’ya her boydan kavminin kendilerine emrolunan şeyi yapacaklarına dair kefil olacak, güvence verecek birer temsilci seçmesini emretti. Hz. Mûsâ bu temsilcileri seçti.

²¹⁷ el-Mâide 5/12.

²¹⁸ el-Bakara 2/83.

²¹⁹ el-Bakara 2/84, 85.

²²⁰ el-Bakara 2/100, el-Mâide 5/13, Ayrıca bk. Abdurrahman Küçük, “Ahid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/1/532-533.

²²¹ el-Mâide 5/12, 13.

²²² Ebû’l-Ferec Cemâlüddin İbnü’l-Cevzî, *Zadü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 2/31.

İsrâiloğulları'ndan söz aldı ve temsilciler bu sözün gereğini yerine getireceklerine dair kavimlerine kefil oldular. Kenan topraklarına yaklaşıncı, Hz. Mûsâ temsilcileri haber toplamak üzere gönderdi. Orada iri cüsseli adamlar, görülmedik bir güç ve kudret gördüler. Bunun üzerine korktular ve dönüp kavimlerine gördüklerini anlattılar. Oysa Hz. Mûsâ onlarla konuşmalarını yasaklamıştı. Böylece ahitlerini bozmuş oldular. Sadece Yehuza boyundan Kâleb b. Yufennâ ile Efrâyim b. Yûsuf boyundan Yûşa' b. Nûn ahitleri üzere kaldılar. Her ikisi de temsilcilerdendi. Âyette geçen 'nakîb' kelimesi mensup olduğu kavmin hallerini delik deşik eden ve denetleyen, ne var ne yok onların durumlarını bilen kişi demektir. Böylelerine nakîb yerine, kavminin durumunu iyi bildiği için arîf de denir.²²³ Sözlerine sadık kalmaları ve Allah'a itâat etmeleri durumunda Yüce Allah İsrâiloğulları'na her zaman kendileriyle beraber olacağını bildirmiştir. Ancak İsrâiloğulları sözlerine bağlı kalmamış²²⁴ ve bunun sonucunda lanete uğramışlardır. Onların lanetlenmesi,

-Allah'ın rahmetinden uzak kalmaları

-Hayvan şekline çevrilmeleri,

-Cizye ödemeye mahkûm edilmeleri gibi durumlardır.²²⁵

3.1.2.2. Hıristiyanlardan alınan sözler

Hıristiyanların sözlerinde durmadıkları Mâide sûresinde şu şekilde ifade edilmiştir: “'Biz Hıristiyanız'” diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık, ama onlar da kendilerine bildirilenlerden (İncil) önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple aralarına kıyamet gününe kadar sürüp gidecek olan düşmanlığı ve kini soktuk. Allah onlara yapıp ettiklerini ileride haber verecektir.”²²⁶ Hıristiyanlardan da Yahudilerden söz alındığı gibi Allah'ın emirlerine itâat edeceklerine ve gelecek peygamberlere inanıp onlara destek olacaklarına dair söz alınmıştı. Ne var ki Hıristiyanlar da Yahudiler gibi sözlerinde durmayarak ve Yahudilerin Tevrat'ı unutmaları gibi kendilerine belletilen İncil'i unuttular ve tahrif ettiler.²²⁷

Aynı sûrede Hz. Peygamberi tanıyıp O'na biat eden Müslümanların üzüntüde, övünmede, zorlukta ve kolaylıkta kısaca her zaman ve her şartta ona itaatsizlik etmeyeceklerine dair vermiş oldukları sağlam söz kendilerine bildirilmiştir. Bu bağlamda verdikleri bu sözleri yerine getirmeleri konusunda Allah'a karşı itâatkar olmaları emredilmiştir. Ehl-i kitaptan da aynı sözlerin alındığı, fakat vermiş oldukları sözlerinden döndüklerinden dolayı Yahudilerin lanete

²²³ Ebû'l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, çev. Abdulaziz Hatip vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/392.

²²⁴ el-Mâide 5/13.

²²⁵ Nâsirüddîn el-Kâdî el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, çev. Şadi Eren (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2013), 2/23,24.

²²⁶ el-Mâide 5/14.

²²⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 28.

uğradıkları, Hıristiyanların da aralarına kıyamet gününe kadar devam edecek olan düşmanlık ve kin sokulduğu hatırlatılmıştır. Bu hatırlatmalarla Müslümanların dikkatleri bu yöne çekilmekte ve kendilerinden önceki ümmetlerin düştükleri hataları tekrarlamaktan sakınmaları ve bu hatalardan uzak durmaları gerektiğine işaret edilmektedir.²²⁸

Sûrenin birinci ve beşinci âyetleri arasında müminlere akitlerine uymaları emredildikten sonra “Allah’ın şîârları” şeklinde açıklanan dini hükümlerin ve prensiplerin ihlâl edilmesi yasaklanmakta²²⁹ hemen akabinde Ehl-i kitabın akidler konusunda yanlış tutum sergiledikleri ve sonunda gerekli cezaya maruz kaldıkları anlatılmak sûretiyle Müslümanlar uyarılmaktadır. Rivayete göre Filozof el- Kindi’nin (ö. 252/866 [?]) dostları: “Ey filozof! Bize şu Kur’an’ın bir benzerini yap” diye bir teklif sundular. O da: “Olur, hepsinin değil ama bir kısmının benzerini yapayım” dedi ve günlerce bir köşeye kapandı. Sonra dışarı çıkarak dostlarına şöyle dedi: “Vallahi ben bunu yapamam, hiç kimsenin buna gücü yetmez. Mushaf’ı açtım, Mâide Sûresi çıktı. Bir de baktım ki Kur’an ahde vefadan bahsediyor ve ahdi bozmayı yasaklıyor. Eşyayı genel olarak helal kılıyor, sonra ondan bir şeyi istisna ediyor. Sonra da iki satırda Allah’ın kudret ve hikmetini açıklıyor. Hiç kimse ciltler dolusu eser yazmadan bunu ifade edemez”²³⁰ diyerek Mâide sûresinde âyetler arasındaki münasebetin çok güçlü olduğunu ve Kur’an’ın tamamının değil bir kaç âyetinin bile bir benzerinin getirilemeyeceğini açıklamış oldu.

Hiz. Peygamber de müminleri verilen söze sadık kalmaları gerektiği konusunda şu şekilde uyarmıştır: “Dört haslet vardır, kimde bu hasletler bulunursa o kimse halis münâfıktır. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendinde nifaktan bir haslet var demektir: Emanet edilince hıyanet eder, konuşunca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, husumet edince haddi aşar.”²³¹

Sonuç olarak, doğruluk ve verdiği sözde durmak imanın bir gereğidir. Verilen sözde durmamak ve yalancılık ise imanla birbirine taban tabana zıttır. Çünkü Yüce Allah insanoğlunu bu tür sapmalardan uzak yaratmıştır. Konuşma özelliğini Yüce Allah sadece insana vermiştir. Bu nedenle insan, konuştuğu zaman sadece doğruları konuşmak zorundadır. İnsan doğruları konuşmayıp söz ve davranışlarıyla gerçek olmayan hususları konuşursa, Allah’ın kendisine vermiş olduğu konuşma özelliğine ihanet etmiş sayılır. Böylece öz itibarıyla yaratılışından uzaklaşmış ve şeytanın kötü özelliğini benimsemiş ve ona yaklaşmış olur. Verdiği sözde durmamak, anlaşmalara uymamak da aynen bunun gibidir. Dolayısıyla yapılan anlaşmalara,

²²⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 231-232.

²²⁹ Yaşaroğlu, “Mâide Sûresi”, 27/403-405.

²³⁰ Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr*, 2009, 1/305.

²³¹ Buhârî, “İman”, 24, “Mezâlim”, 17, “Cizye”, 17.

verilen sözlere ve akitlere titiz bir şekilde uymak gerekir.²³² Yüce Allah, insanlardan bazı ibâdetler vesilesiyle kendisine kulluk ve itâat etmelerini ve kulluğun gereği olarak vermiş oldukları sözlerine sadık kalmalarını istemiştir. Bununla beraber Allah’a verilen sözlerde durulmadığında neler olacağı, Yahudi ve Hristiyan örneği üzerinden bizlere anlatılmaktadır. Önce Yahudiler ile yapılan anlaşma ile onların bu sözleşmeye uymamaları sonucunda nasıl lânete uğradıkları anlatılmakta²³³ daha sonra Hristiyanların da Allah ile yaptıkları sözleşmeyi bozmaları sonucu nasıl cezalandırıldıkları²³⁴ müminlere ibret ve ders olması için tek tek bildirilmektedir.²³⁵ Bundan dolayı Yüce Allah, Yahudi ve Hristiyanların vermiş oldukları sözlere sadık kalmamalarının ve Allah’ın emretmiş olduğu hükümleri yalanlamalarının kötü sonuçlarına dikkat çekmek sûretiyle Müslümanları uyarmaktadır. Müslümanların Allah’a vermiş oldukları sözlerini yerine getirmeye dolayısıyla her konuda Kur’an’a ve Hz. Peygambere tâbi olmaya davet etmektedir. Bununla beraber Müminleri ahitlerine bağlı kalmaları durumunda ve Allah’a gerçek anlamda kulluk ettiklerinde onları bekleyen büyük mükâfatı müjdelemekte;²³⁶ verdikleri sözlere bağlı kalmamaları durumunda dünyada lanete, âhirette ise azaba uğrayacakları geçmiş milletlerden örnekler verilerek kendilerine hatırlatılmıştır.

3.1 3. Kendilerini üstün görmeleri

Sözlükte “büyüklük” mânasına gelen kibir, “كِبْر (kibr)”, tevazuun zıddı olarak “kişinin kendisini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması” demektir.²³⁷ Şeytani bir tavır olan kendini üstün görme, kibir ve nankörlük, Kur’an’da ve hadislerde çokça konu edilmektedir.²³⁸

Mâide sûresinde Ehl-i kitabın eleştirildiği konulardan birisi de, onların kendilerini üstün görmeleridir. Konu ile ilgili âyette bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: “*Yahudiler ve Hristiyanlar, ‘Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız’ dediler. De k: ‘Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O’nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah’a aittir. Dönüş de yalnız O’nadır.’*”²³⁹ On sekizinci âyetin

²³² İmam Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 4/123.

²³³ el-Mâide 5/12,13.

²³⁴ el-Mâide 5/14.

²³⁵ Maden, “Münâsebâtü’l-Kur’an İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi”, 189.

²³⁶ “Ahit”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 1/151.

²³⁷ İsfahânî, *Müfredât*, “Kibr” 697. Ayrıca bk. Mustafa Çağrı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/561-562.

²³⁸ Hakan Özkan, “Şeytani Nankörlüğe Götüren Tavır Olarak Kibir-İtaat İlişkisi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, (23 Haziran 2022), 815.

²³⁹ el-Mâide 5/18.

nüzûl sebebiyle ilgili İbn Abbâs şöyle söylemiştir: “Hz. Peygamber, bir grup Yahudiye İslâm’a girmeye davet edip, onları Allah’ın cezalandırması ile korkutmuştu. Onlar, “Biz Allah’ın evlatları ve sevgili kulları olduğumuz halde, sen nasıl bizi Allah’ın cezasıyla korkutuyorsun?” demişler ve aynen Hristiyanlar gibi konuşmuşlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, “*Yahudiler ve Hristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız...”*” âyetini indirdi.” Bilindiği üzere Yahudiler de aynen Hristiyan gibi bu asılsız iddianın sahibidirler. Hristiyanlar da Yahudiler gibi kendilerini üstün görerek kendilerine ait olan kitaplarında, İsa’nın kendilerine, “Ben, benim ve sizin babanıza gidiyorum” dediğini okuyorlardı. Sonuç olarak, Yahudi ve Hristiyanlar, geçmişte kendi içlerinden birçok peygamber gönderilmesi sebebiyle, kendilerini diğer insanlardan daha üstün bir konumda görüyorlardı.²⁴⁰ Mukâtil de, âyette bahsedilen Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili onlar Medine Yahudileriyle Necran Hristiyanları demiştir.²⁴¹ İbn İshâk (ö. 151/768) ise şöyle der: Şâs b. Adiy ve Nu‘man b. Edât Bahrî b. Amr, Hz. Peygamber’in yanına vardılar. Hz. Peygamber’le karşılıklı konuştular. Hz. Peygamber onları Allah’ın yoluna davet etti ve Allah’ın azabından onları sakındırdı. Bunun üzerine onlar: “”Sen bizi ne diye korkutuyorsun Ey Muhammed? Biz, Allah’ın oğulları ve sevdikleriyiz”” -Hristiyanların dedikleri gibi- dediler. Bu konuşmalar üzerine Yüce Allah da onlar hakkında; “”*Yahudiler ve Hristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız...”*” âyetini indirdi.”²⁴²

Âyette, Ehl-i kitabın, büyüklenerek İslâm’a girmekten kaçınmalarına ve bu büyüklenmelerine neden olarak da kendi çıkarları için uydurdukları bazı iftiraları ortaya koyduklarına dikkat çekilmektedir. Yahudi ve Hristiyanlar, “Allah bizi seviyor, bize ayrı bir önem veriyor. Çünkü bizler onun oğulları olan peygamberlerin çocuklarıyız” demişlerdi.²⁴³ Fakat Kur’an, Yahudi ve Hristiyanların Allah katında değerli ve üstün bir kavim olduklarını ve Allah’ın oğulları ve sevgilileri oldukları iddiasını reddetmektedir. Eğer onların ortaya attığı bu asılsız iddiaları doğru ise Allah ne diye dünyada onları azaba ve bozguna uğrattı, yurtları tahrip edildi, yıkıldı ve yaşadıkları yerlerden sürüldüler. Küfür ve masiyetleri sebebiyle de kendilerine cehennem azabı hazırlanmıştır. Dolayısıyla onlar ne Allah’ın çocukları ne de sevgilileri olmuşlardır. Onlar ise aralarında isyan eden kişilerin azaba uğradıklarını kabul ediyorlardı. İşte bu onların yalan

²⁴⁰ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, çev. Lütfullah Cebeci vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.), 9/8; Ebu’l Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsir’ül Kur’ân’il-Azim*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 3/272,273; Saîd Havva, *el-Esas fi’t-Tefsîr*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1990), 3/506.

²⁴¹ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn İbnü’l-Cevzî, *Zadü’l-mesîr fi ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdiyyi (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-Arabî, 1422), 1/530.

²⁴² Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân ve’l-mübeyyin limâ tezammenehû mine’s-sünneti ve âyi’l-furkân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Atfîş (Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1964), 6/120.

²⁴³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1996, 3/254.

söylediklerinin ispatıdır. Gerçekte onların diğer insanlardan bir üstünlüğü yoktur. İtâatten ayrılmaları ve söz dinlememelerinden dolayı Yüce Allah kendilerini hesaba çekecektir.²⁴⁴

Yahudi ve Hristiyanlar kendilerinin Yüce Allah'ın oğulları ve dostları olduklarını ileri sürerken, bunun için doğal olarak Allah'ın kendilerini günahlarından dolayı cezalandırmayacağını bu yüzden cehenneme girmeyeceklerini, şayet girerlerse, orada çık kısa bir süre kalacaklarını²⁴⁵ iddia ediyorlardı.²⁴⁶ Nihâî olarak cennete girip cehennemden kurtulacaklarını düşünen ve peygamberliği sadece kendi milletlerine özgü gören Yahudilerin bu yersiz kuruntuları ve kendilerini üstün görmelerinin bir sonucu olarak âhiretteki durumu yine bu sûrede açıklanmıştır.²⁴⁷ *“Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyamet günün azabından kurtulmak için onu kurtuluş fidyesi olarak verseler, onlardan asla kabuk edilmez; onlar için elem verici bir azap vardır.” “Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır. Onlar için sürekli bir azap vardır.”*²⁴⁸

Yahudi ve Hristiyanların kendilerini üstün görerek söyledikleri bu sözlerin yanlış ve asılsız olduğu açıklandıktan sonra onlardan samimiyetlerini ispat etmeleri için başka bir âyette ölümü temenni etmeleri istenmiş ve şöyle buyurulmuştur: *“De ki: “Ey Yahudiler! Başka insanlar değil, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve şayet sözünüzde sadıksanız haydi ölümü temenni edin!” “Ama onlar daha önce yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir.”*²⁴⁹ Hz. Peygamber'den, İsrâiloğulları'nın ölümü temenni etmeleri durumunda yeryüzünde ölmeyen hiçbir Yahudi kalmayacağı şeklinde bir söz rivâyet edilmiştir.²⁵⁰

Netice itibariyle bu konuda da özelde Ehl-i kitap, genelde ise bütün inananlara uyarı yapılmıştır. Bahse konu âyette²⁵¹ Yahudi ve Hristiyanların kendilerinin diğer insanlardan farklı oldukları ve diğer insanlara benzemedikleri, Allah katında diğer insanlara karşı böyle bir ayrıcalığa sahip oldukları iddiası reddedilerek Müslümanların da Allah'tan bu konuda sakınmaları istenmiştir. Dolayısıyla Müslümanlar Allah'a güvenirken, “Her ne yapsak, Allah bizi sever” zannedip de böyle bir aldanışa kapılmamalı ve sadece Allah'ın kulları olduklarını hiçbir zaman unutmamalıdır.²⁵² Yahudi ve Hristiyanlar Allah Teâla'nın göndermiş olduğu peygamberleri

²⁴⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 2013, 3/417.

²⁴⁵ el-Bakara 2/111.

²⁴⁶ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an*, 3/316.

²⁴⁷ Hacıoğlu, *Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 46.

²⁴⁸ el-Mâide 5/36, 37.

²⁴⁹ el-Cum'a 62/6, 7.

²⁵⁰ Yunus Akça, “Kur'an'da Ehl-i kitabın Temel Bazı Yanılgıları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (15 Aralık 2021), 968,969.

²⁵¹ el-Mâide 5/18.

²⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/312.

öldürüp Yahudiler Tevrat'ı, Hristiyanlar da İncil'i tahrif ettiler. Yüce Allah da onları maymuna ve domuza çevirerek cezalandırdı. Allah, Müslümanlara bunları bildirerek bu tutum ve zanlardan uzak durmamız gerektiğini emretmiştir.²⁵³

3.1.4. Çok fazla ve gereksiz soru sormaları

Kur'an-ı Kerim Yüce Allah tarafından sadece bir akideyi yerleştirmek veya bir yasa koymak için gelmiş bir kitap değildir. Bunlarla beraber Kur'an, bir ümmeti eğitmek, bir toplum meydana getirmek, kişileri aklın ve ahlâkın öngördüğü metodlar içinde oluşturup yetiştirmek için gelmiştir.²⁵⁴ Bu bağlamda İslâm, müminlere soru sormanın adabını, sınırlarını ve ölçülerini de öğretmek geçmiş milletlerin yapmış oldukları hatalara düşmemeleri²⁵⁵ konusunda uyarıştır. Mâide sûresinde de Yüce Allah müminlere şu uyarıyı yapmıştır: *“Ey îmân edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur'an indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.”* *“Bu tür soruları sizden önce de bir topluluk sormuş, fakat sonunda bunları inkâr eder olmuşlardı.”*²⁵⁶ 101. âyetin nüzûl sebebiyle ilgili denilmiştir ki, bu âyet, Hz. Peygamber'e çeşitli şeyleri soran insanlar hakkında nâzil olmuştur. Bunlardan biri şunu sormuştu: Babam kim? Diğeri şöyle demişti: Ben âhirette nerede olacağım? Hz. Peygamber bunların birine, “Sen cehennemde olacaksın,” diğere de “senin baban falandır” cevabını vermiş²⁵⁷ ve benzeri sorular sorulmuştur. Şöyle de denilmiştir: Hz. Peygamber haccın farz kılındığını söylemişti, bir sahâbî “her yıl mı ey Allah'ın Resûlü?” diye sormuş, o da şu cevabı vermiştir: “Şayet evet deseydim, her yıl hac farz olurdu. Her sene farz olunca da yapamazdınız, farzı yapmayınca onu inkâr etmiş, inkâr edince de küfretmiş olurdunuz.”²⁵⁸ Çünkü Allah'ın koymuş olduğu bir farzı inkâr eden kimse küfre girmiş olur. Bu rivayetlerden anlaşılan ihtiyaç duyulmayan hususlarda müminlere soru sormanın yasaklandığıdır.²⁵⁹ Hasan-ı el-Basrî'ye göre bu âyet, Hz. Peygamber'e Câhiliye'ye ait bazı işler hakkında soru sormaları üzerine inmiştir. İbn Abbâs'a atfedilen bir görüşe göre de Hz. Peygamber'e, Mâide sûresi 103. âyette geçen bahîre, sâibe, vasîle ve hâm hakkında soru sorulması üzerine nazil olmuştur.²⁶⁰

²⁵³ Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2009), 2/417,418.

²⁵⁴ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an*, 3/501.

²⁵⁵ el-Mâide 5/102.

²⁵⁶ el-Mâide 5/101, 102.

²⁵⁷ Buhârî, “Tefsir” 5,12; Müslim, “Fedail”, 135.

²⁵⁸ Tirmizî, “Hac”, 5.

²⁵⁹ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, çev. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar, 2016), 4/357-358.

²⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 6/331.

Yüce Allah müminleri gereksiz soru sormaktan men ettikten sonra Ehl-i kitabı örnek vererek böyle yapıldığı zaman küfre düşebilme tehlikesine karşı uyarmıştır.²⁶¹ Şöyle ki İsrâiloğulları, peygamberlerine birtakım şeyler sorup çözüm isterlerdi; onlar emrettiğinde de onu terk ederler ve bu sebeple helâk olurlardı.²⁶² Yersiz ve gereksiz soru sormakla küfre dalanlar Yahudiler idi. Önce iman ve hükümlerin ayrıntıları konusunda gereksiz sorular sorarak kılı kırk yarmaya giriştiler. Ardından üzerlerine bu tür sınırlamaların konmasına yardım ettiler. Fakat bu sınırları çiğnediklerinden küfür ve itâatsizlik suçunu işlemiş oldular.²⁶³ Kur'an'da Yahudilerin sığır kesmeyle ilgili gereksiz soru sormaları ve işlerini zora sokmaları da şu şekilde anlatılmaktadır: *“Bir zaman Mûsâ kavmine, ‘‘Allah size bir inek kesmenizi emrediyor’’ demiş; onlar da ‘Bizimle alay mı ediyorsun!’ demişlerdi. Mûsâ, ‘Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım!’ dedi.” “‘Bizim adımıza rabbine dua et de onun nasıl olduğunu bize açıklasın’ dediler. Mûsâ dedi ki: ‘Allah şöyle buyuruyor: O, yaşlı da değil düve de değil; ikisinin arası bir inek olacak. Haydi, size emredileni yapın.’” “Bizim için rabbine dua et de renginin nasıl olacağını bize açıklasın’ dediler. Mûsâ, ‘O buyuruyor ki: Rengi parlak sarı, bakanların içini açan bir inek olacak’ dedi.” “Yine, ‘Bizim için rabbine dua et de onun nasıl bir şey olduğunu bize iyice açıklasın; çünkü bu sığır bize ayırt edilemez geldi; inşallah doğrusunu buluruz’ dediler.” Mûsâ, ‘Rabbim şöyle buyuruyor, dedi: O, henüz boyunduruk altına alınıp yer sürmemiş, ekin sulamamış, serbest dolaşan ve alacası bulunmayan bir inektir.’ “İşte şimdi doğrusunu anlattın” dediler ve ineği (bulup) kestiler, ama az daha (bunu) yapmayacaklardı.”²⁶⁴ Hz. Peygamber, özellikle itikat, ibâdetlerin farziyeti, helal ve haram gibi vahiyle tespit edilmiş konularda en ince ayrıntılarına kadar araştırmamayı, kendisinin bildikleri ile yetinmeyi, çok ve gereksiz soru sormaktan kaçınmayı müminlere tavsiye ederdi.²⁶⁵ Niçin bu şekilde yapılması gerektiğini de, bizden önceki ümmetlerin, Yahudi ve Hristiyanların çok ve gereksiz soru sormaktan ötürü helak oluşlarını örnek göstererek bizlere açıklamıştır. Dolayısıyla, Müslümanlar, bu kâfirlere benzememeli, onların yolunu tutmamalı, aynı şekilde Câhiliye döneminin uydurması olan asılsız ve boş şeylerden de yüz çevirmelidirler.²⁶⁶*

İmam Şâtîbî (ö. 790/1388) şöyle der: Çok ve gereksiz soru sormak hoş karşılanmamıştır. Soru sormanın hoş karşılanmadığı birçok yer vardır.

²⁶¹ el-Mâide 5/102.

²⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2017, 2/560.

²⁶³ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 516.

²⁶⁴ el-Bakara 2/67-71.

²⁶⁵ İmam Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1/693.

²⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/478.

1. Dini konularda zorlaştıracak ve derinleştirerek sorular sormak. İsrâiloğulları'nın kesmeleri gereken ineğin rengini ve mahiyetini sormaları bu tür sorulardandır.²⁶⁷ Esasen burada Allah'a başkaldırı ve iman zaafiyeti vardır. Bir ineği dahi kurban etmekten imtina ediyor, Allah'ın emrini yerine getirmemek için türlü bahaneler arıyorlar. İmanlarındaki zayıflık, onları harekete sevk etmiyor.
2. Zor ve kötü konular hakkında soru sormak. Nitekim bilmece gibi insanları yanıltıcı sözler sarfetmek yasaklanmıştır.
3. İhtiyacından fazlasını sormak. Bir kimsenin, hac hakkında: “Her sene mi yapılacak?” diye soru sorması bu şekildedir.
4. İhtiyacı olmadığı bir zamanda gereksiz soru sormak: “Herhangi bir konuyu size emredip yasaklamadığım sürece, siz de beni kendi hâlime bırakınız. Sizden önceki ümmetleri çok sual sormaları ve peygamberlerine karşı münakaşaya dalmaları helâk etti. Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle sakınınız, bir şeyi emrettiğimde de onu, gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz”²⁶⁸ hadisi buna delildir.
5. Dînî konularda kişinin kendisine hiçbir faydası olmayan birşeyi sorması: Bir şahsın Hz. Peygamber'e: “Babam kimdir?” diye sorması gibi.
6. İbâdetle ilgili meselelerde hükmün illetini sormak. Hayızlı bir kadının, namazı kaza etmeyip sadece orucu kaza etmesinin sebep ve hikmetini öğrenmek için soru sormak. Nitekim taabbüdü emirler, içtihadın söz konusu edilemeyeceği emirlerdir. Bu emirlere, öncelikle akıl değil teslimiyet ile yaklaşmak gerekir.
7. Kur'an'ın ve sünnetin rey ile çeliştiğini göstermek için gereksiz soru sormak. Bu sebeple Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) bir kişiye “Sen Iraklı mısın?” demiştir.
8. Daha önceki insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları ve olayları sormak. Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) şöyle demiştir: “Allah, o kanlardan ellerimi korudu. Ben artık dilimi onlara bulaştırmam.”
9. Kur'an'daki müteşâbihler hakkında sorular sormak. İmam Malik'e (ö. 179/795) “İstiva”dan sorulması bu kâbildendir. O “İstiva malumdur...” şeklinde cevap vermiştir.
10. İnsanı susturmak, zora sokmak ve mücadele esnasında üstün gelmek için soru sormak. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Allah'ın en çok buğzettiği adam, aşırı mücadelecilerdir.”²⁶⁹

²⁶⁷ el-Bakara 2/67-71.

²⁶⁸ Buhârî, “İ'tisam”, 2; Müslim, “Hac”, 412, “Fezâil”, 130-131.

²⁶⁹ Buhârî, “Ahkâm”, 34, “Mezâlim”, 15, “Kur'an Tefsiri”, 37; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/343.

Dolayısıyla çok fazla, gereksiz ve bir faydası olmayan konular hakkında soru sormak Yüce Allah ve Hz. Peygamber tarafından kesin olarak yasaklanmış ve şüphelerin doğmasına, problemlerin ortaya çıkmasına ve yapılan tartışmalarla görüş ayrılıklarının artmasına neden olması sebebiyle haram kılınmıştır.²⁷⁰ Gerek Kur'an'da ve gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde Ehl-i kitaptan ve geçmiş ümmetlerden örnekler verilerek Müslümanların da aynı hataya düşmemeleri, çok fazla ve gereksiz sorular sormamaları için gerekli uyarılar yapılmıştır. Sadece dini konularda değil, çok ve gereksiz soru sormamak, hayatın her alanıyla ilgili önemli bir ilkedir. Bundan dolayı herhangi bir konu hakkında soru sormadan önce iyice düşünmek ve her akla gelen şeyi sormamak gerekir. Aksi halde tıpkı daha önceki ümmetler gibi müminlerin de başına istenmedik bazı olaylar gelebilir.²⁷¹

3.1.5. Dinde aşırı gitmeleri

Sözlükte “haddi aşmak, itidal çizgisinin ötesine geçmek” mânalarına gelen “gulüv غلو” kelimesi, terim olarak “Kur'an ve sünnetin belirlediği genel İslâm anlayışının sınırlarını aşmak” diye ifade edilebilir. “Gulüv” kavramı, sözde, davranışta, her türlü görüş ve anlayışta haddi aşırp mâkul sınırın ötesine geçmeyi belirten genel bir kavramdır. İslâmî literatürde ise bu kavram daha çok dini alanda kullanılmıştır.²⁷²

Dini inanış, insanoğlunun dünya hayatındaki en büyük ülküsünü ve en üst değer tanımlamasını “Allah'a iyi bir kul olmak” şeklinde tarif edilmiştir. Kur'an'ın bu yöndeki ifadeleri ve Hz. Peygamber'in konuyu pekiştiren açıklamaları bilinmektedir. Ancak bu vurguya bağlı olarak gelişen aşırı ve yanlış inanç ve ibâdetlerle ilgili uygulamalar farklı biçimlerde ve çeşitli zaman dilimlerinde²⁷³ karşımıza çıkabilmektedir.

Yüce Allah peygamberler aracılığıyla insanlara gönderdiği dinin, kendi çizmiş olduğu sınırlar içerisinde yaşanmasını ve kendisine gerektiği şekilde kulluk edilmesini ister. Belirlenen kurallara uyulmadığı takdirde ise, o din tahrif olur ve yaşanılmaz bir hale gelir. O dinin mensupları da dinde aşırıya gitmiş olurlar. Allah Teâlâ, diğer ümmetlere olduğu gibi Ehl-i kitaba da gönderdiği dini, koymuş olduğu kurallara uygun bir şekilde yaşamalarını ve haddi aşmamalarını emrederek dinde aşırılığı onlara yasaklamıştır. Yahudi ve Hristiyanlar ise bu yasağı çiğneyip gerek iman gerekse ibâdetler konusunda aşırı gitmişlerdir. Dini nassların orijinal halini bozarak Allah'ın kendilerine gönderdiği kitabı bir köşeye atmışlardır. Böylece

²⁷⁰ İmam Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1/695.

²⁷¹ Aygün, *Kur'an'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri*, 256.

²⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “glv” 15/132,133. Ayrıca bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Gulüv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/192-195.

²⁷³ Ahmed Ürkmez, “Nebevî Sünnette Manevî Danışma ve Rehberlik: Abdullah b. Amr'ın ‘İbâdet Hayatı’ Görüşmesi”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/3 (Eylül 2017), 12.

kendi anlayış ve menfaatlerine göre bir kitap yazıp beşer ürünü bir din ortaya koymuş oldular.²⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm özellikle Yahudi ve Hristiyanların dinde aşırılıklarına da dikkat çekmiştir. Ehl-i kitap olarak zikredilen bu iki grubun Hz. Meryem ve Hz. İsa ilgili aşırı iddialarda bulunduklarını hatırlatmaktadır. Bu aşırılığın başında ise Allah'a ve Hz. İsa'nın nübüvvetine iman hakkında düştükleri yanlışlar gelmektedir. Yüce Allah bu konuda her iki grubu da şöyle uyarmıştır:²⁷⁵ *"Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah'ın elçisidir. Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, '(Tanrı) üçtür' demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilahdır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."*²⁷⁶

Mâide sûresindeki bir diğer âyette Ehl-i kitabın dinlerini tahrif ettikleri ve dinlerinde aşırı gittikleri şu şekilde ifade edilmektedir: *"De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfi istek ve arzularına uymayın."*²⁷⁷ Burada hem Yahudilerin hem de Hristiyanların inançları arasında Yüce Allah'ın açıkladığı tevhîd inancına aykırı hareket ettiklerine vurgu yapılmaktadır. Çünkü dinde aşırı gitmek arzu ve hevesine tabi olmak dinde kural koyucu olma, helali haram, haramı helal yapma yetkisi kimseye verilmemiştir. Haddi aşmak fiilinde kendini ilah yerine koyma vehmi bulunur ve bu tutum önce Yahudilerle başlamıştır. Yahudiler, Hz. İsa'nın zina mahsulü olarak dünyaya geldiğini söyleyerek iftirada bulunmuşlardır. Hristiyanlar ise, Hz. İsa'ya ulûhiyet isnat etmişlerdir. Görüldüğü üzere her iki kavmin iddiası da tevhîd inancına aykırıdır. Aşırılık ve sapmadır.²⁷⁸ Âyette özellikle Ehl-i kitaptan olan Hristiyanlara uyarı yapılarak şöyle denilmektedir: Doğru yoldan çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. İsa'nın tanrı veya tanrının oğlu olduğunu asla söylemeyin. İsa'nın gayr-i meşru bir çocuk olduğunu söyleyen ve sizden önce doğru yoldan sapmış olan, İsa'nın annesi Meryem'i de iffetsizlikle itham eden Yahudilerin boş hevâ ve heveslerine sakın uymayın. Çünkü onlar insanlardan birçoğunu yoldan çıkartıp inkâra sürüklemişlerdir. Böylece kendileri de Hz. İsa'yı ve Hz. Peygamber'i inkâr ederek hak yoldan

²⁷⁴ Eyüp Yaka, *Kur'an'da Ehl-i kitabın Kendi Dinlerine Karşı Tutumu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 72.

²⁷⁵ Fikret Karaman, "Dinde Aşırılık ve Dünyevîleşme Problemi", *İslâm ve Yorum 2 Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 1/437.

²⁷⁶ en-Nisâ 4/171.

²⁷⁷ el-Mâide 5/77.

²⁷⁸ Karaman, "Dinde Aşırılık ve Dünyevîleşme Problemi", 1/1/437; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 1420, 12/411; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/331.

sapmış oldular.²⁷⁹ Kur'an'da, hakka tabi olmakta haddi aşmamaları, Üzeyr'i ve İsa'yı yüceltmede aşırıya gitmemeleri, bunlardan herhangi birini ilahlaştırmak suretiyle Hz. İsa'yı peygamberlik makamından çıkartıp ilahlık makamına oturmamaları ve Üzeyr'i Allah'ın oğlu olarak kabul ettiklerini söylememeleri sebebiyle Ehl-i kitaba uyarılarda bulunulmuştur.²⁸⁰ Ehl-i kitabın dinde aşırı gitmelerinin sebebi onların daha önceden doğru yoldan sapmış, istikamet ve itidal yolunu bırakıp sapıklık ve delalet yoluna giden sapık büyüklerine ve o sapıklığın önderlerinin²⁸¹ yoluna tabi olmalarıdır. Sûrede müminlere de şöyle bir uyarı yapılmıştır: *“Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.”*²⁸² Âyette Müslümanlar, dinde aşırı gitmemek ve buna sebep olacak işleri de yapmamaları veya helal kılınan hususlarda kendilerini yoksun bırakmamaları için uyarılmıştır. Yahudiler gibi sözleşmeleri tastamam yerine getirmemek ve verilen sözleri unutup bozmak ve Hristiyanlar gibi, ilahi sözleşme ve anlaşmalara aykırı sözleşmeler yapıp da, aşırılık ve zorlaştırma yolunu seçmek sûretiyle Allah'ın müminlere helal ve mubah kıldığı güzel nimetlerden kendilerini alıkoymamaları için de uyarılarda bulunulmuştur.²⁸³

Hz. Peygamber de, sahâbîler vasıtasıyla dinde aşırılıktan kaçınma konusunda müminleri ikaz etmiştir. “Sahâbeden üç kişilik bir grup Hz. Peygamber'in nafile ibâdetlerini öğrenmek için, Hz. Peygamber'in hanımlarının yanına geldiler. Onlara Hz. Peygamber'in ibâdetleri bildirildiğinde, onlar kendi ibâdetlerini azımsadılar ve: “Allah'ın Rasûlü nerede biz neredeyiz? Onun geçmişteki ve gelecekteki günahları bağışlanmış,” dediler. Aralarından biri: “Ben ömrümün sonuna kadar, bütün gece uyumaksızın namaz kılacağım,” dedi. İkinci sahâbî: “Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım ve oruçsuz gün geçirmeyeceğim,” dedi. Üçüncüsü de: “Ben de sağ olduğum sürece kadınlardan uzak kalacak, asla evlenmeyeceğim,” diye söz verdi. Bir müddet sonra Hz. Peygamber o üç sahâbînin yanına geldi ve onlara şu şekilde uyarılarda bulundu: “Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir.”²⁸⁴ buyurarak müminleri dinlerinde aşırı gitmemeleri konusunda uyarmıştır. Abdullah b. Amr b. As (ö. 65/684-85) hakkında da, dinde aşırılığa gittiği ve ömrünün sonlarına doğru Hz. Peygamber'in tavsiyelerini

²⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2001, 8/581.

²⁸⁰ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 2013, 3/540.

²⁸¹ Saîd Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 4/115.

²⁸² el-Mâide 5/87.

²⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/458.

²⁸⁴ Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5.

dinlemediği için hayıflandığı rivâyet edilmiştir. Amr b. Âs, oğlunun evlilik hayatında bazı şeylerin düzgün gitmediğini fark etmesi ve konu hakkında gelinine danışıp durumu öğrendikten sonra meseleyi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) taşımıştır. Hz. Peygamber'in çok fazla ibâdet ederek eşini ve evini ihmal eden genç sahâbîyle bir araya gelmesi, olup bitenleri ilk ağızdan teyit ederek her gece sabaha kadar namaz kılmak, ara vermeden her gün oruç tutmak ve hatim indirmek gibi bir ibâdet düzeninin çok sağlıklı olmadığını kendisine belirtmiştir. Hz. Peygamber'le görüşmesinden sonra yoğun ibâdet hayatını yeniden gözden geçirip belli bir düzene sokan genç sahâbînin, yaşlılığında bu olayı etrafındakilere anlatırken, "Hz. Peygamber'in bana söylediği yaşa vardım ve onun gösterdiği kolaylığı kabul etmiş olmayı arzu ederdim"²⁸⁵ diyerek, ibâdetler konusunda aşırıya gittiğinden dolayı pişmanlığını dile getirmiştir. Hz. Peygamber, Allah'ın emirlerine uymada ölçülü olmakla ilgili de şöyle buyurmuştur: "Din kolaylıktır. Dinin belirlediği emir ve yasaklarla yetinmeyip kendini daha fazlasını yapmaya zorlayan kimse dine yenik düşer. O halde, orta yolu tutunuz, en iyiyi yapmaya çalışınız, o zaman size müjdelersun; günün başlangıcından, sonundan ve bir miktar da geceden faydalanınız."²⁸⁶

Sonuç olarak Yüce Allah, Hristiyanlara dinde aşırılıktan sakınmalarını, daha önce doğru yoldan sapmış ve birçoğunu da saptırmış olan Yahudilere uymamalarını emretmiştir. Onları dinde aşırı gitmekten men etmiştir. Çünkü dinde aşırı gitmek, dini amacından saptırır. Bunun sonucunda da Allah'ın emretmediği yeni hükümlerin konmasına ve yasaklamadığı bazı şeylerin de yasaklanmasına neden olur. Bu da insanları hak yoldan engeller. Dinin amacı insanları engelleyip elini kolunu bağlamak sûretiyle, onu bazı kuruntuların esiri yapmak değil, batıl inançlardan kurtarıp Allah'a güzel bir kul olmasını sağlamaktır. Yahudi ve Hristiyanların dinde taşkınlıkları anlatılmak sûretiyle Müslümanlara da kendilerinden önceki Ehl-i kitap gibi taşkınlıklara kapılmamaları, Allah'ın kolay kıldığı dini güçleştirmemeleri, tevâhid dinine şirk karıştırmamaları istenmiştir.²⁸⁷ Çünkü din, fitrîdir. Onun emirler ve yasakları yaratılışımıza ve hayatımızda yaşamaya uygundur. Hiç kimsenin ona bir şeyi eklemesi veya çıkarması mümkün değildir. Ne var ki eski dinlerden itibaren insanlar bu hataya düşmüşlerdir.²⁸⁸ Daha önceki konularda da ifade ettiğimiz gibi Yahudi veya Hristiyanlar hakkında yapılan uyarıların tamamı aynı zamanda Müslümanlara da yapılmış sayılır. Çünkü yapılan uyarılara dikkat edilmediği

²⁸⁵ Buhârî, "Savm", 55, 56, 57, "Teheccüd", 7, "Enbiyâ", 37, "Nikâh", 89; Müslim, "Sıyâm", 181-193. Ayrıca bk. Karaman, "Dinde Aşırılık ve Dünyevîleşme Problemi", 1/14.

²⁸⁶ Buhârî, "İman", 29.

²⁸⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 3/40,91.

²⁸⁸ Karaman, "Dinde Aşırılık ve Dünyevîleşme Problemi", 1/438,439.

takdirde aynı akıbet Müslümanları da beklemektedir.²⁸⁹ Nitekim Hz. Peygamber müminleri şu şekilde uyarmıştır: “Dinde aşırı gitmekten sizi sakındırıyorum. Çünkü sizden öncekiler dinde aşırı gitmekten dolayı helak olmuşlardır.”²⁹⁰

3.1.6. Havârilere indirilen sofrâ ve inancın pekiştirilmesi

Müfessirlerin birçoğunun, sûrenin adının çıkış noktası olarak kabul ettiği mâide/sofra kesiti, aynı zamanda sûre içerisinde anlatılan dikkat çekici kıssalardan bir tanesidir. Hz. İsa ile Havârilere arasında cereyan eden bu konuşmada, Havârilere, kalplerindeki iman hakiki bir imâna dönüşmesi için Hz. İsa’dan, kendileri için gökten bir sofrâ indirmesini talep ettiler.²⁹¹ İman, sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki “emn امن” kökünden türemiş ve “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” anlamlarına gelmektedir. “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” mânâsındaki “akd” kökünden türeyen i’tikâd da “iman” karşılığında kullanılmaktadır. Terim olarak ise iman, “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tarif edilmiştir. Böyle bir inanca sahip kimseye mümin, imanının gereğini tam bir teslimiyet içerisinde yerine getiren kişiye de Müslüman denir.²⁹² Yüce Allah inanan insanlardan, gerçek anlamda iman etmelerini istemektedir. Gönderdiği peygamberleri de inkâr edenlerin inanmaları, iman edenlerin de imanlarını pekiştirmeleri için çeşitli mucizelerle desteklemiştir. Bu mucizelerden biri de, yardım mucizeleridir. Bir ihtiyacın gerektirmesinden ve bir zorunluluğun ortaya çıkmasından dolayı, iman edenlerin ihtiyaçlarını gidermeye özgü olarak meydana gelen ilâhî yardımlardır. Meydan okuma amacı dışında ve müminlerin yanında meydana gelen bu tür yardımlar olağanüstü bir özelliğe sahip olmakla beraber geleneksel anlamda mucizenin asıl niteliklerini taşımaz. Bu tür olağanüstülükler bütün peygamberlerin hayatında görülür. Bu mucizeler ona bağlanan müminlerde mânevî bir neşe ve kalbinde bir mutmainlik meydana getirerek müminlere yönelik rahmeti tamama erdirir ve kendilerini onurlandırır. Böylece bu mucizeler müminlerin inancını pekiştirmiş olur.²⁹³ Bu mucizelere, Hz. Mûsâ’nın Yahudiler için Allah’ın emriyle “kayadan su çıkarması,”²⁹⁴ “gökten kudret helvası ve bildircin eti, kavminin gölgelenmesi için bulut getirmesi,”²⁹⁵ “Bedir ve Hendek savaşlarında

²⁸⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/89.

²⁹⁰ Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen* (Kahire, 1930), “Menâsikü’l-Hacc”, 218.

²⁹¹ Hacıoğlu, *Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 33.

²⁹² İsfahânî, *Müfredât*, “emn”, “ykn” 90,892. Ayrıca bk. Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212-214.

²⁹³ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/212-214; Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mîzân fî tefsîri’l-Kur’ân*, çev. Vahdettin İnce (Kevser Yayınevi, ts.), 6/313.

²⁹⁴ el-Bakara 2/60.

²⁹⁵ el-A’râf 7/160.

Allah'ın izniyle meleklerin müminlere yardım etmesi,"²⁹⁶ "çeşitli münasebetlerle yemeğin bereketlenmesi ve suyun çoğalmasını"²⁹⁷ örnek olarak sayabiliriz.

Mâide sûresinde ise, Havârilere talebi üzerine Hz. İsa'ya verilen mâide/sofra mucizesi şu şekilde anlatılmaktadır: *"Havârilere: 'Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?' diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: 'Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun.'"* *"Onlar: 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım' dediler."* *"Meryem oğlu İsa şöyle yalvardı: 'Allah'ım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofrayı indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir şölen ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısıdır."*²⁹⁸ Hz. İsa'nın bu isteğine karşılık, Yüce Allah, bu sofrayı indireceğini fakat bu mucize karşısında inkârâ yeltendikleri takdirde şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklarını da ifade etmiştir. *"Allah da şöyle buyurdu: 'Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra sizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim."*²⁹⁹ Havârilere Hz. İsa'dan, hak peygamber olduğunu ispat etmesi ve olayın kendileri için bir bayram olması maksadıyla bir sofrayı indirmesini talep ettiler. Hz. İsa'nın duası üzerine Yüce Allah, bu sofrayı kendilerine indirdi. Mâide olayı, bu sûrede anlatılan kıssaların en dikkat çekenidir. İçerisinde birçok mucizeyi ve Yüce Allah'ın büyük bir lütfunu kapsamaktadır.³⁰⁰ Taberî'nin söylediğine göre, bazı âlimler sofranın indirilip indirilmediği ve sofrada nelerin olup olmadığı konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Bu bağlamda, İbn Abbâs gibi bir kısım müfessirler, Hz. İsa ve Havârilere, üzerinde balık ve ekmek bulunan bir sofranın indirilmiş olduğunu ve Havârilere her nerede dilerlerse bu sofranın orada indirildiğini ve Havârilere o sofradan yediklerini belirtmişlerdir. Hasan el-Basrî ve Mücâhid gibi bazı müfessirler ise böyle bir sofranın inmediğini söylemişlerdir. Çünkü âyette sofranın hem öncekiler hem de sonradan gelenler için bir bayram olacağı belirtilmiştir. Şayet böyle bir sofrayı indirilmiş olsaydı, bu bayramın kıyamete kadar sürekli devam etmesi gerekirdi demişlerdir. Fakat müfessirlerin büyük bir kısmı bu sofranın indirildiğini kabul etmektedirler. Âyetlerde de ifade edildiği gibi,³⁰¹ bu sofrayı Hz. İsa, Havârilere talebi üzerine Allah'tan istemiştir. Havârilere Hz. İsa'dan böyle bir talepte bulunması bir iman zafiyetinden ziyade ki -Havârilere Hz. İsa'ya zaten iman ediyordu-³⁰² kalplerinin mutmainliğe ulaşma isteğindendir. Nitekim benzer bir şekilde Hz.

²⁹⁶ Âl-i İmrân 3/123-127; Ahzâb 33/9.

²⁹⁷ Buhârî, "Menâkıb", 25.

²⁹⁸ el-Mâide 5/12-14.

²⁹⁹ el-Mâide 5/15.

³⁰⁰ Sâbûnî, *Sâfvetü't-tefâsîr*, 2014, 2/59.

³⁰¹ el-Mâide 5/112-115.

³⁰² el-Mâide 5/111.

İbrâhim de Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiği konusunda Yüce Allah'tan bir istekte bulunmuş ve bu isteğini kalbinin mutmain olması için talep ettiğini belirtmiştir.³⁰³ Bu konuşmada şu şekilde gerçekleşmiştir: *“İbrâhim ‘Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!’ deyince, Rabbi ‘Yoksa inanmıyor musun?’ demişti. O ‘Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye’ cevabını verdi. Rabbi ‘Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştı, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir’ buyurdu.”*³⁰⁴

Tabatabâî (1904-1981) cumhurun görüşünü destekler mahiyette sofranın indirilmesiyle ilgili şöyle bir açıklama yapar: *“Şu bir gerçek ki, bu âyetler sofranın indirildiğine delalet eder. Çünkü sofranın indirileceği yönünde açık bir vaat içermektedir. Yüce Allah, açık vaatte bulunma cömertliğini gösterecek, fakat onlar bu istekten vazgeçecekleri için inmeyeceğini bilerek bu vaatte bulunacak diye düşünülemez. Çünkü böyle davranmak Allah'ın şanına yakışmaz. Yüz on beşinci âyetteki vaat gayet açıktır. Âyetin içerdiği azap ise sofranın inmesinden sonraki inkâr etmeye dayandırılmış bir cezadır.”*³⁰⁵ Kurtubî yüz on üçüncü âyetle ilgili şöyle der: *“Havârilere ‘-Kalplerimiz güvenle dolsun-’ şeklindeki sözlerinin üç anlama gelme ihtimali vardır: Birincisi, yüce Allah'ın, seni bize bir peygamber olarak gönderdiği hususunda kalplerimiz yatışsın ve bundan emin olsun. İkincisi, yüce Allah'ın bizi, bu davetimiz için seçtiğinden yana kalplerimiz mutmain olsun. Üçüncüsü de, yüce Allah'ın bizim talebimizi kabul ettiğinden yana kalplerimiz huzur bulsun, emin olsun.”*³⁰⁶

Sonuç olarak, Ehl-i kitaptan bahseden diğer âyetlerde olduğu gibi, mâide/sofra âyetlerinde de müminler için alınacak güzel ibret ve dersler vardır. Mâide/sofra kıssasının Hz. Peygamber'e ve müminlere anlatılmasının elbette sebebi ve hikmetleri vardır. Hz. İsa'nın sofrası müminler için bir ibret misali değil, tam aksine gerçek bir ibrettir. Kâfirliğin ve verilen nimetlere karşı nankörlük etmenin cezası sadece âhirette değil dünyada da vardır ve büyüktür. Allah tarafından verilen nimet ne kadar büyük ise o nimeti inkâr etmenin ve o nimete nankörlük etmenin cezası ve nimetin elden gitmesi de bir o kadar büyük ve acıdır. Yüce Allah Müslümanlara da nimetlerin en büyüğü olan İslâm nimetini vermiştir. *“...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim...”*³⁰⁷ Müslümanlar kendilerine ihsan edilmiş bulunan sofranın gerek hoş ve güzel nimetleri ve

³⁰³ el-Bakara 2/260; Koçyiğit, “‘Mâide Âyetleri’ Üzerine Bir İnceleme”, 92,93; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2001, 9/132-135; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1420, 12/462.

³⁰⁴ el-Bakara 2/260.

³⁰⁵ Tabatabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/328.

³⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 6/366.

³⁰⁷ el-Mâide 5/3.

gerekse ihsan edilme biçimi bakımından Hz. İsa'nın sofrasından ne kadar daha büyük olduğunu düşünmelidir. Müminler, verilen bu İslâm nimetine karşı küfür ve nankörlükte bulunduklarında ise nasıl bir azap ile karşı karşıya kalacaklarını düşünmeli³⁰⁸ ve bir an olsun akıllarından çıkarmamalıdır. Âyetlerde anlatılan sofranın gerçekten inip inmediği veya Havârilere bu sofrayı Hz. İsa'dan hangi maksatla istediği hüküm açısından doğrudan bizi bağlamaz. Müslümanlar için önemli olan, Kur'an'da anlatılan kıssalardan alacağı ibret öğüt ve derslerdir.

3.2. İbâdetlerle İlgili Âyetler

Sözlükte ibâdet, “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” anlamlarına gelmektedir. Dinî bir terim olarak ise, insanın Allah Teâlâ'ya karşı sevgi, saygı ve itaatini göstermek, O'nun rızasını kazanmak amacıyla ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanılır. Bununla beraber duyma, düşünme ve söylenen sözleri de ifade etmektedir. Fakat kelimenin dinî içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır. İslâm literatüründe genellikle bu tür davranış şekilleri için ibâdet, insanın, yaşamını daima Allah'a sevgi, saygı ve itaat bilinci içinde devam ettirmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de ubûdiyyet ve ubûdet terimlerine yer verilmiştir. Başka bir tanıma göre ubûdiyyet “kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olması”, ibâdet ise “O'nun razı olacağı işleri yapması” şeklinde tanımlanır.³⁰⁹ İsfahânî ibâdet kelimesini, “alçak gönüllülüğün en ileri derecesi”, ubûdiyyeti ise “alçak gönüllülüğün dışa vurulması” olarak tarif etmiştir.³¹⁰ Mâide sûresinde Ehl-i kitabın ibâdetleriyle ilgili şu konular anlatılmıştır: Allah'ın indirdikleri ile hükmetmemeleri (5/42-50), arz-ı mukaddeseye girme emrine muhalefet etmeleri (5/21-26), günah işlemek ve haram yemekte birbirleriyle yarışmaları (5/42, 62), beğenmedikleri hükümleri gizlemeleri ve recm cezası (5/13, 15, 16, 41), işlemiş oldukları günahlardan dolayı Allah tarafından cezalandırılmaları: maymun ve domuzla çevrilmeleri (5/60, 78) ve haksız yere masum bir cana kıymalarının kınanması. (5/27-32)

3.2.1. Allah'ın indirdikleri ile hükmetmemeleri

Yüce Allah, insanı en güzel surette yaratmış³¹¹ ve kendisini gerektiği şekilde tanıtır hükümlerini uygulatmak için insanlara kendi içlerinden peygamberler göndermiştir. Görevlendirilen bu peygamberler Allah'ın indirmiş olduğu hükümlerle amel ederek insanlara önder ve örnek olmuşlardır. Yüce Yaratıcı, peygamberlerden sonra da göndermiş olduğu bu

³⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/500,501.

³⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “abd”3/270; Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 1422, “abd” 8/327. Ayrıca bk. Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/233-235.

³¹⁰ İsfahânî, *Müfredât*, “abd” 542. Ayrıca bk. Sinanoğlu, “İbadet”, 19/233-235.

³¹¹ et-Tîn 95/4.

hükümlerin uygulanmasını insanlardan istemiş ve uygulanmadığı zaman da cezaya uğrayacaklarını bildirmiştir.

Çalışmamızın konusu olan Mâide sûresinde Ehl-i kitap olan hem Yahudilerin hem de Hıristiyanların Allah'ın indirdikleriyle hükmetmedikleri şu âyetlerde ifade edilmiştir: *“Ey Peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla ‘iman ettik’ diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. ‘Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun’ derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah'ın iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır.”* *“Onlar hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever.”* *“İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem tayin ediyorlar; bunun ardından da yüz çevirip gidiyorlar. Onlar asla inanmış değildirler.”*³¹² Bu âyetlerde Yahudilerden bir grubun Hz. Peygamber'e bir konu hakkında hüküm vermesi için danıştıkları; fakat hoşlarına gitmeyen bir hüküm verildiğinde o hükmü kabul etmedikleri açıklanmaktadır. Hz. Peygamber'e de onların arasında adaletle hüküm vermesi hatırlatılmıştır.

*“Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin ve –Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- rablerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin Yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidâyet ve nur bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”*³¹³ Bir önceki âyetlerde Yahudilerin verilen hükümler karşısındaki yanlış tutumlarından bahsedilmişti. Burada da Yüce Allah, kendi uydurdukları hükümlerle değil, Allah'ın indirdikleriyle hüküm vermelerini onlara hatırlatmış ve Allah'ın indirdikleriyle hüküm vermeyenleri kâfir saymıştır.

Yüce Allah'ın farz kıldığı kısas hükmü de Yahudilere hatırlatılmış, Şayet Allah'ın hükmüyle hükmetmezlerse Allah katında zalim oldukları şu şekilde ifade edilmiştir: *“Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, ‘Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Yaralamalarda*

³¹² el-Mâide 5/41-43.

³¹³ el-Mâide 5/44.

da kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin ta kendileridir' diye yazdık."³¹⁴

Yahudilere yapılan bu hatırlatmaların ardından Hristiyanlara da aynı uyarı yapılmış ve Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler fasık olarak nitelenmiştir. *"Ardından o peygamberlerin yolu üzere, kendinden önce gelmiş olan Tevrât'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. Ona da içinde hidâyet ve nur bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik."* *"İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdikleriyle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir."*³¹⁵

Ehl-i kitaba yapılan bu uyarılardan sonra Yüce Allah tekrar Hz. Peygamber'e ve müminlere uyarılarda bulunarak şöyle buyurmuştur: *"(Resûlüm) Sana da kendinden önceki kitapları tasdik edici ve onları denetleyici olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir."* *"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik). Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir bela getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah'ın yolundan çıkmışlardır."* *"Yoksa Cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?"*³¹⁶ Bu âyetler yani kırk birinci âyetten başlayıp ellinci âyete kadar birbirleriyle ilişkilidir. Âyetlerin tamamına tek bir konu hâkimdir. Baştan sona kadar aynı uyum sürüp gitmektedir. Bundan da anlaşılmaktadır ki, bu âyetler, Ehl-i kitaba mensup bir grup hakkında nâzil olmuştur. Adı zikredilen topluluk, Tevrat'ın bazı hükümleriyle ilgili Hz. Peygamber'in hükmüne müracaat etmişlerdir. Onların ümit ettikleri, Hz. Peygamber'in o konu hakkında Tevrat'ın hükmünden değişik bir hüküm vereceği yönündedir. Dolayısıyla Tevrat'taki ağır hükümden kurtulup Hz. Peygamber'in verdiği hükme razı olacaklardır. Bu arada, kendi aralarında şöyle bir konuşma yapmayı da ihmal etmemişler: "Eğer

³¹⁴ el-Mâide 5/45.

³¹⁵ el-Mâide 5/46, 47.

³¹⁶ el-Mâide 5/48-50.

size bu verilirse -yani kişisel arzu ve isteklerinize uyan bir hüküm verilirse- onu alın; eğer bu verilmezse -yani size ağır gelen Tevrat'ın hükmü öngörülürse- ondan sakının!”³¹⁷

“*Şüphesiz Biz, Tevrât'ı indirdik.*” âyeti recme dair Tevrat'ın hükmünü tahrif eden Yahudiler hakkında indirilmiştir. Çünkü Yahudiler, recm cazası yerine yüze kara çalmayı ve sopa vurmayı uydurmuşlardı. Müslim (ö. 261/875), el-Berâ b. Azib'den (ö. 71/690 [?]) Hz. Peygamber'in Yahudi bir kadın ve erkeği recmettiğini sonra da şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “*Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir; Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir; Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir.*”³¹⁸ el-Berâ “Bu âyetlerin hepsi de kâfirler hakkında nâzil olmuştur.” demiştir.³¹⁹

Mâide sûresinin kırk dört, kırk beş ve kırk yedinci âyetlerinde, Allah'ın konunlarıyla hükmetmeyenler kâfirlik, zâlimlik ve fâsıklıkla nitelendirilmektedir.³²⁰ Müfessirlerden bazıları, yukarıdaki âyetlerin sadece Ehl-i kitapla alakalı olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Ancak Kur'an'ın ifadesi hiç de onların söylediği gibi değildir. Huzeyfe (r.a.) (ö. 36/656) bu tür görüşleri kabul etmemiş, akıllıca ve çabucak reddetmiştir. Birisi kendisine gelip, bu âyetlerin sadece İsrâiloğulları ile alakalı olduğunu, yani eğer Yahudilerden biri Allah'ın hükmüne muhalif bir hükümde bulunursa, o kişinin mümin değil, kâfir, zâlim ve fâsık olacağını söylediğinde Hz. Huzeyfe şu cevabı vermiştir: “Bu İsrâiloğulları sizin için ne iyi kardeşirler doğrusu! Acı olan her şey onlara, her tatlı şey de size! Allah'a yemin olsun ki adım adım onların yollarından gidecek ve onların gördüğünü göreceksiniz.”³²¹ İbn Abbâs'a göre “Sözü edilen kâfir, zâlim ve fâsıklardan maksat Ehl-i kitaptır. Âyetin mantûku budur, ancak mefhumu onlarla sınırlı değildir, nitekim onun “Bu âyetler bizim hakkımızda değil Ehl-i kitap hakkındadır” diyenlere şöyle dediği nakledilmiştir: “Oh ne âlâ! Kur'an'da nerede tatlı bir ifade var, o size ait ama nerede bir acı ifade var, o ise Ehl-i kitaba ait! Bakın, her kim Allah'ın hükmünü inkâr ederse kâfir olur, eğer o hükmü kabul etmekle birlikte uygulamazsa o zaman zâlim ve fâsık olur.” Şa'bî'den (ö. 104/722) nakledilmiştir ki: “İnkârın küfrü gerektirmesi Müslümanlarla ilgilidir, ‘zâlimler’ ifadesi Yahudilere, ‘fâsıklar’ ifadesi de Hıristiyanlara yöneliktir.”³²² İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) ve Hasan-ı el-Basrî de şöyle demişlerdir: Allah'ın indirdiğiyle

³¹⁷ Tabatabaî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'an*, 5/570.

³¹⁸ el-Mâide 5/44, 45, 47.

³¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2001, 8/457.

³²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1996, 3/316.

³²¹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 1/486.

³²² Ebû'l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/637.

hükmetmeyenler, şayet bu yaptıklarının doğru bir davranış olduğuna inanıyorlarsa ister Yahudi, ister Hristiyan ister Müslümanlardan olsun hem kâfir hem zâlim dem de fâsık olur.³²³

Yüce Allah indirdiği kitabın hükümlerinin uygulanmasını ve korunmasını istemiştir. Allah'ın kitabını korumak ise onun bozulmasını, değiştirilmesini, yanlış anlaşılmasını, kuralsız te'vil ve tefsir edilmesini önlemekle, metnini yazmak, ezberlemek, anlamını ve hükmünü öğrenmek, gereği ile amel etmek ve onu başkalarına öğretmekle olur. Bunu yapmak bazı sıkıntılarla karşı karşıya kalmayı gerektirir. Bundan dolayı Allah “*İnsanlardan korkmayın, benden korkun*” buyurarak kendi emirlerini uygulamaya kullarını teşvik etmiş, menfaat karşılığında Allah'ın âyetlerinin tahrif edilmemesini istemiş; bunu dikkate almayan ve O'nun âyetleriyle hükmetmeyenlerin kâfir olduklarını, dolayısıyla bunlar için elem verici bir azabın hazırlanmış olduğunu haber vermiştir.³²⁴

Yukarıdaki âyetlerde Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenlerin 1- Kâfir, 2- Zâlim, 3- Fâsık oldukları belirtilmiştir. Aynı şekilde, Allah'ın indirdiğini bırakıp, kendisinin veya başkalarının ortaya koyduğuyla hükmeden kişi bu üç suçu da işlemiş sayılır. Öncelikle, Allah'ın indirdiğini reddetmekle küfür suçunu işlemiş olur. İkincisi, bütünüyle adil olan Allah'ın indirdiğini çiğnemekle zulüm suçunu işlemiştir. Son olarak da Allah'ın kulu olduğu halde, üzerine hâkim olanın indirdiğini bırakıp, kendisinin veya bir başkasınınkini benimsemekle fâsık olmuştur.³²⁵ Bu üç sıfatın, onların her birine uygun bir hükümden kaçınmak itibariyle olması da mümkündür. Mesela, “Allah birdir” ifadesi inançla alakalı bir hüküm olduğundan, bununla hükmetmeyen kâfir olur. Hırsızlık, büyük bir zulümdür ve yasaklanmıştır. İlahi hükme muhalif olarak hırsızlık yapan biri, başkasına zulmetmiş olur. Gıybet günah bir fiildir. Yüce Allah “birbirinizin gıybetini yapmayın” derken, gıybet işleyen biri fıska girmiş olur.³²⁶

Yüce Allah bu âyetle, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen herkesi hükmün içine dâhil edecek şekilde zikrettiği halde, nasıl hususileştirilir diye bir soru sorulacak olsa, cevap olarak şöyle denilebilir: Allah Teâlâ, hükmü bu şekilde umumileştirerek, genel bir kaide koydu. Eğer bir topluluk Allah'ın kitabına koyduğu bir hükmü her hangi bir şekilde terk ederse, kâfir olur, diye bilinmesini istedi. Bu görüşe göre, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen bir kimse kâfir olur, Allah'ı inkâr etmiş olur, diye cevap verilebilir. Yine âyetler her ne kadar siyak ve sibakları bakımından İsrâiloğulları hakkında nazil olsa da Allah'ın hükmü bu ümmet için de geçerlidir. Bu âyetler bizim üzerimize de vaciptir. Nitekim İbrâhim Nehâî (ö.95/714), Taberî'den nakille,

³²³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/63; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 6/190.

³²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/279.

³²⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 1/488.

³²⁶ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2013, 2/636.

“Kim Allah’ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.” âyeti İsrâiloğulları hakkında nazil oldu, sonra aynı âyetlerle bu ümmetin de amel etmesi istendi.” dedi.³²⁷

Hiz. Peygamber de müminlere Allah’ın kitabı ve kendi sünnetinin önemini şu şekilde ifade etmiştir: “Size iki şey bırakıyorum. Bunlara uyduğunuz müddetçe asla sapıtmayacaksınız: Allah’ın Kitab’ı ve Resûlü’nün sünneti.”³²⁸ Sonuç olarak Hiz. Peygamber’in uyarısından da anlaşılacağı üzere, Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyen geçmiş milletlerden ve özellikle de Ehl-i kitaptan örnekler verilerek, onların düşmüş oldukları hataya dikkat çekilmiştir. Bundan dolayı Müslümanların da aynı hataya düşmemeleri için, Allah’ın indirdikleriyle hükmetme konusunda gerekli hassasiyeti göstermesi gerekmektedir. Sonuç itibarıyla bu âyetler Yahudi ve Hristiyanlar hakkında nazil olmuş olsa da hüküm geneldir ve Müslümanları da bağlamaktadır. Çünkü sebebin özel olması hükmün genel olmasına engel teşkil etmez. Yani Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyenler her kim olursa olsun kâfir, zâlim ve fâsık olur.³²⁹

3.2.2. Kutsal topraklara (Arz-ı Mev’ûd/Mukaddes) girme emrine muhalefet

Yüce Allah, gönderdiği peygamberler ve kitaplar aracılığıyla emir ve yasaklarını kullarına bildirmiştir. Emirlerine uyanları kendi rızası ve cennetiyle mükâfatlandıracağını, yasaklarını çiğneyenleri ise dünya ve âhirette çeşitli şekillerde cezalandıracağını Kur’ân-ı Kerîm’de açıklamıştır. Mâide sûresinde de Yahudilerin Hiz. Mûsâ’nın emirlerini dinlemedikleri ve bunun sonucunda da nasıl bir cezaya uğradıkları anlatılmaktadır. Hiz. Mûsâ, Yahudilere, Allah’ın kendilerine vermiş olduğu nimetleri³³⁰ hatırlattıktan sonra, onlara şöyle dedi: “*Ey kavmim! Allah’ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz.*”³³¹ Kutsal topraklardan maksat, içerisinde Mescid-i Aksâ’nın bulunduğu Filistin topraklarıdır. Hiz. İbrâhim ve ondan sonra gelen birçok peygamber bu topraklarda yaşadığı için ve buraya defnedildiği için bu topraklar vahyin iniş yeri olmuştur. Bundan dolayı bu topraklara “kutsal topraklar” adı verilmiştir. Kur’an’da “Allah’ın bereketli kıldığı yurt”³³² olarak adlandırılan bu yerlerin sınırlarının nereler olduğu kesin olarak belirtilmemiştir. Kutsal toprakların nereler olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Rivâyete göre, Hiz. İbrâhim Lübnan dağına çıktığında Yüce Allah ona şöyle der: “Bak gözünün

³²⁷ Sabri Demirci, “Mâide Sûresi 44, 45 ve 47. Âyetleri Hakkında Müfessirlerin Görüşlerinin Tahlili”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (Ağustos 2013), 396.

³²⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, thk. Abdüllatîf Abdüvehhâb (Kahire: y.y., 1962), “Kader”, 3, (2, 899).

³²⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/61.

³³⁰ el-Mâide 5/20.

³³¹ el-Mâide 5/21.

³³² el-İsrâ 17/1; el-Enbiyâ 21/71.

alabildiği yerler mukaddestir ve oralara senin soyundan gelecek olanlara mirastır.” Diğer rivâyetlerde Mukaddes topraklar hakkında, Mücâhid ve Abdullah b. Abbas, Tur dağı ve etrafı, Mücâhid’den aktarılan başka bir görüşe göre, Filistin, Şam ve Ürdün’ün bir kısmı, Katade, (ö. 54/674) Şam eyaletinin toprakları, İbn Zeyd, (ö.51/67) Süddî ve Abdullah b. Abbas’tan aktarılan başka bir görüşe göre, Eriha şehri olduğunu söylemişlerdir. Taberî, Hz. Mûsâ’nın söylediği gibi “arz-ı mukaddese” demekle yetinmektedir.³³³

Yahudiler de, Hz. Mûsâ’ya cevap olarak şöyle dediler: “*Dediler ki: ‘Ey Mûsâ! Orada zorba bir topluluk var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Ama oradan çıkarlarsa biz hemen gireriz.’ ‘Korkanlar arasından Allah’ın kendilerine lütufta bulunduğu iki (yiğit) adam şöyle dedi: ‘Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Eğer müminler iseniz ancak Allah’a güvenin.’*”³³⁴ Yahudilerin bu ifadesi, Hz. Mûsâ’nın emrini reddetmek anlamındadır.³³⁵ Hz. Mûsâ kavmiyle beraber şehrin yakınına geldi ve orada konakladı. Kâbilenin her birinden birer temsilci seçerek şehre on iki kişiyi gönderdi. Temsilciler şehirde heybetli ve iriyarı insanlarla karşılaştıklarını söylediler.³³⁶ Onlar daha önce Mısırlıların eza ve işkencelerine maruz kaldıkları için üzerlerinde zafiyet ve zillet hâkim olduğundan, Hz. Mûsâ’ya kendi zayıflıkları ve oradaki insanların güçlü olmaları gibi çeşitli bahaneler ileri sürerek cihattan kaçıp tekrar Mısıra dönmek istediler.³³⁷ Allah’tan sakınan ve Allah’ın kendilerine nimet verdiği iki kişiyi de dinlemediler. O iki kişi onlara şöyle diyordu: “Sakın onların iri cüsseli olması sizi korkutmasın. Çünkü onların cüsseli fakat kalpleri zayıftır. Siz şehrin kapısından onların üzerlerine doğru yürüdüğünüzde Allah’ın izni ve yardımıyla onlara galip geleceksiniz.” Müfessirler bu iki kişinin Yûşa b. Nûn ve Kâleb b. Yufennâ olduğunu söylemişlerdir.³³⁸

Ardından, Yahudilerin bilgisizlikleri, bundan daha büyük, daha saygısızca bir söz söylemelerine neden olmuştur. Kendilerini cihat etmek için çağıran iki kişinin davetini kesin olarak reddedip³³⁹ her hâlükarda savaşmak istemeyen İsrâiloğulları, şu şekilde çirkin bir ifade kullandılar: “*İsrâiloğulları, ‘Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla giremeyeceğiz. Sen ve rabbın gidin savaşın; biz burada oturacağız!’ dediler.*”³⁴⁰ “*Sen ve rabbın*

³³³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1996, 3/257,258; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, ts., 9/15; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/321; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/246.

³³⁴ el-Mâide 5/22, 23.

³³⁵ Tabatabaî, *el-Mizân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 5/490.

³³⁶ Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr fî t-tefsîr bi’l-me’sûr*, çev. Hasan Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013), 5/227.

³³⁷ Abduh - Rızâ, *Tefsirü’l menâr*, 6/440.

³³⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 2009, 1/310; Abduh - Rızâ, *Tefsirü’l menâr*, 6/440.

³³⁹ Tabatabaî, *el-Mizân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 5/493.

³⁴⁰ el-Mâide 5/24.

gidin savaşın.” ifadesi hakkında müfessirler şöyle der: Şayet onlar bu sözü Yüce Allah’ın bir mekândan başka bir mekâna gelmesi anlamında kullanmışlarsa bu küfürdür. Şayet, Allah’a itaat etme hususunda inat etme anlamında kullanmışlarsa, bu da fâsıklıktır. Dolayısıyla onlar fâsık olmuştur. Çünkü kıssanın sonunda 26. âyette *“Artık sen yoldan çıkmış toplum için üzülme!”* buyurulmuştur.³⁴¹ Mâtürîdî (ö. 333/944) ise onların kâfir olduklarını söylemiştir. Çünkü Hz. Mûsâ, kavmine, o beldeye girdikleri takdirde zafer kazanacaklarını ve orayı fethedeceklerini vâdetmişti. Ancak onlar, “Biz oraya kesinlikle girmeyeceğiz” diye karşılık verdiler. Bu durum karşısında Hz. Mûsâ’nın kendilerine vâdettiği fetih ve zaferi tasdik etmeyerek hal ve tavırlarıyla inkâr etmiş oldular. Dolayısıyla peygamberlerden herhangi birinin haber verdiği bir şeyi inkâr eden kimse kâfir olur.³⁴² Rivâyete göre Hz. Peygamber Bedir Savaşı öncesinde Mekke müşrikleriyle savaşıp savaşmama konusunda ashabıyla istişare etmiştir. İstişare sonunda hem muhâcirler hem de ensâr, Hz. Peygamber’in emrinde olduklarını ve kendisiyle beraber olduklarını bildirmişlerdir. Bu arada ensârdan Mikdâd b. Amr el-Kindî (ö. 33/653) Hz. Peygamber’e şöyle demişti: “Ey Allah’ın elçisi! Biz sana İsrâiloğulları’nın Hz. Mûsâ’ya dediği gibi ‘Sen ve rabbın gidin savaşın; biz burada oturacağız’ demeyiz. Fakat ‘Git, sen ve rabbın birlikte savaşın, biz de sizinle beraber savaşacağız’ deriz.”³⁴³

Hz. Mûsâ, bu cahil, fâsık ve kâfir kavmin itaatsizliklerinden ve emredilen şeylere karşı çıkmalarından dolayı Yüce Allah’a şöyle dua etmiştir: *“Mûsâ, ‘Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet’ dedi.”*³⁴⁴ Rivâyete göre, Hz. Mûsâ ve Harun, onların bu yaptıkları şeyler kendilerine çok ağır geldiğinden, önlerinde yerlere kapanmışlar, onlar da bu iki peygamberi taş tutmaya teşebbüs etmişlerdi. İşte Yahudilerin bu kötü özellikleri yüzündendir ki, Yüce Allah, iman edenlere düşmanlıklarından³⁴⁵ onları Allah’a şirk koşanlarla birlikte zikretmiş ve hatta Yahudileri müşriklerden daha önce zikretmiştir.³⁴⁶

Yüce Allah, Hz. Mûsâ’nın duasına karşı şöyle buyurdu: *“Allah buyurdu ki: ‘Öyleyse onlar yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmak üzere oradan (kutsal topraklar) kırk yıl mahrum bırakılmışlardır. Artık sen yoldan çıkmış toplum için üzülme!’”*³⁴⁷ Rivâyetlere göre, “Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla giremeyeceğiz.” diyenlerin hiçbiri kutsal topraklara girememişler ve Tih çölünde kırk yıl sûreyle şaşkın şaşkın dolaştıktan sonra helak olmuşlardır.

³⁴¹ Râzî, *Me’âtil-hu’l-gayb*, ts., 9/21.

³⁴² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2016, 4/202.

³⁴³ Buhârî, “Tefsir”, 5/4; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/249.

³⁴⁴ el-Mâide 5/25.

³⁴⁵ el-Mâide 5/82.

³⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2017, 2/410.

³⁴⁷ el-Mâide 5/26.

Bu kırk yıllık süre içinde sabahtan akşama yürüyorlardı, bir de bakıyorlardı ki başladıkları yere tekrar geri dönmüşler. Bulut onları güneşten gölgeliyor, yiyecekleri kudret helvası ve bıldırcın eti, suları ise Hz. Mûsâ'nın asasını taşa vurup su çıkarmasıydı. Hz. Mûsâ ve Harun'un Tih çölünde vefat ettikleri ve ardından İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilen Yuşa b. Nûn'la beraber kutsal topraklara girdikleri rivâyet edilmektedir.³⁴⁸ Bu âyetler, Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarıp “arz-ı mukaddes”e götürmek istediğinde İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'ya karşı olan yanlış davranışlarıyla ilgili bir hatırlatma içermektedir. Oranın insanları ve zorbalarına karşı Yahudilerin korkaklıkları, Hz. Mûsâ'nın onlara daveti, bu davete olumsuz cevap vermelerinden dolayı kırk sene çölde kalmalarına sebep olmuş ve onları fâsıklar diye sıfatlandırması gibi konuları içermektedir.³⁴⁹ Yine burada anlatılanlar, Kur'an'ın çok geniş bir biçimde ele aldığı İsrâiloğulları kıssasının sadece bir bölümüdür. Bu da çok yönlü bir hikmeti olduğundandır.³⁵⁰

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, müminlerin Allah'a, peygambere ve ülü'l-emre itaat etme konusu üzerinde önemle durmuş ve şöyle buyurmuştur: *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz – Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”*³⁵¹ Hz. Peygamber de, İslâm dininde itaatın önemiyle ilgili Müslümanlara şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: “Size Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olmayı ve Habeşli bir köle de olsa (başınızdaki idarecinizi) dinleyip itaat etmeyi tavsiye ederim.”³⁵²

Netice itibariyle iman, dinin emirlerini yerine getirmek için Allah ile kulları arasında yapılan bir sözleşmedir. Mâide sûresinde ise Yüce Allah *“Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin.”*³⁵³ buyurarak, verilen emir ve sözleşmeleri yerine getirmeyi, Allah'a ve onun gönderdiği peygamberlere itaat etmeyi emretmiştir. Sûrede İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ ve Harun'a karşı yaptıkları cahilce saygısızlık ve onların emirlerini yerine getirmemeleri kıssası anlatılarak Hz. Peygamber'in Medine Yahudilerinin yaptıklarına şaşmaması ve bundan dolayı üzülmemesi gerektiği hatırlatılarak teselli edilmiştir.³⁵⁴ Sadece Hz. Peygamber'e değil, Müslümanlara da, anlatılan bu kıssada düşünmeleri gereken güzel ibret ve dersler vardır. Çünkü

³⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1996, 3/263; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2013, 2/33.

³⁴⁹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2000), 9/89,90.

³⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 3/319,320.

³⁵¹ en-Nisâ 4/59.

³⁵² Tirmizî, “İlim”, 16; Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Sünnet”, 5.

³⁵³ el-Mâide 5/1.

³⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/328; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/37.

Kur'an'ın hedeflerinden biri de budur.³⁵⁵ Yüce Allah'ın ve O'nun gönderdiği peygamberinin emirlerini yerine getirmedikleri takdirde sonuçlarının nasıl olacağı bu kıssa özelinde anlatılmakta, iman-ibâdet bütünlüğüne vurgu yapılmaktadır.

3.2.3. Günah işlemek ve haram yemekte birbirleriyle yarışmaları

İnsanoğlu yaratılışı itibariyle gerek Allah'a kulluk edip güzel işler yapmaya ve gerekse günah işlemeye meyilli olarak yaratılmıştır. İlk insan olan Hz. Âdem'in yaratılmasında, insanoğlunun hata yapabilecek bir potansiyele sahip olduğu melekler tarafından da dile getirilmiştir. *“Hani rabbın meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ buyurdu.”*³⁵⁶

Mâide sûresinde, özellikle Yahudilerin yalanla iş yapmak, günah işlemek, haksızlık etmek ve haram yemede âdeti birbirleriyle yarıştıkları şu âyetlerde ifade edilmektedir: *“Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah adil olanları sever.”* *“Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!”*³⁵⁷ Âyette geçen “müfâale” kipindeki “müsâraa” kelimesi, günaha girmek, düşmanlık etmek ve haram yemek gibi konularda âdeti birbirleriyle yarış içerisinde olan Yahudiler anlatılmaktadır. Bu tasvir, onların iğrençlik ve aşağılık durumlarını âdeti gözler önüne sermek için çizilen bir tablodur. Çünkü haram yemek, günah işlemek ve iman edenlere düşmanlık etmek Yahudilerin özelliğidir.³⁵⁸

Âyette Yahudilerin üç özelliğinden yani günah işlemek, inananlara düşmanlık etmek ve haram yemelerinden bahsedilmektedir.³⁵⁹ Bu üç şey onların sözlü ve fiilî fâsıklıklarının örneklerini teşkil etmektedir. Yani onlar hem sözle günah işlerler ki, bu, sözlü günahıdır, hem de fiilî günah işlerler. Bu fiilî günah ya kendileri ile müminler arasında olur ki, bu, Müslümanlara yönelik aşırı düşmanlıklarıdır veya da kendi aralarında olur ki, bu da rüşvet ve benzeri haram şeyleri çok yemeleridir.³⁶⁰

³⁵⁵ Mehmet Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 79.

³⁵⁶ el-Bakara 2/30.

³⁵⁷ el-Mâide 5/42, 62.

³⁵⁸ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 3/414,415.

³⁵⁹ el-Mâide 5/62.

³⁶⁰ Tabatabaî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/40; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/318.

Süddî'ye göre âyette anlatılan gûnahtan maksat Yahudilerin inkârıdır. İbn Zeyd, gûnahtan maksadın, onların inkârları dahil işledikleri her türlü günah olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Yüce Allah bu âyette, Yahudilerin her çeşit günaha koşuştuklarını bildirmiştir.³⁶¹ Kurtubî ise âyette Yahudilerin günah işlemek ve zulüm için koşuştuklarını söylemektedir.³⁶² Yine âyette geçen "...görürsün" hitabıyla onların açıktan günah işledikleri, haram yemede yarışmaları ve rüşvet yemelerinin başkaları tarafından gözlemlenebilir bir husus olduğu belirtilmiştir.³⁶³

Sonuç olarak Yüce Allah, Mâide sûresinde Ehl-i kitabın bazı yanlış eylemlerini bizlere açıkça bildirmiştir. Sûrenin ikinci âyetinde müminlere, "...İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın..."³⁶⁴ buyurmuş ve Müslümanları, Ehl-i kitabın dünyalık menfaatler uğruna yapmış oldukları hatalardan, günahlardan ve iman edenlere düşmanlık etmekten uzak durmaları için uyarmıştır. Çünkü Ehl-i kitaba dair Mâide sûresinde anlatılan meseleler gündeme getirilirken Müslümanların toplumsal düzenlerine ilişkin kurallar anlatılmaktadır ki, Yahudi ve Hristiyanlara dair anlatılan bilgilerin temel hedefi Müslümanların ibret ve ders almalarını sağlamaktır. Bu bağlamda iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, iyilik ve takvâ üzere yardımlaşmak ve inanmayanlarla dostluk kurmamak müminlere emredilen kurallardır.³⁶⁵

3.2.4. Beğenmedikleri hükümleri gizlemeleri: Recm cezası

Sözlükte "harf" yani (bir nesneye ait) uç, kenar anlamındaki isim kökünden gelen "تحريف - tahrif", -bir nesneyi- bir tarafa eğmek mânasına gelmektedir. Tahrif, kelimeler için söz konusu olduğunda; kelimenin veya sözün anlamını bir benzeriyle yer değiştirmek, iki mânaya gelebilecek bir sözü, bu mânalardan birine koymak anlamlarına gelmektedir.³⁶⁶ Ehl-i kitap ile ilgili anlatılan konulardan biri de beğenmedikleri veya kendilerine zor gelen hükümleri gizlemeleri, tahrif etmeleri veya inkâr etmeleridir. Yüce Allah, insanların tümünden söz almış ve bunu diğer yaratılmışlara değil kendilerine has kılmış, çünkü onların her birine ayrı ayrı -yaratılışının gereği- Allah'ın varlığını ve birliğini öğrenme özelliği vermiştir.³⁶⁷ Dolayısıyla Allah şöyle buyurmuştur: "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, fakat onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi." ³⁶⁸

³⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2001, 8/548, 549.

³⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 6/237.

³⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/302.

³⁶⁴ el-Mâide 5/2.

³⁶⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/8.

³⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "harf", 9/42. Ayrıca bk. Muhammet Tarakçı, "Tahrif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/422-424.

³⁶⁷ Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmî, 2005), 3/560.

³⁶⁸ el-Ahzâb 33/72.

Mâide sûresinde Ehl-i kitabın hoşlarına gitmeyen emirleri gizlemeleri ve bazı yanlış tutum ve davranışlarına şu şekilde değinilmiştir: *“Ahidlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever.”*³⁶⁹ Âyette Yahudilerin, âyetlerin yorumunu değiştirip, sonra da “Allah’tan gelen işte budur” demeleri veya âyetlerin kıraatini ve metnini tahrif edip, silerek yerine başkasını yazmış bulunmaları da ihtimal dâhilindedir.³⁷⁰ Yahudilerin Tevrat’ı tahrifleri iki şekilde olmuştur: Birincisi, takdim, te’hir, eksiklik ve fazlalık ile kelimelerin tahrif edilmesi; ikincisi ise kelimeleri asıl mânâlarından soyutlayıp kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda başka mânaya yorumlayarak anlamların tahrif edilmesi şeklinde³⁷¹ gerçekleşmiştir. Öyle anlaşıyor ki Yahudilerin Tevrat’ta yapmış oldukları tahrif Tevrat’ın sadece manalarıyla sınırlı kalmamış lafızlarını da değiştirmişlerdir.³⁷²

*“Ey Ehl-i kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor. Şüphe yok ki size Allah’tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi.” “Allah, kendisinin izniyle rızasını arayanları o kitapla kurtuluş yollarına erdirir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onları dosdoğru bir yola iletir.”*³⁷³ Bu âyetler Yahudi ve Hristiyanlara hitap etmektedir. Onlara kitaplarında bulunan bazı hükümleri gizledikleri hatırlatılmaktadır. Gizlenen şeyler de muhtemelen şer’i hükümlerdir. Bu hükümler arasında son peygamber Hz. Muhammed’e iman, evli olduğu halde zina eden kadın ve erkeğin recm edilmeleri hükmü, cumartesinin hürmetini ihlal ettikleri için maymuna çevrilenlerin kıssası ve gizledikleri daha birçok hüküm bulunmaktadır.³⁷⁴

Kitap ehli başta Hz. Peygamber’in özelliklerini ve ona iman etmekle ilgili âyetler başta olmak üzere Tevrat’ta var olan birçok hükmü insanlardan gizlemişler veya o hükümleri tahrif etmişlerdir.³⁷⁵ Bu konuda Abdullah b. Abbâs’ın recmle ilgili şunları dediği rivâyet edilir: “Kim recmetme hükmünü inkâr ederse, o kişi hiç farkında olmadan Kur’ân-ı Kerîm’i inkâr etmiş sayılır. Çünkü Yüce Allah Kur’an’da: *“Ey Ehl-i kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da*

³⁶⁹ el-Mâide 5/13.

³⁷⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2005, 3/482.

³⁷¹ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 2013, 3/404; Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 3/304.

³⁷² Demirci, *Kur’an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/333.

³⁷³ el-Mâide 5/15, 16.

³⁷⁴ Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr*, 2009, 1/309; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2016, 4/193; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1996, 3/251.

³⁷⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/236.

*gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi...*³⁷⁶ buyurmaktadır. Ehl-i kitabın gizlemiş oldukları hükümlerden bir tanesi de recmetme hükmüdür. İkrime (ö. 105/723) bu âyetin açıklamasında şunları söylemiştir: “Yahudiler Hz. Peygamber’e gelmiş ve ondan, recmetme hükmünü sormuşlardır. Hz. Peygamber onlara “Daha bilgili olanınız hanginizdir?” diye sormuş, onlar da İbn Sûriyâ’yı işaret etmişlerdir. Hz. Peygamber ona: “Bunların en bilgisi sen misin?” demiş, O da “Dilediğini sor” diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber de “O halde bunların en bilgisi sensin.” demiş. İbn-i Sûriyâ da “Onlar öyle zannediyorlar.” diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber onu Mûsâ’ya Tevrat’ı indiren, Tur dağına yukarı kaldıran Allah hakkı için doğru söylemeye çağırılmış, yine onu kendilerinden alınan sözler hakkı için doğru söylemeye davet etmiş ve ona şöyle demiştir: “Zina cezalarının tamamı Tevrat’ta var mıydı?” İbn Sûriyâ da: “Bizim kadınlarımız güzeldir. Bizde bir zamanlar çok fazla öldürme hadisesi olmuştu. Biz de bundan dolayı zina cezasını hafifletmiştik. Zina edene yüz sopa vuruyor bir de başını tıraş ediyorduk. Biz onların baş tıraşlarını hayvan kırkmalarından farklı yapıyorduk.” diye cevap verdi. Hz. Peygamber de onlara, recm edilme hükmünü uyguladı. İşte bundan dolayı bu âyet nazil oldu.³⁷⁷

Mâide sûresinde, Yahudilerin Tevrat’ın hükümlerini tahrif ettiklerini anlatan bir diğer âyette, bu tahrifi gerçekleştirenlerin, bir dava hakkında hüküm vermesi için Hz. Peygamber’e müracaat etmek üzere gönderdikleri bir gruba nasıl nasihat ettikleri şu şekilde haber verilmektedir:³⁷⁸ *“Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. ‘Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun’ derler.”*³⁷⁹ Mukâtil âyetin nüzûlü ile ilgili şöyle der: Hayber Yahudileri halkından olan ve her ikisi de evli olan Busra adında bir kadın Yahuda adında bir erkek ile zina etti. İsrâiloğulları, şerefleri ve konumları itibariyle onları recmetmek istemediklerinden dolayı şöyle dediler: “Bu ikisini Muhammed’e gönderelim, çünkü O’nun dininde recm cezası yok, celde/sopa var. Bu ikisi hakkında hüküm verme işini O’na bırakalım. Eğer celde ile hüküm verilirse kabul edip uygularsınız; yok recm ile hükmederse o cezayı kabul etmezsiniz.”³⁸⁰ Rivâyetlere göre bu dava, Tevrat’a göre recm cezası gerektiren bir zina davası veya kısas gerektiren bir cinayet davasıdır. Medineli Yahudilerin kelimeleri tahrif eden din adamları, suçun cezasını hafifletebileceğini umarak davanın Hz. Peygamber’e götürülmesini ve çıkacak

³⁷⁶ el-Mâide 5/15.

³⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1996, 3/251.

³⁷⁸ Zeynep Nermin Aksakal, “Kur’an’a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Âyetleri Tahrifi, Gizlemesi ve Âyetlerle Amel Keyfiyeti”, *KTÜİFD* 4/2 (2017), 82.

³⁷⁹ el-Mâide 5/41.

³⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû-l Kebîr*, çev. Mehmet Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 1/469.

kararın, toplumun önde gelenleri için söz konusu olan uygulamalara (zina için celde, cinayet için diyet) uygun olduğu takdirde kabul edilmesini öğütlemişlerdir. Sonuçta Hz. Peygamber, suçun Tevrat'taki cezasını soruşturup öğrenerek Yahudi bilginlerine teyit ettirdikten sonra, suça karşılık Tevrat'ta öngörülen cezayı vermiştir. Böylece Yahudiler, Hz. Peygamber'in vermiş olduğu infaz kararını uygulamak zorunda kalmışlardır.³⁸¹ Hükümleri gizleme konusunda Yahudi ve Hristiyanlar arasında bir fark yoktur. Çünkü Hristiyanlar da dinin ilk ve en önemli temeli olan tevhid inancını yani Allah'ı birleme ilkesini gizlemişlerdir.³⁸²

Bu âyetlerde de İsrâiloğulları'nın beğenmedikleri hükümler karşısındaki takındıkları tavır anlatılmaktadır. *“Andolsun biz İsrâiloğulları'ndan kesin söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler.” “Başlarına bir felaketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir.”*³⁸³ Âyetlerde İsrâiloğulları'nın tarihlerinin genel bir yapısından söz edilmektedir. Kendilerinden söz alınmış olması ve onların bu sözü tutmamalarıdır. Âyetlerdeki ifadelerden de anlaşılacağı gibi bu, İsrâiloğulları'nın tarihlerinde sürekli tekrar eden bir husustur. Onlara her ne zaman Allah tarafından bir elçi gönderilip de arzularına aykırı öğüt, emir ve yasaklar getirmişse, verdikleri söz gereğince Allah'a iman edip güzel işler yapmak şöyle dursun, bu emirlere karşı çıkıp isyan etmiş; kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlamış ya da öldürmüşler ve yaptıklarından dolayı herhangi bir cezaya uğramayacaklarını sanmışlardır.³⁸⁴ İsrâiloğulları Allah'a verdikleri sözleri unutarak kendi arzu ve heveslerine uymuşlar, kendi isteklerini dinlerinin önüne geçirip, dinin emir ve yasaklarından kendi arzu ve isteklerine uyanları kabul edip uymayanları reddetmişlerdir.³⁸⁵

İsrâiloğulları diğer peygamberlere yapmış oldukları eziyetleri Hz. Peygambere de yapmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla İsrâiloğulları'nın Hz. Peygamber'e yaptıkları eziyet ve isyanlar da yeni icat ettikleri bir şey değil³⁸⁶ geçmişten beri devam eden bir meseledir. Ehl-i kitabın Tevrat ve İncil'deki hükümleri uygulamadığı ve iman konusunda samimi olmadıkları yine aynı sûrede

³⁸¹ Aksakal, “Kur'an'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Âyetleri Tahrifi, Gizlemesi ve Âyetlerle Amel Keyfiyeti”, 82; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 6/176-179.

³⁸² Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 3/309.

³⁸³ el-Mâide 5/70,71.

³⁸⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/83; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/433; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/35.

³⁸⁵ Ebü'l Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 5/2423.

³⁸⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/329.

şu şekilde ifade edilmiştir: “Şayet Ehl-i kitap iman edip gûnahtan sakınma çabası göstermiş olsalardı, kuşkusuz biz de kötülüklerini yüzlerine vurmaz ve onları nimeti bol cennetlere koyardık.” “Şayet onlar Tevrat’ı, İncil’i ve rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yaralanırlardı. İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var; onlardan birçoğunun yaptıkları işler ise pek kötüdür.”³⁸⁷

Dini hükümleri uygulama konusunda insanlar bazen zorluk yaşayabilirler. Ama bu zorluk dini vecibelerin yapılamayacak kadar ağır olduğundan değil insanların kendi kusur ve ihmalkârlığındandır. Çünkü Yüce Allah, “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz”³⁸⁸ buyurarak emredilen şeylerin yapılabilecek vasıfta olduğunu ifade etmiştir. Yine Kur’an’da herhangi bir din veya kavim ile sınırlamaksızın Yüce Allah’ın bütün insanlardan kendi varlığını ve birliğini kabul etmeleri konusunda söz aldığı açıkça belirtilmiştir.³⁸⁹ “Rabbin Âdemoğulları’ndan –onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler. Böyle yaptık kıyamet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz.”³⁹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de iman konusu anlatılırken sadece sözlü bir kabulden ibaret sayılmamış, kişinin dini ölçü ve esaslara uyacağına dair gönüllü bir sözleşme olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Kur’an’a göre ahde vefa, iman ederek Allah ile sözleşmiş ve bu sûretle kendisini hür iradesiyle Allah’a bağlılık sorumluluğu altına sokmuş olan müminin ahlâkî sorumluluğudur.³⁹¹ Bu sorumluluğun gereği olarak mümin, Allah’ın kendisine emretmiş olduğu şeyleri yerine getirmeli, yasakladığı şeylerden de kaçınmalıdır.

Sonuç olarak Kur’ân-ı Kerîm, kitap ehlinde olan Yahudi ve Hıristiyanların ellerindeki kitapları tasdik ederken, onların bu kitaplara karşı sorumlulukları konusunda ne gibi hatalar yaptıklarından da bahsetmiştir. Her ne kadar âyetlerde Yahudi din adamları kınansa da hüküm geneldir ve Müslümanları da bağlamaktadır. Kim Allah’ın verdiği hükümle amel etmezse kâfir olur. Onların davalarını, kendi kitapları Tevrat’a göre uygulamaktan kaçınıp, peygamber olduğuna dahi inanmadıkları halde Hz. Peygamber’e getirmeleri, kitaplarına imanlarının da son derece zayıf olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in verdiği hükme de razı olmamaları, dini nasıl kendi hevâ ve heveslerine uydurduklarının en açık delilidir. Dolaylı olarak, Ehl-i kitaba olduğu kadar İslâm ümmetine de ciddi bir uyarıdır. Çünkü Kur’an’da

³⁸⁷ el-Mâide 5/65, 66.

³⁸⁸ el-Bakara 2/286.

³⁸⁹ “Ahit”, 1/152.

³⁹⁰ el-A‘râf 7/172.

³⁹¹ “Ahit”, 1/152.

kitapları tahrif etmeden veya bazı hükümleri gizlemeden Kur'an'ın tamamına iman etmeye ve bütünüyle amel etmeye davetler vardır. Bu durumda, kitaplara iman edenler arasındaki ayrılık ortadan kalkacak, hepsi Kur'an etrafında birleşmiş olacaktır.³⁹²

3.2.5. İşlemiş oldukları günahlardan dolayı Allah tarafından cezalandırılmaları: Maymun ve domuza çevrilmeleri

Geçmişten günümüze tarihi süreç içerisinde toplumların ve dinin önemli gördüğü ve kutsal saydığı, âdet haline gelen uygulama, yasak ve kurallarla biçimlendirdiği belirli gün, ay ve yıllar olmuştur. Bu gün, ay ve yılları diğer zamanlardan farklı kılan neden ise ya unutulmayan bir olay veya da kutsal metinlerde yer alan anlatımlardır. Dolayısıyla her millet, medeniyet, coğrafya ve din tarafından değişiklik gösteren ve kutsal kabul edilen zaman dilimleri bulunabilir. “Şabat” (sebt / cumartesi) günü de Yahudilerin kutsal kabul ettiği bir gün olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹³ Yüce Allah, Hz. Mûsâ aracılığıyla İsrâiloğulları'na kendilerinden önceki ümmetlere olduğu gibi sadece ibâdet için belirlenmiş bir günü farz kılmayı diledi. İbâdet için belirlenen gün, cuma günüydü. Ancak İsrâiloğulları, Allah'ın yeri ve gökleri altı günde yaratıp yedinci günde (sebt) yaratmaya son verdiğini, bu günde her yaratılmışın O'na boyun eğdiğini iddia ederek içlerinden büyük bir çoğunluğu cuma yerine sebt/cumartesi gününü ibâdet günü tayin etmek istediler. Bunun üzerine Yüce Allah, İsrâiloğulları'nın sebt/cumartesi gününü ibâdet günü olarak kabul etmelerine müsaade etmiştir. Fakat İsrâiloğulları'nı imtihan etmek amacıyla cumartesi günü avlanmayı ve dünyalık bir iş yapmayı kendilerine yasaklamış ve bu günü onlara zorlaştırmıştır.³⁹⁴

Yahudilerin cumartesi yasağına uymadığı A'râf sûresinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Onlar cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken, tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk.”³⁹⁵

Mâide sûresinde de bu yasağı uymadıklarından dolayı yasağı uymayanların iki şekilde cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Birincisi, maymunlara ve domuzlara çevrilmeleridir. “De ki: ‘Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kışını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâguta tapan

³⁹² Aksakal, “Kur'an'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Âyetleri Tahrifi, Gizlemesi ve Âyetlerle Amel Keyfiyeti”, 77,102,103; Gürman, “Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i Kitap Tarihine Bir Bakış”, 266.

³⁹³ Yusuf Ağkuş - Abdullah Altuncu, “Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi) Yasakları ve Mesh Hadisesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017), 2776.

³⁹⁴ Sâlime Leyla Gürkan, “Sebt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/256-258.

³⁹⁵ el-A'râf 7/163.

kimselerdir. İşte bunlar, yeri daha kötü olanlar ve doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır.”³⁹⁶ Bir insanın şeklinin değiştirilip herhangi bir hayvan şekline sokulmasına “mesh” denir.³⁹⁷ Âyette zikredilen mesh olayının gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Başta tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid olmak üzere bazı müfessirler bu tür ifadeleri, Yüce Allah’ın emir ve yasaklarını çiğneyen günahkâr kimselerin uğrayacağı ahlâkî çöküntünün mecazî bir anlatımı şeklinde açıklamışlardır. Ancak müfessirlerin ekseriyetine göre Yüce Allah’ın emirlerine uymayalar gerçekten fiziksel bir dönüşüme uğratılarak maymun ve domuz şekline çevrilmişlerdir.³⁹⁸ Çünkü “Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, muttakîler için de bir öğüt kıldık”³⁹⁹ âyeti, maymun ve domuz şekline dönüşmeyi, manen dönüşme şeklinde anlamaya engel teşkil etmektedir.⁴⁰⁰ İkincisi ise İsrâiloğulları’nın Dâvut ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmeleridir. “İsrâiloğulları’ndan kâfir olanlar, Dâvut ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı.”⁴⁰¹ Lânet, sözlükte “kovmak, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak” anlamındaki la’n kökünden türemiş bir isimdir. Dinî bir terim olarak Allah’ın bağış ve merhametinden uzak bırakılmayı ifade eder. Aynı kökten türeyen mel’ûn ve laîn kelimeleri “kovulmuş” anlamına gelir. İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunda ailenin veya Kâbilenin dışına atılmış kişiye laîn denilirdi. Allah’ın rahmetinden uzaklaştırıldığı için şeytan laîn veya mel’ûn olarak da anılır. Lânetleme Allah tarafından olursa “dünyada iyilik ve hidâyetten, âhirette lütuf ve merhametten mahrum bırakma”, insan tarafından olursa “küfür, sövme, hakaret, beddua” anlamına gelmektedir.⁴⁰²

Zemahşeri (ö. 538/1144) âyetler hakkında şöyle demektedir: Yüce Allah, Zebur’da “Hz. Dâvûd’un diliyle” İncil’de de Hz. İsa’nın diliyle onlara lânet etmiştir. Rivâyete göre, Eyle halkı (Ashâb-ı sebt) cumartesi yasaklarını çiğneyip sınırı aşınca Hz. Dâvûd onlara: “Allah’ım! Onlara lânet et ve onları ibretlik birer âyet kıl!” diye beddua etmiş Allah da onları maymuna çevirmiştir. Hz. İsa’nın ashâbı da ‘sofra’ mucizesinden sonra yine de inkâra kalkışınca O da: “Allah’ım! Sofradan yedikten sonra hala inkâra kalkışan bu kâfirlere insanlığın hiçbir ferdine etmediğin şekilde azap et! Onları ashâb-ı sebtî lanetlediğin gibi lânetle!” diye beddua etmiştir. Beddualar sonucunda, onlar da domuza ve maymuna dönüşmüşlerdir. Âyetteki ‘maymunlar’

³⁹⁶ el-Mâide 5/60.

³⁹⁷ Özevin, *Ateş’in Tefsirinde Ehl-i kitap*, 68.

³⁹⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/301.

³⁹⁹ el-Bakara 2/66.

⁴⁰⁰ Baki Adam, “Sept Yahudileri Bütün Yönleriyle Yahudilik”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII*, (2012), 122.

⁴⁰¹ el-Mâide 5/78.

⁴⁰² İsfahânî, *Müfredât*, “la’n” 741. Ayrıca bk. Mehmet Yaşar Kandemir, “Lânet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/101-102.

ifadesiyle, Ashab-ı sebt (cumartesi yasağını ihlal edenler); ‘domuzlar’ ifadesiyle de, Hz. İsa’nın mucizesi olan sofrayı inkâr edenler kastedilmiştir. Sayılarının beş bin kişi olduğu ve içlerinde tek bir kadın ve çocuk bulunmadığı da rivâyet edilmektedir.⁴⁰³

Abdullah b. Abbâs Yahudi ve Hristiyanların lanetlenmesini şu şekilde açıklamıştır: İsrâiloğulları her dil ile lanetlenmişlerdir. Hz. Mûsâ zamanında Tevrat’ta, Hz. Davud zamanında Zebur’da, Hz. İsa zamanında İncil’de ve son olarak da Hz. Peygamber zamanında ise Kur’an’da lanetlenmişlerdir.⁴⁰⁴ Böylece âyette İsrâiloğulları’na peygamberler tarafından lanetlendiklerini unutmamaları ve bu hususta Hz. Peygamber’e iman ve itaat etmelerinin gerekliliği hatırlatılmaktadır. Allah’ın koyduğu yasakları ihlal edip isyan eden İsrâiloğulları Allah’ın ve peygamberlerin lanetine uğramış ve aynı yanılsa düşmemeleri hususunda sonraki Yahudiler⁴⁰⁵ ve Müslümanlar uyarılmıştır.

Sonuç itibariyle Müslümanlar için önemli bir yere sahip olan, İslâm’ın kutsal saydığı, belirli gün, gece ve aylar vardır. Müminler de anlatılan bu kıssalardan gerekli dersi almalı ve ibâdetlerini dinin belirlediği esaslar çerçevesinde yerine getirmeye gayret göstermelidirler. Her ne kadar âyetlerde Yahudi ve Hristiyanların ağır bir cezaya uğraması anlatılsa da hüküm geneldir ve Müslümanları da bağlamaktadır. Farklı inanç mensuplarının birbirine bakışı, tavrı, davranışı ve değerlendirmelerinden doğrular olduğu gibi yanlışlar da olabilir. Yüce Allah bu değerlendirmeleri Müslümanlara anlatarak inançlar arası ilişkiler konusunda onları bilgilendirmekte ve bu şekilde eğitimini gerçekleştirmektedir. Yüce Allah inanç ve ibâdet özgürlüğünün önemini vurgularken, bunlara karşı çıkanların ve gerekli hassasiyeti göstermeyenlerin nasıl bir duruma düştüklerini Müslümanlara anlatmaktadır.⁴⁰⁶

3.2.6. Cana kıyma yasağını çiğnemeleri

Yüce Allah, İsrâiloğulları’na Mâide sûresinde haksız yere masum bir cana kıymayı yasaklamış ve bunun ne kadar çirkin bir eylem olduğunu Hz. Âdem’in oğulları Hâbil ve Kâbil kıssasında ifade etmiştir. İsrâiloğulları’nın haksız yere adam öldürme yasağı konusuna geçmeden önce sadece bu sûrede anlatılan ve aşırı kıskançlıktan dolayı Hâbil ve Kâbil arasında yaşanan kıssayı vermenin konuyu anlama açısından daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zaten sûrede de önce bu kıssa anlatılmış daha sonra İsrâiloğulları ile ilgili verilen hükme geçiş yapılmıştır.

⁴⁰³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Beyrut: Dârü ihyâi’t-türâs, 1423), 1/496; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, ts., 9/135; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2017, 2/518-520.

⁴⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1996, 3/356.

⁴⁰⁵ Enver Bayram, “Kur’an’da Yahudilere Lanet Edilme Meselesi”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (30 Aralık 2020), 29.

⁴⁰⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 6/75.

3.2.6.1. Hâbil ve Kâbil kıssası örneği

Kur'an-ı Kerim'in temel hedefi, insanları tevhid inancına bağlı olarak barış ve huzur içinde bir yaşam sürmeleri konusunda daima yol göstermektir.⁴⁰⁷ Bu bağlamda Kur'an'ın konularının sınıflandırılması ve anlatımında kendine mahsus bir anlatım tarzı ve mesajlarını etkili bir biçimde insanlara ulaştırmak için farklı metodları vardır. Bu üslubu gerektiği şekilde anlayabilmek için Kur'an'ı ve ona ait olan Kur'an ilimlerini bilmekte fayda vardır. Nitekim Kur'an, diğer gönderilen kitaplara göre hitap ettiği kimseleri iyice inandırmak ve kendini muhataplarına kabullendirmek için tedricilik esasına dayalı olarak ilahî bir tarz ortaya koyar. Bu anlatım tekniği, tefsirde "Üslûbu'l-Kur'an" diye isimlendirilir.⁴⁰⁸ Kur'an'ın anlatım tekniklerinden biri de "Kıssasü'l-Kur'an"dır. Kıssa sözlükte, bir kimsenin izini sürüp adım adım takip etmek,⁴⁰⁹ birine bir sözü açıklamak,⁴¹⁰ anlatmak ve hikâye etmek anlamlarına gelmektedir. Ancak Kur'an kıssalarından bahsederken "kıssa" sözcüğünü hikâye anlamında kullanmamak daha uygun olur.⁴¹¹ Hikâyelerin yaşanıp yaşanmadığı bilinmemekle beraber, Kur'an kıssaları kesinlikle yaşanmış gerçek hadiselerdir. Kur'an'ın muhtevasına baktığımızda geçmiş peygamberler ve milletlere dair kıssalar anlatılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de anlatılan bu kıssaların amacı, tarihi olayların kronolojik olarak anlatılması değildir.⁴¹² Bazı kıssaların sonunda bildirildiği üzere belki de bu kıssaların en önemli hedefi, insanların geçmişte yaşanan hadiseler üzerinde derinlemesine düşünerek öğüt, ibret ve ders almalarına vesile olup onlara uyarıda bulunmaktır.⁴¹³ Yüce Allah, Kur'an'da "*Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır.*"⁴¹⁴ buyurarak kıssaların önemini açıklamıştır. Dolayısıyla Kur'an kıssalarında, geçmiş ümmetlerin başına gelen bela ve musibetler anlatılarak onlar gibi davrananların da aynı akıbetle karşılaşacakları vurgusu çokça yapılmaktadır. Bu bağlamda Kur'an kıssalarında iyi ve kötünün modelleri ortaya konularak erdemlere ve ahlâkî olgunluğa özendirerek kötülüklerden nehyetme amacı güdülmüştür.⁴¹⁵

Kur'an'da anlatılan kıssaların temel hedeflerinden biri de Hz. Peygamberi ve müminleri içinde bulunduğu toplumun asılsız ithamlarına karşı teselli etmek ve müminlerin üzerindeki baskının

⁴⁰⁷ Mustafa Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", *Kur'an Kıssaları* (Ankara: Salmat Matbaacılık, 2014), 69.

⁴⁰⁸ Yakup Bıyıkoglu, "Kıssa Üslûbu Bağlamında Kur'an'da Eyyûb Peygamber", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (28 Aralık 2016), 212.

⁴⁰⁹ el-Kehf 18/64.

⁴¹⁰ Yûsuf 12/3.

⁴¹¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2014), 210.

⁴¹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 171.

⁴¹³ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'an Kıssaları*, 120.

⁴¹⁴ Yûsuf 12/111.

⁴¹⁵ İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/498-500.

hafifletilmesini sağlamaktır.⁴¹⁶ Çünkü Allah'ın dinine davet zor ve meşakkatli bir iştir. Bütün peygamberler bu kutlu yolda çeşitli sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Zaman zaman Hz. Peygamber de inkârcıların alay ve saldırılarına, işkence ve tuzaklarına ve bazı olumsuz ithamlara maruz kalmıştır. Yüce Allah, bu gibi olumsuz durumlar karşısında önceki peygamberlerin kıssalarını indirerek, onların da aynı sorunlarla karşılaştıklarını anlatmıştır. Anlatılan bu kıssalar vesilesiyle Hz. Peygamber'in azmi ve iradesi güçlendirilmiştir.⁴¹⁷ Tabiatıyla Hz. Peygamberi teselli eden bu kıssalar aynı zamanda, iman ettiklerinden dolayı vatanlarından çıkarılan, Hz. Peygamber'le beraber her türlü sıkıntı ve baskıya maruz kalan müminleri de teselli etmiştir. Onlara önceki milletlerin kıssaları anlatılarak kendilerinden önce de çeşitli işkence ve azap türlerine uğrayan, sonra inançları istikametinde sabreden müminlerin var olduğu belirtilmiştir. Yine onlara ya Yüce Allah'ın takdiriyle dünyada zafer kazanacakları veya muhaliflerinin âhirette en ağır ceza ile cezalandırılarak sonunda yine kendilerinin karlı çıkacakları haber verilerek⁴¹⁸ her iki durumda da kazançlı olacakları kendilerine bildirilmiştir.

Mâide sûresinde de ibret alınması gereken kıssa olarak Hz. Âdem'in iki oğlu anlatılmıştır. *"Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: 'Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.' 'Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' 'Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasin! Zâlimlerin cezası işte budur.' 'Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu.' 'Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?' dedi, ettiğine de pişman oldu.'"*⁴¹⁹ Bu kıssa Ehl-i kitaptan ve onların Hz. Peygamber ve Kur'an karşısındaki tutumlarından söz edilirken gelmiştir. Âyetler, Yahudilerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) iman etmelerine mani olan ve onları ona düşmanlığa, kin ve nefrete sevk eden haset ve kıskançlığın Âdemoğlunda eski bir huy ve öncekilerde de mevcut bir etken olduğunu, Ehl-i kitabın bu haset ve kıskançlıktan nasibinin daha çok olduğunu beyan etmektedir.⁴²⁰

⁴¹⁶ Yahya Yaşar, *Kur'an'ın Bütünlüğü Bağlamında Kur'an Kıssalarında Peygamberlerin İsmeti* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2020), 21.

⁴¹⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 211.

⁴¹⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/78.

⁴¹⁹ el-Mâide 5/27-31.

⁴²⁰ Şeyh Muhammed Abduh - Muhammed Reşîd. Rızâ, *Tefsirü'l menâr* (Mısır, 1990), 6/280.

Yüce Allah bu âyetlerin öncesinde özellikle Medine Yahudilerine ibret olması için Hz. Mûsâ ile İsrâiloğulları arasında yaşanan bazı olayları açıkladıktan sonra bu âyetlerde de yine öğüt, ibret, nasihat ve ders almaları için Hz. Peygamber'e Hz. Âdem'in iki oğluyla ilgili bilgi vermesini emretmiştir.⁴²¹ Çünkü bu ve buna benzer kıssalar, Yüce Allah'ın nimet verdiği kimselere haset edildiğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber'e verilen nimet, nimetlerin en büyüğü olduğu için hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in düşmanı olan Yahudi ve Hristiyanların onun hakkında her türlü tuzak ve hileler tertipleme konusunda ittifak etmiş olmaları gayet normaldir.⁴²² Bundan dolayı Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den kendilerine bu kıssaların okunmasını istemiş ve akıbetlerinin ne olacağı kendilerine anlatılmıştır. Kıssada anlatılan iki kişi ile ilgili İbn Abbâs (r.a.), Kelbî (ö. 146/763) ve müfessirlerin çoğu kıssada anlatılan bu iki âdemoğlunun Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil olduğunu söylemişlerdir. Hasan-ı el-Basrî, Dahhâk (ö. 105/723) ve bazı müfessirler ise, kıssanın sonundaki *"işte bundan dolayı..."* ifadesinin işareti ile kıssada anlatılan iki kişinin İsrâiloğulları'ndan olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Herhalde dikkat etmek gerekir ki, bu kıssadan faydalanmak ve ders almak için anlatılan kişilerin kim olduğunun tam bilinmesi gerekli değildir. Bundan dolayı genel bir ifade kullanılarak "Âdemoğlundan ikisi" buyurulmuştur. *"Hak ile"* kaydıyla da anlatılan kıssanın masal değil bilakis gerçek olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴²³

Sadece bu kıssada değil, Kur'an'da anlatılan bütün kıssalarda Müslümanlar için güzel öğüt ve ibretler vardır. Kıssada anlatılan kıskançlık insanlar arasında meydana gelen ilk cinayetin sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda kıskançlık, toplumdaki her türlü fitne ve fesadın kaynağını oluşturur. Bireyleri birbirini kıskanan toplum, allak bullak olur; birbirlerine düşman kesilir, birbirine buğzeder, iyilik ve yardımlaşma hususunda asla bir araya gelemezler.⁴²⁴

Sadece Kur'an'da değil Hz. Peygamber'in hadislerinde de kıssalar anlatılarak geçmiş ümmetlerden örnekler verilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretim metodlarından biri de buydu. Aktarılan kıssalarda yaşananların ümmeti için de aynen geçerli olduğu gayet açıktır. Genel bir kâide vardır: Geçmiş ümmetlere ait herhangi bir hüküm, Allah ve Resûlü tarafından nakledildiğinde, bizim için de bağlayıcılık kazanmaktadır. Bu durum şu şekilde ifade edilir: *"şer'u men kablenâ şer'un lenâ izâ kassahu'llâhu ve rasûlüh"*⁴²⁵ yani "Öncekilerin şeriatleri, şayet Allah ve Rasûlü anlattı ise bizim için de şeriattir." Hz. Peygamber'in üslup ve

⁴²¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/253.

⁴²² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1420, 11/337.

⁴²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2016, 4/206; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/330.

⁴²⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 1991, 6/157.

⁴²⁵ İmam Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1/583.

muhteva bakımından Kur'an'dakilere benzeyen bu kıssalarda tevhid inancını pekiştirme, güzel ahlâkı teşvik, ibret alma gibi gayelerle dile getirilmiştir. Ashabın irşat, eğitim ve öğretiminde kıssalara başvuran Hz. Peygamber, tarih bilgisi, şahıslar, zaman ve mekânla ilgili ayrıntılardan daha çok ibret ve ders alınacak yönleri ön plana çıkarmıştır.⁴²⁶ Gerek Ku'an'da ve gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde anlatılan kıssa ve mesellerle müminlerin imanları pekiştirilmiş ve anlatılan kıssalardan ve mesellerden gerekli ders ve ibretlerin alınması istenmiştir. Bir bakıma kıssalar, onu okuyan ve dinleyen müminlere birtakım sorumluluklar yükleyip onlara farklı bir bakış açısı kazandırmaya ve tavır almaya sürükledikleri ölçüde müminlerin ahlâki eylemlerinin olgunlaşmasında etkili olmaktadır. Bu bir anlamda benzer hadiselerle karşı karşıya kalındığında nasıl bir davranış sergileyeceği konusunda kıssaların, adeta irade ile fiiller arasında bir tefekkür süreci oluşturarak kişinin doğru kararlar almasına ışık tutan ve geçmişten günümüze uzanan bir projeksiyon görevini yerine getirdiği söylenebilir.⁴²⁷

3.2.6.2. İsrâiloğulları için verilen hüküm

Kur'an'da, Âdemoğlunun kardeşini, hem de salih, iyiliksever ve muttakî bir kardeşini bile haksız yere öldürmüş olması ve bu kıssanın içeriğinin İsrâiloğulları'na uymasından dolayı⁴²⁸ bu kıssanın hemen akabinde İsrâiloğulları'nın kitaplarında yazılı olduğu ifade edilen adam öldürmeyle ilgili hükümler zikredilmiştir. Kâtilin, sözlükte “bir canlının bir başka canlıyı öldürmesi” şeklinde genel bir anlamı bulunmaktadır. İslâm hukukunda ise “bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir kişinin ölümüne sebep olacak bir davranışta bulunmasını”, teorik deyişle “adam öldürme suçunu” ifade eder. Bu kötü işi yapan kişiye “kâtıl”, öldürülen kişiye de “maktul” denilir.⁴²⁹ Yüce Allah'ın ahsen-i takvim olarak yarattığı insan, diğer yaratılmışlar arasında önemli bir yere sahiptir.⁴³⁰ Bundan dolayı Kur'an, insan hayatının korunmasını öncelikli temel değer kabul ettiği için haksız yere cana kıymayı, müessir fiilleri yani kasten adam yaralama ve sakat bırakmayı ağır bir suç saymış ve bu fiilleri haram kılmıştır.⁴³¹ Kur'an'da haklı bir neden bulunmadıkça hiçbir cana kıyılmaması gerektiği şu şekilde ifade edilmiştir: “*Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın.*”⁴³² Hz. Peygamber de cana kıymanın kötü sonucunu şu şekilde açıklamıştır: “Kıyamet gününde

⁴²⁶ “Kıssa”, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 5/171.

⁴²⁷ Faruk Özdemir, “Gençliğin Ahlâki Olgunlaşmasında Kur'an Kıssalarının Rolü”, *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu* 1 (2016), 316.

⁴²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/333.

⁴²⁹ Ali Bardakoğlu, “Katil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/45-48.

⁴³⁰ “Katil”, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 5/75.

⁴³¹ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 225.

⁴³² el-En'am 6/151.

insanlar arasında ilk görülecek dava, kanlarla ilgili olacaktır.”⁴³³ Bu hadis bize, herhangi bir sebep bulunmadan ve haksız bir şekilde bir insanın yaşamına son vermenin büyük günahların başında geldiğini göstermektedir. Kıyamet gününde öncelikli olarak katillerin hesaba çekilme sebebi işte budur.⁴³⁴ Yine Hz. Peygamber dünyada ilk kan dökme hadisesini Kâbil başlattığı için, onunla ilgili de şöyle buyurmuştur: “Haksız olarak öldürülen her kişinin kanından bir pay, Âdem’in ilk oğluna ayrılır. Çünkü o, insan öldürme çığırını ilk başlatan kişidir.”⁴³⁵ Böylelikle Kâbil kötü bir çığır açması sebebiyle günahkâr olmuş ve bu yolda devam edenlerin işlediği günahattan bir hisse de Kâbil’e ayrılmıştır.⁴³⁶

Haksız yere adam öldürme fiili, insanların birbirine karşı işlediği en ağır suç ve günah olarak karşımıza çıkmakta ve insanlık tarihi kadar eskiye uzanmaktadır. Neredeyse dinlerin tamamında, ahlâkî değerlerde ve hukuk sistemlerinde sert bir üslupla kınanıp yasaklanmıştır. Bu istikametteki girişimleri engelleyecek ve adaleti sağlayarak toplum vicdanını rahatlatacak şekilde bazı maddî ve manevî yaptırımlarla⁴³⁷ adam öldürme suçuna karşı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Cana kıymanın ne kadar kötü bir fiil olduğunu müfessirler de farklı şekilde açıklamışlardır. İbn Abbâs âyetin tefsiriyle ilgili şöyle der: “Kim Allah’ın haram kıldığı bir tek canı öldürürse, o, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de Allah’tan korktuğu için, O’nun haram kıldığı bir nefsi öldürmekten çekinir ve hürmetini korursa, bütün insanlara hayat vermiş, onları ölümden kurtarmış gibi olur.”⁴³⁸ Mücâhid’den şöyle nakledilmiştir: “Bir cana kıyanın cezası cehennemdir, Allah’ın gazabıdır ve büyük bir azaptır! O kadar ki tek kişi yerine bütün insanları öldürseydi, azabı bundan daha fazla olmazdı!” Hasan-ı el-Basrî ise şöyle demiştir: “Ey Âdemoğlu! Bütün insanları öldürmüş olsan, buna karşılık günahlarının affına sebep olabileceğini umabileceğin ve o yüzden affedilebileceğin bir amelin varlığını düşünebilir misin? Hayır! Asla!.. Bu ancak nefsinin ve şeytanın senin içine attığı bir kuruntu olabilir. İşte, tek bir kişiyi öldürdüğünde de durum aynıdır.”⁴³⁹ Said b. Cübeyr (ö. 94/713) de şöyle demiştir: “Kim bir Müslümanın kanını helal sayarsa, sanki bütün insanların kanlarını helal saymış gibi olur. Kim de bir Müslümanın kanını haram sayarsa, bütün insanların kanlarını haram saymış gibidir.”⁴⁴⁰

⁴³³ Buhârî, “Diyât”, 1.

⁴³⁴ İmam Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*, 2/31.

⁴³⁵ Buhârî, “Enbiyâ”, 1, “Diyât”, 2, “İ’tisam”, 15; Müslim, “Kasâme”, 27.

⁴³⁶ İmam Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*, 2/31.

⁴³⁷ Bardakoğlu, “Katil”, 25/45-48.

⁴³⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 6/146.

⁴³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1407, 1/627.

⁴⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsirü’l Kur’ânî’l-azîm*, 3/301.

Mâide sûresinde konumuzla ilgili Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasından sonra İsrâiloğulları'na hitaben şöyle buyurulmuştur: *"İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: 'Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.'* Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler."⁴⁴¹ Âyette, İsrâiloğulları'ndan "Bir kimsenin, haksız yere bir insanı öldürmesi halinde bütün insanları öldürmüş gibi olacağı, bir insanı da ölümden kurtarması halinde bütün insanları ölümden kurtarmış gibi olacağı." hükmünün İsrâiloğulları'na farz kılındığı anlatılmaktadır.⁴⁴²

Cumhura göre burada özellikle Yahudilerin zikredilmesinin sebebi şu şekilde açıklamıştır. Gönderilen son peygamberin kendi içlerinden değil, Araplar arasından seçilmesinden ötürü Hz. Peygamber'e haset etmekte ve saldırganlık yapmakta çok ileri gitmelerine tarizde bulunmak için âyette özel olarak Yahudiler zikredilmişlerdir.⁴⁴³ Mâtürîdî bu âyet-i kerîmenin farklı şekillerde yorumlanabileceğini söylemiştir. Birincisi, Yüce Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana haksız yere kıymayı helal sayan kimseler, sanki bütün insanları öldürmeyi helal saymışlardır anlamına gelebilir. Çünkü katil, öldürülmesi haram kılınan bir canı öldürmeyi helal saymakla küfre girmiş demektir. Dolayısıyla bütün insanları öldürmeyi helal saymış gibidir. Nitekim Kur'an'daki âyetlerden herhangi birini inkâr eden, Kur'an'ın tamamını inkâr etmiş sayılır. İşte burada anlatılan konu da buna benzemektedir. Dolayısıyla öldürülmesi haram olan birinin hayatına son vermeyi helal sayan kimse bütün insanları öldürmeyi helal saymış gibidir. İkincisi, âyetin, daha önce örneği bulunmayan ilk öldürme hadisesi ile ilgili olması da muhtemeldir. İlk katil birini öldürdüğünde, ondan sonra insanlar da birbirlerini öldürmeye başlamışlardır. Dolayısıyla bu kötü fiil insanlar tarafından bir gelenek haline getirilmiştir.⁴⁴⁴

Kur'an'da insanın dünyaya gönderilişi anlatılırken meleklerin insanoğlunun dünyada bozgunculuk yapıp kan dökeceği itirazında bulunduğu⁴⁴⁵ bizlere anlatılır. Gerçekten de çok geçmeden Hâbil ve Kâbil arasında kıskançlıktan doğan büyük bir kin ve düşmanlık sebebiyle ilk kan dökme hadisesi meydana gelmiştir.⁴⁴⁶ Aynı zamanda kıskançlık, toplumdaki her türlü karışıklık ve bozgunculuğun kaynağını teşkil eder. Böylece fertleri birbirini kıskanan bir toplum tarumar olup birbirine düşman olur, birbirinden nefret eder, iyilik üzere asla bir araya

⁴⁴¹ el-Mâide 5/32.

⁴⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2001, 8/347.

⁴⁴³ Abduh - Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, 6/288.

⁴⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2016, 4/214.

⁴⁴⁵ el-Bakara 2/30.

⁴⁴⁶ Bardakoğlu, "Katil", 25/45-48.

gelemez ve bir değer üzerinde birleşemezler. Herhangi bir hayır, doğruluk ve kendilerini daha ileriye götürecek bir mesele üzerinde dayanışma olmaz. Bu ise toplumun, zayıf düşmesine ve başkaları tarafından köleleştirilmesine⁴⁴⁷ neden olur. Yüce Allah bu olumsuzlukların meydana gelmemesi için, sadece Ehl-i kitaba veya sadece Yahudilere kısas cezasını farz kılmamıştır. Bilakis kısas, geçmişteki bütün ümmetler için farz olmuş bir hükümdür.⁴⁴⁸ Kur'an'da da kısasta hayat olduğu⁴⁴⁹ ve bir mümini kasten öldürenin cezasının içinde devamlı kalacağı cehennem⁴⁵⁰ olacağı bizlere haber verilmektedir. Mâide sûresinde ise, sadece Yahudilerin zikredilmesinin sebebi, onların böylesine bir tehdidin olduğunu bilmelerine karşın peygamberlerini bile öldürmeye kalkışmaları ve bu çirkin fiili işledikleri belirtilmektedir. İşte bu, Yahudilerin kalplerinin kaskatı ve itâatten uzak olduklarını göstermektedir. Yine bu kıssaların anlatılmasının nedeni, Yahudilerin Hz. Peygamber'i ve müminleri öldürmeye yeltendikleri olay ile ilgili olarak Hz. Peygamber'i ve müminleri teselli etmektir.⁴⁵¹

Netice itibarıyla Hz. Âdem'in iki oğlu arasında meydana gelen bir öldürme olayının⁴⁵² hemen akabinde bu hususun zikredilmesi çok anlamlıdır. Zira bütün insanlar Âdem'den yaratılmışlardır. Aslında dikkatlice düşünülecek olursa her bir kişi, kendi soyundan gelecek olan kişilerin Âdem'idir. Dolayısıyla bir kişiyi öldüren, o kişinin soyundan gelecek olanları da öldürmüş gibidir.⁴⁵³ Çünkü bir fert, genelde o türü temsil eder. Bundan dolayı bir kişinin kanını haksız yere helal sayan, o türün her birinin kanını da onun gibi helal saymış demektir.⁴⁵⁴ Buradaki hüküm sadece İsrâiloğulları'nı değil, Müslümanları da bağlar. Çünkü Yüce Allah, İslâm dininde ve İslâm'dan evvelki ilâhî dinlerde insan hayatının dokunulmaz olduğunu bildirmiş ve bir canı yaşatmayı bütün insanlığı yaşatmak kadar üstün bir fazilet kabul etmiş; haksız yere masum bir insanı öldürmeyi de bütün insanların canına kıymak kadar büyük bir cinayet olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁵ İnsanların şahsi menfaatleri için birbirlerinin canlarına kıymaları, daha da kötüsü anne-babaları, kardeşleri ve yakın akrabalarının canlarına kastetmeleri ne yazık ki acı bir gerçektir. Müslümanlar Hâbil ve Kâbil arasında cereyan eden bu kıssayı gerçek anlamda okuyup kendilerine verilmek istenen mesajları alabilseler bu kadar çok cinayet işlenmeyecektir.

⁴⁴⁷ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 2013, 3/433.

⁴⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, ts., 9/39.

⁴⁴⁹ el-Bakara 2/179

⁴⁵⁰ en-Nisâ 4/93

⁴⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, ts., 9/40.

⁴⁵² el-Mâide 5/27-31.

⁴⁵³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/41.

⁴⁵⁴ Abduh - Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, 6/460.

⁴⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/257.

Günümüzde meydana gelen haksız cana kıyma ve toplu katliamların Kur'an'da zikredildiği üzere başrolünde yine İsrâiloğullarının olması, Müslümanları ivedilikle harekete geçirmeli ve onların zulmü engelleyen bir güce sahip olmalarını zorunlu kılmaktadır. Müslümanların üzerlerine düşen görev şudur: Hâbil gibi takvalı bir duruş ortaya koyup, önceliğimiz, kendi canımız ve bitmek tükenmek bilmeyen ihtiraslarımız değil, Yüce Allah'ın emir ve yasakları önceliğimiz olmalıdır. Üzerinde yaşadığımız dünyanın daha yaşanabilir bir hâle gelmesi ise Allah'ın kanunlarına sınıksız sarılmaya ve bu kanunları hayatımızda uygulamaya bağlıdır.⁴⁵⁶

3.3. Ahlâkî Konularla İlgili Âyetler

Ahlâk, Arapça'da "seciyye, tabiat, huy" gibi anlamlara gelen "hulk veya huluk خلق" kelimesinin çoğuludur. "Hulk"; din, tabiat ve seciye anlamında kullanılır. Seciye ve huy denilen şey; insanda sabit olmuş yerleşmiş bir melekedir. Yani insanda sabit ve sakin olan bir özelliktir. Sözlüklerde genellikle insanın dış görünüşü için "halk", manevî yapısı için "hulk" kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Birisi "şu adam hulken iyi, halken güzeldir" dediği zaman, gerek ruhen ve gerekse dış görünüş, şekil itibarıyla beğenilen bir kişiden bahsediyor demektir. "Halâk" ise insanın kendi "hulku" sayesinde kazandığı fazilet, kemal veya yüksek derecedir. Başta Hz. Peygamber'in hadisleri olmak üzere İslâmî literatürde hulk ve ahlâk kavramları çoğunlukla güzel ve kötü huyları, üstünlük ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Özellikle güzel huylar ve faziletli davranışlar hüsnü'l-huluk, mekârimü'l-ahlâk, mehâsinü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hamîde, el-ahlâku'l-hasene, kötü huylar ve zararlı hareketler ise sîü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme, el-ahlâku's-seyyie gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Ayrıca ahlâk yanında yeme, içme, sohbet, yolculuk gibi gündelik hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına, terbiyeli, kibar ve takdire değer davranış biçimlerine, bunlara dair öğüt verici kısa ve hikmetli sözlerle ve bu sözlerin bir araya getirildiği eserlere edep veya âdâb da denilmiştir.⁴⁵⁷

Kur'an-ı Kerîm'in büyük bir çoğunluğunu ahlâk esasları oluşturmaktadır. Kur'an'da gerek müminlere hitaben gerekse geçmiş ümmetlerden örnekler verilerek güzel ahlâk anlatılmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber de kendisinin gönderiliş gayesinin güzel ahlâkı tamamlamak olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: "Ben ancak güzel ahlakî tamamlamak için gönderildim."⁴⁵⁸ Diğer birçok sûrede olduğu gibi Mâide sûresinde de ahlakî davranışlarla ilgili hükümler

⁴⁵⁶ Ömer Güldemir, *Kur'an-ı Kerîm Kıssaları ve İlâhî Mesajları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 58.

⁴⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "Hulk" 10/86; Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 26; Ceyda Gürman, *Ahkâm Âyetlerindeki Ahlâkî Boyut* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 13,14. Ayrıca bk. Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1-9.

⁴⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, 2/381.

bulunmaktadır. Bu bağlamda Mâide sûresi bir bakıma kurallar sûresidir. Bu nedenle Müslümanlardan ilahi emirlere itaat etmelerini ve yasaklardan da kaçınmalarını ister. Böylece Yüce Allah, bu sûrede emir ve yasakları da ayrıntılarıyla açıklamıştır.⁴⁵⁹ Araştırmamızda Yahudi ve Hıristiyanların Mâide sûresindeki ahlâki tutumlarını Allah'la ilgili âyetler ve İnsanlarla ilgili âyetler şeklinde iki başlık altında inceleyeceğiz.

3.3.1. Allah'la ilgili âyetler

Ehl-i kitabın Mâide sûresinde Yüce Allah'a karşı ahlâkî olarak yapmış oldukları hatalar şunlardır: Allah'a iftira etmeleri/Allah'ı cimrilikle suçlamaları (5/64) ve kendilerine verilen nimetlere nankörlük etmeleri. (5/20)

3.3.1.1. Allah'a iftira etmeleri/Allah'ı cimrilikle suçlamaları

Yahudilerle ilgili Mâide sûresinde bir âyet içerisinde onların ahlâkî tutumlarına ilişkin iki özelliğinden bahsedilmektedir. Birincisi Allah'a cimri diyerek iftira atmaları, diğeri de yeryüzünde ve Müslümanlar arasında bozgunculuk çıkarmalarıdır. Cimrilik, Allah'ın en sevmediği özelliklerden olup, Yahudilerin böyle bir özelliği Allah'a nispet etmekten çekinmemeleri onların ahlâkî durumlarını ortaya koymaktadır. Bir diğer özellikleri de tarihin her döneminde bulundukları her coğrafyada fesat çıkarmaları, düzen ve huzuru bozmalarıdır. Yüce Allah insanları dünyaya imtihan için göndermiş⁴⁶⁰ ve onları çeşitli vesilelerle sınava tabi tutmuştur.⁴⁶¹ Bu gibi durumlarda Allah'a inanan kimselerin, başlarına gelen musibetlere karşı sabretmesi gerekir. Yahudiler, Hz. Peygamber'i inkâr ettiklerinde, Yüce Allah onlara verdiği bol imkânları keserek mallarını azaltmıştır. Oysa Yahudiler, daha önce mal varlıkları bakımından çok iyi bir konumdaydılar.⁴⁶² Allah'ın nimetlerine karşı nankör davranıp yıllarca zillet ve mahrumiyet içinde yaşam sürmeye başlayan Yahudiler, içinde bulundukları bu aşağılık durum karşısında sabretmeyip, geleceğe dair olan ümitlerini kaybetmişler ve Allah'ın kendilerine karşı cimrileştiği, hazinelerini kapattığı gibi bir yanılgıya düşmüşlerdir. Son peygamberin kendi içlerinden çıkması ümidi de boşa çıkınca⁴⁶³ Allah'a karşı iftirada bulunmaktan geri durmamışlardır.

Mâide sûresinde, Yahudilerin Allah'a karşı bu çirkin söylemleri şu şekilde ifade edilmiştir: *“Yahudiler ‘Allah’ın eli bağlanmış!’ dediler. Asıl kendi elleri bağlanmış ve söyledikleri yüzünden lanetlenmişlerdir. Aksine O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana*

⁴⁵⁹ Hacıoğlu, *Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 44.

⁴⁶⁰ el-Mülk 67/2.

⁴⁶¹ el-Bakara 2/155.

⁴⁶² Mehmet Akın, “Nesefî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'an Açısından ‘Ruyetullah ve Yedullah’”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2017), 73.

⁴⁶³ Akça, “Kur'an'da Ehl-i kitabın Temel Bazı Yanılgıları”, 972; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/406; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/304.

indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlığı ve kini saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”⁴⁶⁴ Her konuda olduğu gibi bu konuda da Yahudilerin Allah Teâlâ hakkında çok kötü düşüncelere sahip olduklarını görmekteyiz. Eğer onlar gerçekten Allah’a iman etmiş olsalardı Allah hakkında güzel duygular içinde olurlardı. Ancak Yahudiler gerçek imandan yoksun oldukları için ahlâken Yüce Allah hakkında uygunsuz bir şekilde konuşmaktan imtina etmiyorlardı.⁴⁶⁵

Eli sıkı olmakla kastedilen, cimrilik; eli açık olmakla kastedilen anlam ise cömertliktir. Türkçede de bu deyimler ilgili kavramla aynı mânada kullanılmaktadır.⁴⁶⁶ İbn Abbâs: “Allah’ın eli bağlanmış!” âyetini açıklarken, “Bu âyet Kaynûka Yahudilerinin lideri Finhâs hakkında nazil olmuştur” dedi.⁴⁶⁷ Genelde Ehl-i kitap, özelde ise Yahudilerin kötü karakterlerinin tasvir edildiği bu âyet, Allah rızası için yardım etmeyi emreden âyetlerin⁴⁶⁸ nüzûlünden sonra, buna karşı çıkan Yahudilerin çirkin sözlerini açıklamaktadır. “Allah’ın eli bağlanmış!” ifadesiyle, Allah’ın kendilerine nimet ve rızık vermeyerek, kinaye yoluyla, cimrilik yaptığını ifade etmek istemişlerdir.⁴⁶⁹ Yahudilerin “Allah’ın eli bağlanmış!” sözünü söylemeleri daha çok şu iki nedenle açıklanmaktadır: Birincisi, uğradıkları fakirlik, sıkıntı ve felaketler karşısında ümitlerinin kalmadığını, Allah’ın kendilerine karşı cimrileştiğini ve hazinelerini kapattığını ifade etmektir. İkincisi ise, Müslümanlara zekâtın farz kılınması, “Kim Allah’a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz.”⁴⁷⁰ meâlindeki âyetle iyilik yolunda infak etmenin özendirilmesi ve Yahudilerden diyet ödemeye katılmalarının talep edilmesi gibi dini bildirim ve düzenlemelerin yüce hedeflerini görmezden gelip bunları sırf menfaatçi bir bakışla karalamak, eleştirmek ve Müslümanlarla aşağılayıcı bir şekilde alay etmek.⁴⁷¹

Yahudilerin bu yersiz söylemlerine karşılık sonlarının ne olacağını Yüce Allah, aynı âyet içerisinde kendilerine şu şekilde bildirmiştir: “...Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlığı ve kini saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür.

⁴⁶⁴ el-Mâide 5/64.

⁴⁶⁵ Kesler, *Kur’ân-ı Kerîm’de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 212.

⁴⁶⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/75; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2017, 2/490.

⁴⁶⁷ Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, 5/343.

⁴⁶⁸ el-Bakara 2/245.

⁴⁶⁹ Hüseyin Topal, “Kur’an’da ‘Yed’ Kelimesi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 166.

⁴⁷⁰ el-Bakara 2/245.

⁴⁷¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/304.

Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez."⁴⁷² Yüce Allah kendisinin cömert olduğunu ve verdiği nimetlerin saymakla bitmeyeceğini de şu şekilde bildirmiştir: *"O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zâlim, çok nankördür!"*⁴⁷³ İsrâiloğulları, yine benzer bir ifadeyle, Hz. Peygamber ve müminlerle şu şekilde alay etmektedirler: *"Allah fakirdir, biz zenginiz' diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Hem bu söylediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmelerini elbette (bir tarafa) yazacağız ve 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz.*"⁴⁷⁴

Hz. Peygamber de müminlerin verilen nimetler ve başa gelen musibetler karşısında nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir: *"Müminin hali ne hoştur! Her hali kendisi için hayırlıdır ve bu durum sadece mümine mahsustur. Başına güzel bir iş geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder; bu da onun için hayır olur."*⁴⁷⁵ Sonuç itibarıyla diğer konularda olduğu gibi, Yahudilerle ilgili bu konuda da müminler için alınacak güzel ibret, öğüt ve dersler vardır. Müslümanlar her zaman bolluk ve refah içinde içerisinde bir hayat süremeyebilir. Dolayısıyla Yahudilerin yaşadığı dünyalık sıkıntıların tamamını Müslümanlar da yaşayabilir. Böyle durumlarda Müslümanın başına gelen musibetlere karşı sabırlı olup Allah'a sığınması gerekir. Yüce Allah, musibetlere karşı sabredip kedisine sığınan müminleri müjdelemekte⁴⁷⁶ ve sabreden müminlerle beraber olduğunu⁴⁷⁷ Kur'an'da bildirmektedir.

3.3.1.2. Kendilerine verilen nimetlere nankörlük etmeleri

Sözlükte; iyilik, lütuf, yardım, bolluk gibi anlamlara gelen "nimet نعمة" kelimesi, terim olarak, "koşulsuz ve karşılıksız bir şekilde yapılan iyilik" demektir.⁴⁷⁸ Yüce Allah, kullarına saymakla bitiremeyecekleri kadar çok nimetler vermiş⁴⁷⁹ ve bu nimetleri kulları için imtihan gerekçesi kılmıştır.⁴⁸⁰ Kendilerine nimet verdiği kullarından da nimetlerini hatırlamalarını⁴⁸¹ ve

⁴⁷² el-Mâide 5/64.

⁴⁷³ İbrâhim 14/34.

⁴⁷⁴ Âl-i İmrân 3/181.

⁴⁷⁵ Müslim, "Zühd", 64.

⁴⁷⁶ el-Bakara 2/155.

⁴⁷⁷ el-Bakara 2/153.

⁴⁷⁸ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1983), "Ni'met" 242; Hasan Yıldırım, *Kur'an'da Ehl-i kitap Bağlamında Mevdûdî ve Süleyman Ateş'in Görüşlerinin Mukayesesi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 48. Ayrıca bk. Fatma Candan Günaydın, "Nimet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/33/129-130.

⁴⁷⁹ İbrâhim 14/34; Nahl 16/18.

⁴⁸⁰ ez-Zümer 39/49; Fecr 89/15.

⁴⁸¹ Fâtır 35/3.

unutmamalarını istemiştir.⁴⁸² Sonunda peygamberler de dâhil olmak üzere kendilerine nimet verdiği bütün kullarını sorguya çekeceğini⁴⁸³ Kur'an'da bizlere bildirmiştir.

Yahudiler, Kur'an'da kendilerine nimet verildiği belirtilen toplumların başında gelmektedir.⁴⁸⁴ Çünkü Yüce Allah, İsrâiloğulları'na birçok nimet vermiştir. Bu nimetlere karşı İsrâiloğulları'nın takındıkları olumsuz tutumlar ile bugüne kadar başlarına gelen ve bundan sonra da gelmeye devam edecek olan azaba birçok âyette yer verilmiştir. Allah İsrâiloğulları'nı "âlemlere (diğer insanlara) üstün" kılmış⁴⁸⁵, Firavun'un erkek çocuklarını öldürdüğü zamanlarda Hz. Mûsâ'yı sağ olarak kurtarmış⁴⁸⁶ ve arkalarından gelen Firavun'u denizde boğmuştur.⁴⁸⁷ Hz. Mûsâ'nın Allah ile görüşmeye gitmesinden sonra geçen kırk günlük zaman içerisinde İsrâiloğulları'nın altın bir buzağı yapıp ona tapmalarını bağışlamıştır.⁴⁸⁸ Yahudilerin Allah'ı görme talepleri dahi geri çevrilmemiş ama burada ki tavırları sebebiyle başlarına bir azab gönderilmiştir.⁴⁸⁹ Buna rağmen İsrâiloğulları'na verilen nimetler Yüce Allah'ın rahmetine en güzel örnektir.⁴⁹⁰

Mâide sûresinde ise öncelikle İsrâiloğulları'na verilen nimetler hatırlatılmış, daha sonra da nimetlere nankörlük ettikleri için kendilerine müstahak görülen ceza şu şekilde anlatılmıştır: *"Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavimim! Allah'ın size lütftettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar yaptı ve âlemde hiç kimseye vermediğini size verdi.'"*⁴⁹¹ İsrâiloğulları'na hatırlatılan nimetlere Hz. Mûsâ'dan çok daha önce sahip oldukları üstünlük ve şeref kendilerine bildirilmiştir. Hz. Yûsuf gibi büyük peygamberler kendi aralarından çıktığı gibi, Hz. Yûsuf döneminde ve daha sonrasında Mısır'da büyük bir siyasi güce de sahip olmuşlardı. Uzun bir müddet kendi zamanlarındak uygar dünyanın en büyük egemen gücü olarak kalmışlardır.⁴⁹² Mâide sûresinde Yahudilere hatırlatılan en önemli üç nimet şunlardır: 1. İsrâiloğulları arasından pek çok peygamber gönderilmesi. Tabatabâi şöyle der: Bununla, soylarının kökeni durumundaki peygamberler olan Hz. İbrâhim, İshak ve Ya'kûb ile bunlardan sonra gelen peygamberler kastedilmiş ya da özel olarak İsrâiloğulları'na gönderilen Yûsuf, esbat (torunlar, Ya'kûb soyundan gelen peygamberler veya

⁴⁸² el-Bakara 2/40, 47; Âl-i İmrân 3/103; el-Mâide 5/7, 11.

⁴⁸³ el-A'râf 7/6; el-Hicr 15/92.

⁴⁸⁴ Yıldırım, *Kur'an'da Ehl-i kitap Bağlamında Mevdûdî ve Süleyman Ateş'in Görüşlerinin Mukayesesi*, 48.

⁴⁸⁵ el-Bakara 2/40, 42, 47. Ayrıca bk. Zekeriya Pak, "'Âlemin' Kelimesinin Kur'an'daki Anlamı Üzerine", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 13.

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/49; İbrâhim 14/6; el-Kasas 28/4.

⁴⁸⁷ el-Bakara 2/50; el-A'râf 7/138; Yunus 10/90; Tâhâ 20/77, 78; eş-Şuarâ 26/60-66.

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/51, 52; en-Nisâ 4/153; el-A'râf 7/152, 153.

⁴⁸⁹ el-Bakara 2/55, 56; en-Nisâ 4/153.

⁴⁹⁰ Özevin, *Ateş'in Tefsirinde Ehl-i kitap*, 60.

⁴⁹¹ el-Mâide 5/20.

⁴⁹² Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 1/384.

İsrâiloğulları boyları), Mûsâ ve Harun gibi peygamberler kastedilmiş de olabilir. Mukâtil de şöyle der: Mûsâ ile Harun'dan ve Allah'ın üzerlerine yıldırım göndermesinden sonra Yahudilere gönderdiği yetmiş peygamber kastedilir. Gönderilen peygamberlerin kim olduğu veya sayısının kaç olduğu bizim için önemli değildir. Hiç kuşkusuz peygamberlik başlı başına bir nimettir. 2. Hükümdar kılınmaları, yani bağımsızlığa kavuşmaları ve işlerinin sahipleri kendileri olması; bu konuda hiç kimsenin onları hâkimiyeti altına alamaması. Oysaki daha önce Firavun'un hâkimiyeti altındaydılar. Yüce Allah onları Firavunların kölecî düzenlerinden ve zorbaların tahakkümünden kurtararak düşmanlarını denizde boğdu. 3. Kendi zamanlarındaki insanlardan hiç kimseye vermediği şeylerin onlara verilmesi.⁴⁹³

Hiç kimseye verilmeyip sadece Yahudilere verilen nimetler şunlardır:

1. Yüce Allah Kızıldeniz'i onlar için, yarmıştır.
2. Yahudilerin muhaliflerini yok etmiş ve onları düşmanlarının mallarına mirasçı kılmıştır.
3. Allah Teâlâ, onlara yemeleri için bıldırcın eti ve kudret helvası indirmiştir.
4. Yüce Allah, onlara içimleri için kayadan tatlı su çıkarmıştır.
5. Allah, bulutları onlar için gölgelik yapmıştır.
6. Peygamberlik ve hükümdarlık, hiçbir toplulukta, Yahudilerdeki gibi, bir araya getirilmemiştir.
7. İsrâiloğulları, o zamanlarda Allah'ın gerçek dostları, Allah'ı bilen âlimlerin tâ kendileri ve dinin yardımcıları idiler.⁴⁹⁴ Her ne kadar âyette bahsedilen nimetlerin İsrâiloğulları'na gelecekte verileceğini söyleyen müfessirler bulunsa da sayılan nimetlere bakıldığı zaman, onlara bu nimetlerin geçmişte verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁵

Yüce Allah, Mâide sûresinde müminlerin de kendilerine verilen nimetleri hatırlamalarını istemiş ve şöyle buyurmuştur: *“Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir kavim size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun! Müminler yalnız Allah'a dayansınlar.”*⁴⁹⁶ Âyetin nüzûl sebebiyle ilgi şöyle bir olay nakledilmektedir: Yahudi kavimlerinden Nâdiroğulları, Hz. Peygamber ve ashâbı ile yapmış oldukları antlaşmayı bozmak ve Hz. Peygamber'in başına değirmen taşı atmak sûretiyle O'na zarar vermeye çalışmışlardır. Ancak Yüce Allah, onların bu şekilde zarar vermelerine izin vermemiş, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları onların kötülüklerinden korumuştur. Anlatılan olay üzerine bu âyeti nâzil olmuştur. Âyet özelde nüzûl ortamını yaşayan mümin sahâbîlere,

⁴⁹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/465; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 2013, 3/425; Tabatabaî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 5/484,485.

⁴⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, ts., 9/14,15.

⁴⁹⁵ Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/334.

⁴⁹⁶ el-Mâide 5/11.

genelde ise bütün Müslümanlara Allah'ın yardımını hatırlatmış ve O'na güvenmemizi, O'ndan yardım dilememizi ve sadece kendisinden sakınmamızı emretmiştir.⁴⁹⁷

Sonuç olarak bu ve bunun gibi geçmiş ümmetlerin kıssalarında, doğrudan doğruya Kur'an'ın açık ve sağlam ifadesine dikkat etmek gerekir. Yüce Allah, bu gibi uyarılar ile Müslümanların Ehl-i kitap gibi aynı hatalara düşmemelerini istemiştir.⁴⁹⁸ Bundan dolayı Hz. Âdem'den günümüze kadar Kur'an'da anlatılan kıssalar, bize, gerçekleri ve yanlışları idrak etme olanağı sağlar. Kıssalar, İslâm'a gönülden inanan insanları müjdeleme, inanmayanlar insanları ise haber verme, uyarma, terbiye etme, güzel ahlâkı, inanç ve ibâdetlerin esasını bilme açısından dikkate değerdir. Kıssalarda anlatılan ve kıssalarla anlatılanlar, bir amaçtan ziyade, hedefe ulaştırmada bir araç olarak kabul edilir. Çünkü Kur'an, insanları doğruya ulaştırmak için gönderilmiş⁴⁹⁹ bir kitaptır. Bu gerçekleştirilirken, hikmet ve güzel öğüt kıssalarda kendini gösterir.⁵⁰⁰ Böylece insanlığın başına her zaman ve mekânda benzer olayların gelebileceği hatırlatılmıştır. İnsanoğlu, kıssalarda tarif edilen olaylarla gerek kendini ve gerekse içinde yaşadığı toplumu tanıma ve sorgulama imkânına sahip olabilir. Kıssalardaki müspet ve menfî anlatımları, dünyadaki yaşamı ve geleceği hakkında alacağı kararlarda bir mihenk taşı olarak kabul eder. Bu nedenle, Kur'an kıssalarında verilmek istenilen mesajı kavramak, insanlığın ve özellikle de Müslümanların üzüntülerden kurtulması ve Yaratanın bilmesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁰¹

3.3.2. İnsanlarla ilgili âyetler

Ehl-i kitabın Mâide sûresinde insanlara karşı ahlâkî olarak yapmış oldukları hatalar ise şunlardır: Yeryüzünde bozgunculuk yapmaları (5/64), Allah'a inanlara düşmanlık etmeleri (5/82), kötülük edenleri uyarmamaları: Rabbâniyyûn ve ahabânın tutumları (5/63,78,79) ve kâfirlerle dost olmaları. (5/80,81)

3.3.2.1. Yeryüzünde bozgunculuk yapmaları

Arapça'da "fesad", masdar olarak kullanıldığında "bozulmak, çürümek; sağduyudan sapmak" gibi anlamlara gelmektedir. İsim olarak ise "zulüm; çalkantı, düzensizlik; kuraklık, kıtlık" anlamlarında kullanılmıştır. Bazı dilciler fesad kelimesini, "itidal çizgisinden uzaklaşıp bozulmak" şeklinde tanımlamışlardır.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 6/111; Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 9/72; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/306; Hacıoğlu, *Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 20.

⁴⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/325.

⁴⁹⁹ el-İsrâ, 17/8,9.

⁵⁰⁰ Âl-i İmran, 3/138; en-Nahl, 16/125.

⁵⁰¹ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri" 11/2 (2002), 32.

⁵⁰² İsfahânî, *Müfredât*, "fesâd" 636. Ayrıca bk. İlhan Kutluer, "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/421-422.

Mâide sûresinde İsrâiloğulları'nın, Allah'ın yeryüzünde kurduğu düzeni bozdukları şu şekilde haber verilmektedir: “*Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.*”⁵⁰³ Âyette Yahudilerle ilgili yeryüzünde bozgunculuk yapmaları şu şekilde olur: Kutsal olan şeylere saldırmaları, tuzak kurmaları, fitne ve savaş çıkarmalarıdır.⁵⁰⁴ Yine onların yeryüzünde bozgunculuk yapmalarıyla ilgili dört görüş vardır: Birincisi: İbn Abbas ve Mukâtil, günahlarla; Zeccâc, (ö. 311/923) Hz. Peygamber'in adını kitaplarından çıkarmak ve İslâm'ı reddetmekle; Mâverdî, (ö. 450/1058) küfürle; son olarak yine Mâverdî, zulümle olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰⁵

Yahudilerin yeryüzündeki düzeni bozmalarının asıl gayesi başkaları üzerinde hâkimiyet kurarak zulüm ve sömürülerine zemin hazırlamaktır.⁵⁰⁶ Geçmişte olduğu gibi bugün de mevcut düzenleriyle yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, dünya güvenliğini tehliye sokmaya, kin ve nefret tohumlarını saçmaya devam etmektedirler.⁵⁰⁷ Yahudiler, Müslümanlar arasında buldukları her fırsatta fitne ateşini körüklemeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber zamanında, Şas b. Kays adında Müslümanlara kin ve hased besleyen yaşlı bir Yahudi vardı. Bu yaşlı Yahudi Evs ve Hazrec kabilelerinin bulunduğu bir grup Müslümanın yanına uğramış ve onların birbiriyle çok samimi olduklarını görmüştü. Müslümanların birlik ve beraberliğinden rahatsızlık duyan bu şahıs onların arasını bozamak için yanlarına bir Yahudi genci göndermiştir. Bu genç, Evs ve Hazrec kabilelerine yıllarca aralarında süren Buas harbini hatırlatınca bir anda eski günler gözlerinin önüne gelmiş ve birbirlerine karşı sertleşmeye başlamışlardır. Hz. Peygamber, bu tartışma üzerine oraya gelmiş ve Evs ve Hazreclî Müslümanları sakinleştirmiştir.⁵⁰⁸ Dolayısıyla o gün Yahudilerin kurdukları tuzak müminlere bir zarar verememiştir.

Sonuç olarak, Yahudilerin yeryüzündeki bu bozgunculuğuna karşı Müslümanların takınacağı tavrın gayet açık olduğu görülmektedir.⁵⁰⁹ Bu konuda Müslümanlar şu şekilde uyarılmıştır: “*Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz sizi imanınızdan vazgeçirip yeniden küfre döndürürler.*”⁵¹⁰ Müslümanlar Ehl-i kitapla ilgili âyetleri okuduğu zaman anlayacaktır ki, bu âyetlerin asıl gayesi Müslümanları Yahudi ve Hristiyanların düştüğü

⁵⁰³ el-Mâide 5/64.

⁵⁰⁴ Nâsirüddîn el-Kâdî Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşlî (Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1418), 2/135.

⁵⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesîr*, 2/91.

⁵⁰⁶ Kesler, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 203.

⁵⁰⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/77.

⁵⁰⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut, 1936), 2/204.

⁵⁰⁹ Kesler, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 205.

⁵¹⁰ Âl-i İmrân 3/100.

itikadî ve ahlâkî zaaflardan sakındırmaktır.⁵¹¹ Hz. Peygamber'in Ehl-i kitap hakkındaki uyguladıkları da bu yönde cereyan etmiştir. O, Müslümanlara, Ehl-i kitaba karşı uyanık olma konusunda sürekli uyarılarda bulunmuştur. Çünkü bozguncu ve inkârcı olan bir topluluk müminler hakkında hiçbir zaman ve yerde iyilik düşünmez ve inananların asla dostu olamaz.⁵¹² Ahlâkî temelleri sağlam bir ümmet modeli sunan Kur'an, bu ümmeti "ümmeten vesetâ"⁵¹³ olarak isimlendirerek onlara taşımaları gereken vizyon ve misyonu öğretmiştir.

3.3.2.2. Allah'a inananlara düşmanlık etmeleri

İnsanoğlu yaratılışı itibariyle gerek Allah'a kulluk edip güzel işler yapmaya ve gerekse günah işlemeye meyilli olarak yaratılmıştır. Bununla beraber sevgi ve nefret de insanın özellikleri arasındadır. Kur'an'da muhabbet ve düşmanlık konularına değinilmiş ve kimlere karşı muhabbet duyulacağı, kimlere karşı nefret edileceği de açıklanmıştır.⁵¹⁴ Mâide sûresinde, diğer konularda olduğu gibi iman edenlere düşmanlık konusunda da Yahudilerin daha ön plana çıktığını görmekteyiz.

Sûrede, Ehl-i kitabın eleştirildiği konulardan biri de iman edenlere düşmanlık etmeleridir. Ehl-i kitap içerisinde özellikle Yahudilerin, iman edenlere karşı nasıl düşmanlık ettikleri 59 ve 82. âyetlerde anlatılmıştır. "De ki: "Ey Ehl-i kitap! Biz yalnız Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz."⁵¹⁵ Bu âyette, özelde Yahudiler ama genelde "Ey Ehl-i kitap" şeklinde hitap edilerek, Yahudi, Hristiyan ayrımı yapılmaksızın Ehl-i kitaba mensup her iki grubun da, Müslümanlara düşmanlık ettikleri açıkça ifade edilmiştir. Abdullah b. Abbas bu âyetin bazı Yahudiler hakkında nazil olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Aralarında Ebû Yâsir b. Ahtab Râfi b. Ebî Rafi, Âzûr, Zeyd, Hâlid, Âzâ b. Âzâr ve Eşya'nın da bulunduğu bazı Yahudiler Hz. Peygamber'e gelerek, ona, peygamberlerden hangilerine iman ettiğini sordular. Hz. Peygamber onlara şöyle cevap verdi: 'Ben Allah'a, bize indirilene, İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yakûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya ve İsa'ya indirilenlere ve rableri tarafından bütün peygamberlere verilenlere iman ediyorum.' Hz. Peygamber, Hz. İsa'yı zikredince, orada bulunan Yahudiler, Onun peygamberliğini inkâr ederek: 'Biz ona iman edene iman etmeyiz' diye cevap verdiler ve 'Sizin dininizden daha kötü bir din bilmiyoruz' dediler. Bunun üzerine bu âyet indirildi."⁵¹⁶

⁵¹¹ Altaytaş, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, 17.

⁵¹² Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 206.

⁵¹³ el-Bakara 2/143.

⁵¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mâide 5/54; Hûd 11/90; Burûc 85/14; Bakara 2/165.

⁵¹⁵ el-Mâide 5/59.

⁵¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1996, 3/333; İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesîr*, 2/86.

Medine’de, İslâm’ın hızla yayıldığını gören Yahudiler, Müslümanları kışkırdıkları için onlara karşı kin ve nefret besleyerek düşmanlık ediyor ve onları küçümsüyorlardı.⁵¹⁷ Ehl-i kitabın, Müslümanlara kin ve nefret besleyip düşmanlık etmelerinin en büyük sebebi, Müslümanların Allah’a, kendilerine indirilene ve daha önceki peygamberlere indirilen kitaplara iman etmeleridir. Zaten kendileri gerçek anlamda iman etmiş olsalardı, Allah’ı ve O’nun dinini yücelten müminlere düşman olmazlardı.⁵¹⁸

Mâide sûresinde, Ehl-i kitabın, iman edenlere düşmanlık yaptığını bildiren diğer âyette ise şöyle buyurulmuştur: *“Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, ‘Biz Hristiyanız’ diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”* *“Peygambere indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: ‘Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz.’”* *“Bütün amellerimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah’a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?”* *“Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedi olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi davrananların mükâfatı budur.”* *“İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktir.”*⁵¹⁹ Bazı müfessirler 82. âyetle ilgili şöyle der: *“Yahudilerin inançlarına göre, dini bakımdan kendilerinden olmayan insanlara, hangi yol ve şartta olursa olsun, kötülükle muamele etmek farzdır. Şayet kendilerinden olmayanları öldürmeye güçleri yeterse öldürürler, bunu yapamazlarsa, mallarını gasbetmek, hırsızlık yapmak veya da çeşitli hile ve tuzaklarla kötü emellerini gerçekleştirmek isterler. Ama Hristiyanlar, Yahudiler gibi değildir. Onların inançlarında böyle şeyler yoktur. Aksine onların inançlarına göre başkalarına eziyet etmek, zarar vermek haramdır. Yahudi ve Hristiyanlar arasındaki fark budur.”*⁵²⁰ 82. âyette, Ehl-i kitap içerisinde özellikle Yahudilerin, müminlere karşı şiddetli bir şekilde düşmanlık ettiği ifade edilmiştir. Âyetlerdeki hitap, direkt Hz. Peygamber’e yapılmış ve *“bulursun”, “görürsün”* şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadeler Kur’an’ın indirildiği dönemi tasvir etmektedir. Ancak bu tasvirlerin Kur’an’da yer alması Yahudilerin Müslümanlara olan düşmanlıklarının tarih boyunca devam ettiğini ve bundan sonra da devam edeceğini göstermektedir. Yahudilerin Müslümanlara karşı takındıkları tavır, tarih boyunca

⁵¹⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/300; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 3/22.

⁵¹⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/73.

⁵¹⁹ el-Mâide 5/82-86.

⁵²⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, ts., 9/184.

peygambere takındıkları tavırla aynıdır. Çünkü onlar kendilerine gönderilen birçok peygambere öldürmüşlerdir. Onların Müslümanlara karşı olan düşmanlıkları, müşriklerin düşmanlığından da fazladır. Bundan dolayı Yahudiler, Allah’a şirk koşanlardan önce anılmışlardır.⁵²¹

Bu dört âyet Habeşistan Kralı Necâşî Ashame ve arkadaşları hakkında inmiştir. Çünkü sevgi bakımından Müslümanlara en yakın olan Hristiyanlar onlardı. Rivâyetlere göre Necâşî, Mekke’li müşriklerin baskı ve zulmü karşısında Habeşistan’a hicret etmek zorunda kalan Müslümanları dinlemek istemiş ve bir toplantı düzenleyerek, bu toplantıya din bilginleri, keşiş ve rahipleri de çağırmıştır. Necâşî Müslümanlara seslenerek: “Sizin kitabınızda Hz. Meryem’den söz edilir mi? diye sormuş, Ca’fer b. Ebû Tâlib de, ‘Evet, onun adıyla anılan bir sûre var’ demiş” ve Kur’an’dan bazı bölümleri kendisine okumuşlardır. Okunanlar Necâşî’yi ve orada bulunan gerçek inanç sahibi Hristiyanları duygulandırdı ve ağlamaya başladılar. Daha sonra Necâşî Medine’ye Hz. Peygamber’le görüşmek için yetmiş kişilik bir heyet göndermiş ve gelen heyete Hz. Peygamber Yâsîn sûresini okumuş, onlar da aynı şekilde okunan âyetlerden etkilenerek, duygulanmış ve ağlamışlardır. Bu âyetler onların durumlarını anlatmak için gönderilmiştir.⁵²²

Kâdî Ebû Ya’lâ (ö. 458/1066) şöyle der: Bazı cahil kimseler bu âyette Hristiyanların övüldüklerini zannederler, ancak böyle bir şey söz konusu değildir.⁵²³ Burada şunu ifade etmek isteriz ki, âyetlerde anlatılanlar Hristiyanların tamamı değildir. Anlatılanlar samimi inanç sahibi Hristiyanlardır. Hristiyanlar içerisinde de samimi olmayan ve iman edenlere düşmanlık edenler vardır ve var olmaya da devam edecektir. Bundan dolayı Yüce Allah, aynı sûrede açıkça hem Yahudilerin hem de Hristiyanların birbirlerinin dostları olduklarını ve Müslümanların bu iki grubu kesinlikle dost edinmemelerini⁵²⁴ emretmiştir. Zaten Kur’an’da övülen Hristiyanlar, içlerinde büyüklük taslamayan keşiş ve rahiplerin bulunduğu Hristiyanlardır ki, 82. âyetin sonunda kimler olduğuna işaret edilmiştir.⁵²⁵ Rivâyete göre Hz. Ömer, Ebu Mûsâ el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) Hristiyan bir kâtip istihdam ettiğini öğrenir ve ona şöyle yazar: “Hristiyanlara değer verme, çünkü Allah, onları zelil kılmıştır. Onlara güvenme, çünkü Allah, onların hain olduklarını bildirmiştir. Onları kendine yaklaştırmama çünkü Allah, onları uzaklaştırmıştır.” Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Hz. Ömer’e şu şekilde cevap verdi: “Basra’yı ayakta tutan bu kâtip Hristiyanıdır.” Bu cevap üzerine Hz. Ömer ona tekrar şöyle yazdı: “Kabul et ki, o Hristiyan

⁵²¹ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 2013, 4/12; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/92,93.

⁵²² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1996, 3/367,368; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/45,456; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/325.

⁵²³ İbnü’l-Cevzî, *Zadü’l-mesîr*, 2/105.

⁵²⁴ el-Mâide 5/51, 57.

⁵²⁵ Esen, “Kur’an’ın Ehl-i kitaba Bakışı”, 102.

öldü, o zaman ne yapacaksın?”⁵²⁶ Aynı durum Yahudiler için de söz konusu olabilmektedir. Mesela sahâbî Übey b. Ka‘b (ö. 33/654) ve Abdullah b. Selâm, (ö. 43/663-64) daha önceleri Yahudi idiler ve sonradan samimi ve muttakî birer mümin oldular. 82. âyetteki mukayese, her bir Yahudinin, her bir Hristiyanından daha şedîd ya da tam tersine her bir Hristiyanın her bir Yahudiden her zaman ve koşulda daha müsamahakâr olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.⁵²⁷ Sonuç olarak Yüce Allah, Mâide sûresinde Ehl-i kitabın bazı yanlış eylemlerini bizlere açıkça bildirmiştir. Sûrenin ikinci âyetinde müminlere, “...İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın...”⁵²⁸ buyurmuş ve Müslümanları, Ehl-i kitabın dünyalık menfaatler uğruna yapmış oldukları hatalardan, günahlardan ve iman edenlere düşmanlık etmekten uzak durmaları için uyarmıştır. Ehl-i kitaba dair Mâide sûresinde anlatılan meseleler gündeme getirilirken Müslümanların toplumsal düzenlerine ilişkin kurallar anlatılmaktadır ki, Yahudi ve Hristiyanlara dair anlatılan bilgilerin temel hedefi Müslümanların ibret ve ders almalarını sağlamaktır.⁵²⁹ Çünkü Ehl-i kitapla ilgili olan âyetler üzerinde Müslümanlar düşünmeli ve onların düştükleri itikadî, amelî ve ahlâkî hatalardan ibret alarak kendi istikametlerini doğru çizip her türlü delaletten korunmaları gerekmektedir.⁵³⁰

3.3.2.3. Kötülük edenleri uyarmamaları: Rabbâniyyûn ve ahabârın tutumları

Arapça’da “bilmek, tanımak, düşünerek kavramak” anlamındaki ‘irfân kökünden türeyen ma‘rûf sözlükte “bilinen, tanınan, benimsenen şey” mânasına gelmektedir. “Bir şeyi bilmemek, bir şey zor ve sıkıntılı olmak” gibi mânalar taşıyan nûkr veya nekâret kökünden gelen münker ise “tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey” demektir.⁵³¹ Müminlerin Kur’an’da belirtilen en önemli özelliklerinden biri de, emri bi’l-ma‘ruf ve nehyi ani’l-münker yani -iyilikleri emretmek ve kötülüklerden nehyetmek-tir. İyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak dinin rükünlerinden biridir. Allah tarafından gönderilen bütün peygamberler bu husus için gönderilmiştir.⁵³²

Kur’an’da müminlere hitaben “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁵³³ buyurularak Müslümanlara aralarında daima hayra davet eden, aralarındaki kardeşlik bağını muhafaza eden ve iyiliği emredip,

⁵²⁶ Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr*, 2009, 1/327.

⁵²⁷ Gürman, “Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i Kitap Tarihine Bir Bakış”, 274.

⁵²⁸ el-Mâide 5/2.

⁵²⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/8.

⁵³⁰ Altaytaş, *Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*, 19.

⁵³¹ İsfahânî, *Müfredât*, “arf”, “nkr” 560,561,823. Ayrıca bk. Mustafa Çağrı, “Emir bi’l-Ma‘ruf Nehiy ani’l-Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/138-141.

⁵³² Hücetü’l-İslâm Gazzâlî Zeynû’d-Din, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. Mehmed Alphan Müftüoğlu (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021), 338.

⁵³³ Âl-i İmrân 3/104.

kötülükten nehyeden bir topluluğun bulunması kesin bir üslupla farz kılınmıştır.⁵³⁴ Çünkü Yüce Allah, Müslümanların arasında onlara önderlik yapacak, birlik ve beraberliklerini sağlayacak, iyiliği emredip kötülükten nehyedecek, insanları İslâm'a davet edecek bir sosyal kontrol sisteminin bulunmasını istemektedir. Müfessirler böyle bir kurumu oluşturmanın farz-ı kifâye olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görev yerine getirilmediğinde, bütün Müslümanlar bundan sorumlu olur.⁵³⁵ Hz. Peygamber de bu farziyeti şu şekilde ifade etmiştir: “Sizden her kim bir kötülük veya çirkin bir şey görürse onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse diliyle değiştirmeye çalışsın. Ona da gücü yetmezse kalbiyle onu hoş görmeyip kabullenmesin ki bu da imanın en zayıf derecesidir.”⁵³⁶ İbn Atıyye (ö. 541/1147) şöyle der: Gücü yeten, kendisine ve Müslümanlara zarar gelmesinden emin olan bir kimsenin, kötülüğü yasaklayıp alıkoymasının farz olduğu icma ile kabul edilmiştir. Şayet bundan korkacak olursa, kalbiyle bu kötülüğe karşı çıkmalı, kötülüğü işleyenden uzak durmalı ve onunla birlikte bulunmamalıdır.⁵³⁷

Emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker görevini yerine getirirken kişi öncelikle kendinden başlamalı ve daha sonra diğer insanlara uyarı ve tavsiyelerde bulunmalıdır. Aksi takdirde insanlara nasihat ve vaaz ederek, ilmîni ortaya koyması ve kendisinin de buna uymaması, kendisini ve ilmîni yalanlamak anlamına gelir. Çünkü insanlar, kendilerini dini konularda uyaran kimsenin söylediklerini kendisinin yapmadığını gördüklerinde, söylenen şeylerin asılsız ve önemsiz olduğu kanaatine varabilirler. Fuzulî'nin şu beyti bu gerçeği ortaya koymaktadır:

“Vaizin küfrün benim rüsvalığımdan kıl kıyâs

Anda sıdk olsaydı ben takva şiar etmez midim.”⁵³⁸

Konuyla ilgili “*Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya! Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!*”⁵³⁹ âyette bu din adamlarının halkı işledikleri kötü fiillerden dolayı uyarmak bir yana bizzat kendilerinin de günah işlediği ifade edilmiştir. Rabbâniyyûn, Yahudilerin ilimde derinleşmiş dindar önderleri, ahabîr ise âlim ve fakihleridir. Genel kabule göre rabbâniyyûn, ahabîrın üzerinde bir üst yönetici grup olarak kabul edilmektedir. Rabbâniyyûn ve ahabîr her ikisi de Tevrat'ın hükümlerini insanlara öğretmekle görevlidirler. Özellikle peygamberlerin bulunmadıkları zaman veya mekânlarda yine peygamberlerden izin alarak Tevrat'a göre hüküm vermek ve onu korumakla

⁵³⁴ Aygün, *Kur'ân'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri*, 175.

⁵³⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/645.

⁵³⁶ Müslim, “İman”, 78.

⁵³⁷ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 2013, 3/542.

⁵³⁸ İmam Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 2/134.

⁵³⁹ el-Mâide 5/63.

vazifelendirilmişlerdir. Tefsir literatüründe bu iki grubun İsrâil toplumunun en üst mevkiindeki Kohen ve Levili olarak adlandırılan sınıftaki din adamlarının ileri gelenlerinin olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴⁰ Bakara sûresinde de benzer bir âyet bulunur ve Yahudilerle ilgili şöyle buyurulmaktadır: “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁵⁴¹ Hz. Peygamber de, bu görevi yerine getirdiği halde, kendisi söylediklerinin aksini yapan kişinin nasıl cehenneme gittiğini şu örnekle anlatmaktadır: “Kıyamet günü bir adam getirilir ve cehennem ateşine atılır. Bağırsakları karnından dışarı çıkar ve onlarla birlikte değirmen döndüren merkep gibi döner durur. Cehennem halkı onun yanına toplanırlar ve derler ki:

-Sana ne oldu böyle? Sen iyiliği emredip kötülükten menetmez miydin? O kişi de:

-Evet, iyiliği emrederdim, fakat kendim yapmazdım, münkerden nehyederdim, fakat kendim yapardım, der.”⁵⁴² İbrâhim en-Nehâî der ki: “Üç âyeti insanlara anlatıp, açıklamaktan çekinirim.” O âyetler şunlardır:⁵⁴³ “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁵⁴⁴ “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?”⁵⁴⁵ “Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah’ın yardımına bağlıdır. Yalnız O’na dayanıyor ve O’na yöneliyorum.”⁵⁴⁶

Kur’ân-ı Kerîm’e göre geçmiş ümmetlerin helak olma sebeplerinden biri, içlerinde günah ve bozgunculuk çıkarmaktan sakındıran kimselerin bulunmamasıdır.⁵⁴⁷ Mâide sûresinde Ehli kitabın bu görevi yerine getirmediği şu şekilde açıklanmıştır: “İsrâiloğulları’ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı.” “İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi!”⁵⁴⁸ Âyette “İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı” buyurularak, bu hastalığın yayılmasına karşı bütün insanların hassasiyet göstermelerine ve karşılıklı uyarma görevinin düzenli bir şekilde devam etmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Müslümanların da aynı hataları yapmamaları için birçok âyet ve hadiste

⁵⁴⁰ Salime Leyla Gürkan, “Rabbâniyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/376-377.

⁵⁴¹ el-Bakara 2/44. -Muhataplar bilhassa Yahudi din bilginleridir, “kitap”tan maksat da Tevrat’tır.-

⁵⁴² Buhârî, “Bed’ül-halk”, 10, “Fiten”, 17; Müslim, “Zühd”, 51.

⁵⁴³ İmam Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*, 2/135.

⁵⁴⁴ el-Bakara 2/44.

⁵⁴⁵ es-Saff 61/2.

⁵⁴⁶ Hûd 11/88.

⁵⁴⁷ Aygün, *Kur’an’a Göre Ümmet-i Muhammed’in Özellikleri*, 170.

⁵⁴⁸ el-Mâide 5/78,79.

iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak görevinin üzerinde durulmuştur.⁵⁴⁹ Müfessirler İsrâilîğulları'nın işledikleri bu kötülük için üç görüş sunmuşlardır: Birincisi: Cumartesi günü balık avlamalarıdır. İkincisi: Bir konu hakkında hüküm verirken rüşvet almalarıdır. Üçüncüsü: Faiz ve iç yağı bedellerini yemeleridir. Burada “münker” kelimesinin nekre olarak kullanılması, onun mutlak olduğunu ve bunlarla sınırlı olmadığı anlamına gelir.⁵⁵⁰ Bu âyetler İsrâilîğulları'nın yapmış olduğu kötülüklerden birbirlerini engellememeleri neticesinde Allah'ın lanetine uğradıklarını bildirmekte ve bunlar gibi olanların aynı sonuca uğrayacaklarını bildirmektedir. İyiliği emredip kötülükten sakındırmanın Müslümanların da en önemli vazifelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵¹

Abdullah b. Abbâs Yahudi ve Hristiyanların lanetlenmesini şu şekilde açıklamıştır: İsrâilîğulları her dilde lanetlenmişlerdir. Hz. Mûsâ zamanında Tevrat'ta, Hz. Davud zamanında Zebur'da, Hz. İsa zamanında İncil'de ve son olarak da Hz. Peygamber zamanında ise Kur'an'da lanetlenmişlerdir. Onlardan bilgili olan biri, herhangi bir kimsenin günah işlemesini ve haram işlerle meşgul olmasını yasaklamıyor ve vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Bu onların yaptıkları işin ne kadar çirkin olduğunu ortaya koymakta ve yaptıklarının bir benzerini yapmaktan Müslümanları sakındırmaktadır. Çünkü kötülüğün yaygınlık kazanması ümmete ciddi anlamda zarar verir. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak ise toplumu tüm kötülüklerden korur, fazilet ve ahlâkı hatırlatır.⁵⁵² Zemahşerî de şöyle der: “Bu âyet Ehl-i kitabın yaptıkları kötülüğün hayret verici olduğunu yeminle ifade ediyor. Hal böyleyken, kötülüklerle karşı birbirlerini uyarmaktan kaçınan ve yüz çeviren müminlerin vay haline! Onlar bu konu hakkında Kur'an'da birçok âyet okumalarına rağmen, kötülüklerle karşı uyarmak hakkında sanki İslâm'ın böyle bir emri yokmuş gibi davranıyorlar. Hem de bunca mübalağalı bir üslup kullanılmışken!”⁵⁵³

Sûrede Yüce Allah, Yahudilerin yaptıkları haksızlıklar karşısında sessiz kalarak onları uyarmayan, yalan söylemelerine ve haram yemelerine rıza gösterip bu kötülüklerle engel olmayan din adamlarını, âlimlerini ve eğitimcilerini kınamakta ve bu davranışın kötülüğünü şu şekilde haber vermektedir:⁵⁵⁴ “*Bâri din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür.*”⁵⁵⁵ Müfessirler bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: Kur'an'da âlimleri kınayan âyetler içindeki en şiddetli âyettir. Bu âyetten daha

⁵⁴⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/322.

⁵⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesîr*, 2/102.

⁵⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1996, 3/358.

⁵⁵² Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 2013, 3/540.

⁵⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2017, 2/520.

⁵⁵⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/302.

⁵⁵⁵ el-Mâide 5/63.

korkutucu bir âyet yoktur. Zemahşerî de şöyle der: “Hayatım üzerine yemin ederim ki bu âyet, kulaklarda bomba etkisi bırakmakta ve kötülükler karşısındaki ilgisizliklerinden dolayı âlimlere çok güzel bir uyarıda bulunmaktadır.”⁵⁵⁶ Yüce Allah, Yahudi din adamı ve âlimlerinin günah işleyenleri uyarmadıklarını bize niçin anlatıyor? Bir bakıma Müslüman din adamı ve âlimlerini uyarmak ve onlara görevlerinin neler olduğunu hatırlatmak için bize onların yanlış tutum ve davranışları anlatılmıştır. Bir bakıma eğitim vasıtasıyla topluma bazı değerleri öğretip sahip çıkmanın önemine dikkatlerimizi çekmektedir.⁵⁵⁷

Âyetlerde olduğu gibi hadislerde de Ehl-i kitapla ilgili benzeri bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber İsrâiloğulları’nın yanlış tutum ve davranışlarını şu şekilde açıklamış ve müminleri uyarmıştır: “İsrâiloğulları arasında dinden ayrılma ilk defa şöyle başladı: Bir adam başka adamla karşılaşır ve: ‘Bana baksana! Allah’tan kork ve yapmakta olduğun şeyi terket. Çünkü bu sana helal değildir.’ diye onu uyarırdı. Ertesi gün, aynı işi yaparken o adama tekrar rastlar ve kendisini yaptığı kötü işten sakındırmadığı gibi, onunla yiyip içmekten ve birlikte olmaktan da çekinmezdi. Onlar böyle yaptıkları için Yüce Allah kalplerini birbirine benzetti. Sonra Resûl-i Ekrem şu âyetleri okudu: *“İsrâiloğulları’ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı.”* *“İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi!”* *“Onlardan birçoğunun inkârcıları dost edindiklerini görürsün. Onların önceden kendileri için hazırladığı şey, yani Allah’ın onlara gazap etmesi ne kötü bir sonuçtur! Hem de onlar azapta sürekli kalacaklardır.”* *‘Eğer onlar Allah’a, peygambere ve ona indirile iman ediyor olsalardı o inkârcıları dost edinmezlerdi; fakat onların birçoğu yoldan çıkmışlardır.’*⁵⁵⁸ Hz. Peygamber bu âyetleri okuduktan sonra şöyle buyurdu: ‘Hayır, Allah’a yemin ederim ki, ya iyiliği emreder, kötülükten nehyeder, zâlimin elini tutup zulmüne mani olur, onu hakka döndürür ve hak üzerinde tutarsınız; ya da Allah Teâlâ kalplerinizi birbirine benzetir, sonra da İsrâiloğulları’na lânet ettiği gibi size de lânet eder.’⁵⁵⁹ Netice itibarıyla Hz. Peygamber bizden şunları istemektedir:

- İyiliği emredip kötülükten nehyetmek,
- Zâlimin elinden tutup zulmüne engel olmak,
- Zâlimi hakka döndürmek,
- Zâlimi hak üzerinde tutmak.

⁵⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2017, 2/490; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/392.

⁵⁵⁷ Gözen, *Mâide Sûresinde Bireysel ve Toplumsal Kurallar*, 49.

⁵⁵⁸ el-Mâide 5/78-81.

⁵⁵⁹ Tirmizî, “Tefsîru sûre”, (5), 6,7.

Şayet bunlar yerine getirilmezse, Yüce Allah Müslümanların kalplerini de birbirine benzetir. Dolayısıyla İsrâiloğulları'nın lânetlendiği gibi müminler de Allah tarafından lânete uğrar.⁵⁶⁰ Sonuç itibarıyla Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş ümmetlerin durumlarını örnek vererek bizim bu anlatılanlardan ibret ve ders almamızı, düştükleri hata, isyan ve günahlara düşmememizi ister. Bu nedenle her âyet ve sûre, her muhatabı ve her zamanı bir yönden ilgilendirir.⁵⁶¹ İsrâiloğulları âlimlerinin iyiliği emredip kötülükten nehyetme görevini yerine getirmemeleri, Tevrat'ta, İncil'de, Zebur'da ve Kur'an'da üzerlerine ilahi lânet yağması sonucunu doğurmuştur. İşte Müslümanlar da Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılıp ilahi lânete uğrayanları taklit etmekten sakınmalıdırlar.⁵⁶² Çünkü âyetlerdeki uyarı sadece Yahudi ve Hristiyanlara değil, bütün din mensuplarına yönelik uyarıcı bir sesleniştir. Toplumun düzelmesi ya da bozulması dinin hükümlerinin korunmasına, dinde yer alan iyiliği emredip kötülükten nehyetme yönündeki görevlerin bilinmesine ve uygulanmasına bağlıdır.⁵⁶³ Dolayısıyla âyetlerde Yahudilere yapılan bu uyarılar sadece Yahudileri ilgilendiren bir husus değildir. Bir bakıma Müslümanlar, Müslüman din görevlileri ve âlimleri için de aynı hükümler geçerlidir. Yahudi din bilginlerinin yapmış olduğu hataları yapan Müslüman din bilginlerinin sayısı da az değildir. Onlar eğitim vasıtasıyla topluma bazı dini değerleri öğretmeli ve kendileri de bu değerlere sahip çıkmalıdırlar. Din bilginlerinin irşâd ve rehberlik görevlerini yerine getirmeyen toplumlar, eğer günah bataklığına saplanmışlarsa dünyada birtakım cezalara çarptırılmaları kaçınılmazdır.⁵⁶⁴ Böyle bir caza ile karşı karşıya kalmamak için, Kur'an'da, Müslümanlara, Ehl-i kitap ve geçmiş milletlerden misaller verilerek onların da benzer hatalara uğramamaları için birçok âyet ve hadiste “emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker” görevinin üzerinde durulmuştur.⁵⁶⁵

3.3.2.4. Kâfirlerle dost olmaları

Farsça'da “seven, sevgili, yâr” anlamındaki dost kelimesinden türeyen dostluk, İslâmî kaynaklarda ise sohbet, doğruluk, kardeşlik ve sevgi beslemek gibi benzer kavramlarla ifade edilmiştir. Ayrıca velî ve refik kelimeleri başka anlamlarıyla beraber “dost” anlamında da kullanılmıştır.⁵⁶⁶ Kur'an'da bu anlamda en fazla kullanılan kelime “velî”dir. Velî tekil ve çoğul şekilde yer aldığı seksen yedi âyetin kırk altısında “Allah'ın insanlara dostluğu,”⁵⁶⁷ iki âyette

⁵⁶⁰ İmam Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 2/129.

⁵⁶¹ İmam Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 2/133.

⁵⁶² Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 2013, 3/542.

⁵⁶³ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an*, 3/416.

⁵⁶⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/74,75; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 6/79.

⁵⁶⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/322.

⁵⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “vly” 10/407. Ayrıca bk. Mustafa Çağrı, “Dostluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/9/511-513.

⁵⁶⁷ en-Nisâ 4/45,75, 119, 123,1 73.

“insanların Allah’a dostlukları,”⁵⁶⁸ on âyetle “insanlarla şeytan arasındaki dostluk,”⁵⁶⁹ diğer âyetlerde ise “iyi veya kötüler arasındaki dostluklar”⁵⁷⁰ için kullanılmıştır. Bu âyetlerin çoğunda peygambere ve müminlere her konuda yardımcı olacak, onları her türlü tehlikeden koruyacak, yaptıkları hatalardan dolayı onları bağışlayacak, karanlıklardan aydınlığa çıkaracak olan yegâne dostun Allah Teâlâ olduğu, insanların bu anlamda Allah’tan başka dostları bulunmadığı ifade edilmektedir. Bu suretle onların gerçek ve ebedî dost olarak Yüce Allah’ı tanımaları, O’na dayanıp tevekkül etmeleri öğütlenmektedir. Buna ilaveten dinî ve ahlâkî düşüncenin beşerî münasebetler üzerindeki etkilerinden dolayı başta Yahudi ve Hıristiyanların, kâfirlerin ve zâlimlerin sadece birbirlerinin ve şeytanın dostları olabilecekleri ifade edilmiştir.⁵⁷¹

Kur’ân-ı Kerîm, Müslümanlara müşrik, münâfık, Yahudi ve Hıristiyan gruplarıyla toplumsal ilişkileri konusunda sürekli uyarılarda bulunarak Müminlerden, onları veli/dost edinmemelerini ister.⁵⁷² Kur’an’da özellikle Yahudi ve Hıristiyanların dost edinilmemesi üzerinde durulmuş ve şöyle buyurulmuştur: “*Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez.*” “*Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminseniz Allah’tan korkun.*”⁵⁷³ Dostluk karşılıklı bir ilişkidir. Yüce Allah müminlerin dostu olduğu gibi, müminler de Allah’ın dostudur. Nitekim Allah’ın dostluğunu hak eden ve Yüce Yaratıcı’nın rızasını gözeterek O’nun dostluğunun karşılığını veren ve böylelikle manevî anlamda Allah’a yaklaşan kimselere de, “Allah dostu” anlamında “veli” (çoğulu evliyâ) denilir.⁵⁷⁴ Kur’an’da müminlerin dostlarının kimler olduğu şu şekilde açıklanmıştır: “*Sizin veliniz ancak Allah’tır, peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.*” “*Kim Allah’ı peygamberini ve iman edenleri velî edinirse bilsin ki Allah’tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir.*”⁵⁷⁵ Müslümanlar, dinleriyle alay ettikleri için müşrikleri ve Ehl-i kitabı,⁵⁷⁶ Allah’a ve kendilerine düşmanlık edenleri,⁵⁷⁷ Allah’ın

⁵⁶⁸ Yûnus 10/62; Cum’a 62/6.

⁵⁶⁹ en-Nisâ 4/76; A’râf 7/27, 30.

⁵⁷⁰ en-Nisâ 4/139, 144; Enfâl 8/72.

⁵⁷¹ Çağrı, “Dostluk”, 9/511-513.

⁵⁷² Aygün, *Kur’an’a Göre Ümmet-i Muhammed’in Özellikleri*, 236.

⁵⁷³ el-Mâide 5/51, 57.

⁵⁷⁴ “Veli”, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 8/338.

⁵⁷⁵ el-Mâide 5/55, 56.

⁵⁷⁶ el-Mâide 5/57.

⁵⁷⁷ el-Mümtehine 60/1; el-Münâfikûn, 63/4.

kendilerine gazap ettiklerini⁵⁷⁸ dost edinemezler. Kur'an, böyle bir dostluğun neden olacağı tehlikeleri de şöyle açıklar: *“Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki: ‘Asıl doğru yol ancak Allah’ın yoludur.’ Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır.”*⁵⁷⁹

Mâide sûresinde Ehl-i kitabın dost edinme ile ilgili yanlış tutum ve davranışlarına şu şekilde değinilmiştir: *“Onlardan birçoğunun inkârcıları dost edindiklerini görürsün. Onların önceden kendileri için hazırladığı şey, yani Allah’ın onlara gazap etmesi ne kötü bir sonuçtur! Hem de onlar azapta sürekli kalacaklardır.”* *“Eğer onlar Allah’a, peygambere ve ona indirilene iman ediyor olsalardı o inkârcıları dost edinmezlerdi; fakat onların birçoğu yoldan çıkmışlardır.”*⁵⁸⁰

Sekseninci âyetteki *“Onlardan birçoğunu görürsün...”* cümlesinde anlatılanlar Ehl-i kitap münâfıklarıdır. Çünkü onlar, müşrikleri dost edinirler ve onların tarafında bulunurlardı.⁵⁸¹ Bu âyetlerde Kur'an'ın nüzülü zamanındaki Ehl-i kitaptan bir grup kâfirleri ve putperestleri dost edinmekle nitelenmiştir. Ehl-i kitap içerisinde ise özellikle Yahudiler Hz. Peygamber'e ve müminlere öfkelerinden, kızgınlıklarından ve nefretlerinden dolayı, müşrikleri dost edinerek onları Hz. Peygamber'e karşı kışkırtmış ve onlara yardımda bulunmuşlardır. Bunlar Ka'b b. Eşref (ö. 3/624) ve arkadaşlarıdır.⁵⁸² Âyette *“...inkârcıları dost edindiklerini görürsün”* cümlesinde anlatılan inkârcıların, müşrik Araplar, münâfıklar olduğu da zikredilmiştir. Her ikisinin de olma ihtimali vardır çünkü Müslümanlara karşı Yahudilerin hem müşrik Araplarla hem de münâfıklarla ilişkileri vardı.⁵⁸³

Yahudilerin, müşrikleri Müslümanlara tercih edip Kur'an'ın ifadesiyle *“Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için “Bunlar Allah’a iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar.”*⁵⁸⁴ Nitekim Yahudilerin bu yanlış tutum ve davranışları Hendek Savaşında ortaya çıkmıştır. Aynı durum savaş öncesinden ve sonrasında başlayarak günümüze kadar süregelmiştir. Son olarak İsrâil, çağdaş ateist ve materyalist kâfirlerin işbirliği ile Filistin topraklarında zulüm üzere kurulmuştur. Kitap ehlinin diğer grubu olan Hristiyanlar da aynen Yahudiler gibi Müslümanlarla ilgili bir konuda hemen materyalist dinsiz gruplarla işbirliği yapmaktadır. Yine Hristiyanlar putperest-müşrik

⁵⁷⁸ el-Mümtehine, 60/13.

⁵⁷⁹ el-Bakara, 2/120.

⁵⁸⁰ el-Mâide 5/80, 81.

⁵⁸¹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2017, 2/522.

⁵⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, ts., 9/182. Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2009, 1/332. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2013, 2/75. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/1719.

⁵⁸³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/91.

⁵⁸⁴ en-Nisâ 4/51.

topluluklarla işbirliğine gidebilmekte⁵⁸⁵ ve onları kendilerine dost edinmektedirler. Ehl-i kitap olmalarına rağmen böyle davranmalarının ve kâfirleri dost edinmelerinin sebebi, Allah’a, Kur’an’a ve peygambere inanmamaları ve Allah’ın göndermiş olduğu son dine kin gütmeleridir.

Böylece İslâm dini, İsrâiloğulları’ndaki bu yanlış tutumu eleştirerek ve kınayarak ortaya koymuş ve Müslümanların canlı, derli-toplu bir hale ulaşmasını istemiştir.⁵⁸⁶ 57 ve 77. âyetler arasında Ehl-i kitabın olumsuz özellikleri sayıldıktan sonra 78. âyette İsrâiloğulları’ndan kâfir olanların gerek Hz. Davud ve gerekse Hz. İsa’nın diliyle lânetlendikleri bildirilmektedir. Bu lânetlenmesin sebebi olarak, daha önce anlatılan olumsuz özelliklerin özeti mahiyetinde onların şu dört özelliğine Mâide sûresinde dikkat çekilmektedir: “İsyan etmeleri ve haddi aşmaları,”⁵⁸⁷ “yaptıkları kötülüklerden birbirlerini vazgeçirmemeleri,”⁵⁸⁸ “Kâfirleri dost edinmeleri.”⁵⁸⁹ Kur’an, Yahudi ve Hristiyanların bu dört özelliğini bizlere anlatarak esasında Müslümanları uyarmakta, bu kötü özelliklerden sakındırmaktadır. “Eğer onlar Allah’a, peygambere ve ona indirilene iman ediyor olsalardı o inkârcıları dost edinmezlerdi...”⁵⁹⁰ diyerek, bu konuda bir kez daha etkileyici bir üslupla ve şiddetli bir şekilde Müslümanlar uyarılmaktadır.⁵⁹¹

Sonuç olarak, Ehl-i kitap “Allah’a ve âhiret gününe inanıp dünyaya ve âhirete yararlı işler yapanlar...”⁵⁹² zümresinden ne tarihte ne de bugün değildirler ve bundan sonra olmaları da uzak bir ihtimaldir. Tam aksine onlar azgınlık ve aşırılıklarını artırmaktadır. Yahudi ve Hristiyanların her fırsatta İslâm dini ile alay etmeleri ve Müslümanları beğenmemeleri de bundandır. Bundan dolayı müminler Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeli ve bunlara benzemekten kaçınmalıdırlar. Yine müminler Yüce Allah’ın vermiş olduğu İslâm nimetini unutmamalı, o nimetlere nankörlük etmemeli, verdikleri sözleri bozmamalı, verdikleri sözleri ve anlaşmalarını tam olarak yerine getirmeli, iyi ve güzel işler yapmalıdırlar.⁵⁹³ Bununla beraber Müslümanlar, Allah’ın rahmetinden kovulup lânete uğrayan Yahudi ve Hristiyanları taklit etmekten de sakınmalıdırlar.⁵⁹⁴

⁵⁸⁵ Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 3/453.

⁵⁸⁶ Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 3/447,452.

⁵⁸⁷ el-Mâide 5/78.

⁵⁸⁸ el-Mâide 5/79.

⁵⁸⁹ el-Mâide 5/80.

⁵⁹⁰ el-Mâide 5/81.

⁵⁹¹ Maden, “Münâsebâtü’l-Kur’an İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi”, 196.

⁵⁹² el-Mâide 5/69

⁵⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/448.

⁵⁹⁴ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 2013, 3/542.

4. SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, itikat, ibâdet, muamelât, ahlâk, emirler, yasaklar, gaybî haberler, bireysel ve toplumsal mesajlar gibi pek çok konuyu ihtiva eder. Bunun yanında Kur'an, insanlar için bir öğüt, ibret ve hidâyet kaynağıdır. Kur'an'da insanlara öğüt verilirken çeşitli anlatım teknikleri kullanılmıştır. Kullanılan anlatım tekniklerinden biri de geçmiş milletlerin haberleridir.

Bu çalışmada es-sebu't-tıvâl olarak adlandırılan Kur'an'ın yedi uzun sûresi arasında yer alan ve içerisinde inanç, ibadet ve ahlâk esaslarıyla ilgili konular ve birçok hukukî meseleleri barındıran Mâide sûresinde Ehl-i kitap ele alınmış özellikle Ehl-i kitaba yönelik âyetlerin Müslümanlar için bağlayıcı olup olmadığı tartışılmıştır.

Mâide sûresi, ihtilafsız Medenî bir sûre kabul edilmekte ve son indirilen sûreler arasında yer almaktadır. Sûrenin dikkat çekici özelliklerinden biri ise Kur'an'daki "Ey iman edenler!" diye başlayan toplamda 89 âyetten 16 tanesinin, yani yaklaşık beşte birinin bu sûrede bulunması ve aynı zamanda, Ehl-i kitaba yönelik de çok sayıda âyet ihtiva etmesidir. Mmüminlere yönelik son emirleri ve tamamlayıcı ilkeleri ihtiva eden sûrenin sık sık Ehl-i kitaba ilişkin örnekler de sunması, onlara yönelik hususların müminleri de bağladığına işaret etmektedir. Esasen Ehl-i kitaba yönelik uyarı ve ikazlar ile onların işlediği günahların kınanmasındaki asıl amacın, Müslümanlara ne yapmamaları gerektiğini örnek üzerinden sunma olduğu anlaşılmaktadır.

Tezimizde ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ehl-i kitap terimi, itikadî, ahlâki ve siyasî yönleriyle Kur'an âyetlerine konu olmuş ve geçmişten günümüze İslâm âlimleri arasında tartışılan önemli bir kavram olmuştur. "Ehl-i kitap," "Ehl" ve "Kitap" kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelen bir terimdir. Lügat itibarıyla kitaplı, kitap sahibi olanlar, indirilmiş ilahi bir kitaba inananlar, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an gibi bir kitabı olanlara bu isim verilmektedir. Ancak Kur'an ve sünnet bağlamında değerlendirildiğinde, Ehl-i kitap kavramının, genellikle herhangi bir kutsal kitaba sahip olan din mensuplarını değil de Yahudi ve Hristiyanları ifade ettiği anlaşılmaktadır. Kur'an bu iki grubu diğer din mensuplarından ayrı tutmuş ve onlara "Ey Ehl-i kitap" şeklinde hitap etmiştir.
2. Ehl-i kitap içerisinde Yahudiler, Kur'ân-ı Kerîm'in en çok bahis konusu ettiği gruptur. Onların, Kur'an'ın indiği dönemde, özellikle Medine'de, Hristiyanlardan sayı yönünden daha fazla olmalarının ve sürekli Hz. Peygamber'le bazı dini meselelerde tartışmaya girmelerinin bunda etkili olduğu bilinmektedir. İşte bu yüzden Kur'an, Hristiyanlara nazaran, Yahudilerle daha çok diyalog içerisinde olmuş; onları, yanlış itikad, ahlâk ve inançla ilgili birçok konuda farklı âyet ve sûrelerde kınayıp şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.

3. Hristiyanlar Kur'ân-ı Kerîm'de her ne kadar Yahudiler gibi sıkça anlatılmasa da, bazen sadece Hristiyanlar olarak, bazen de Yahudilerle birlikte Ehl-i kitap olarak birçok âyette kendilerinden bahsedilmektedir. Kur'an, Yahudiler hakkındaki, özellikle de onların ahlâki tavırlarıyla ilgili nitelemeleri, Hristiyanlar için kullanmaz. Kur'an, bu iki Ehl-i kitap grubu arasında yaptığı bir karşılaştırmada, Hristiyanların Yahudilere nazaran Müslümanlara karşı sevgi bakımından daha yakın olduklarının altını özellikle çizmektedir. Dolayısıyla Hristiyanları, daha farklı bir konuma yükseltmektedir. Öte yandan Hristiyanlar, Kur'an'da şirk konusunda çok defa eleştirilere maruz kalmıştır. Her ne kadar Hristiyan din adamları, teslîsin tek bir tanrıdaki üçlü yapıyı ifade ettiğini ve bir tevhîd biçimi kabul edilmesi gerektiğini ileri sürseler de, Hristiyanların kendi aralarında bile tartışmalı olan bu inanç, Allah'ın mutlak birliği anlamında İslâm tevhîd inancına muhalif görülmüştür. Böylece Kur'an, Hristiyanlığa yönelik en büyük eleştiri konusu olarak teslisi yani şirk konusunu ele almıştır.

Kur'an'ın temel hedefi insanları şirke bulaşmaktan uzak tutmaktır. Sûrede tevhidin önündeki en büyük engel olan şirk ve şirke bulaşmış Hristiyanlar anlatılarak Müslümanlar uyarılmış herhangi bir vasıta ya da sebeple şirke düşmekten kendilerini korumaları telkin edilmiştir.

4. Kur'ân-ı Kerîm'in üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi de Allah'a itâat ve kulluktur. İlahi rehberlikten uzaklaşan insanlık, tarih boyunca kendine birtakım putlar edinmiş veya bazı varlıkları ve kendi hevâ ve arzularını ilahlaştırmıştır. Bu yüzden insanlığı ilahi rehberliğe davet etmek için gönderilen bütün peygamberler, gönderildikleri toplumlara şu temel ilkeyi hatırlatmışlardır: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur!"* (7/59, 65, 73, 85) Sûrede, Yüce Allah'ın Yahudi ve Hristiyanlardan ayrı ayrı sözler aldığı fakat her iki grubun da Allah'a itaat ve kulluğa dair verdikleri sözleri yerine getirmedikleri ve netice itibarıyla her iki kesimin de çeşitli şekillerde cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Böylece Kur'an, Ehl-i kitabın Allah'a itaat ve kulluğa dair verdikleri sözlere uymamalarının kötü sonuçlarına dikkat çekmek sûretiyle Müslümanları uyarmakta ve onları Yüce Allah'a vermiş oldukları sözü yerine getirmeye yani her konuda olduğu gibi itaat ve kullukta da Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e tabi olmaya davet etmektedir.

Yahudilerin maddi sıkıntılarından dolayı *"Allah'ın eli bağlanmış!"* (5/64) diyerek Allah'a iftira etmeleri de sûrede anlatılan önemli konulardan biridir ki bu husus, doğrudan Allah'a imanlarındaki zaafiyeti gözler önüne sermektedir. Müminler de aynı şekilde maddi ve manevi sıkıntılarla karşı karşıya kalabilirler. Burada kendilerine yakışan şey sabırlı olmak ve Allah'a sığınmaktır.

5. Yahudi ve Hristiyanlar, *"Yahudiler ve Hristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız.'" (5/18)* şeklinde asılsız bir iddia ortaya atarak kendilerini diğer insanlardan üstün

görüyorlardı. Fakat Kur'an, Ehl-i kitabın bu iddialarını yani, Allah katında değerli olduklarını ve ayrıcalıklı bir konuma sahip bulunduklarını reddetmekte, Allah'ın oğulları ve sevgilileri oldukları iddiasını da iptal etmektedir. Şayet bu iddiaları doğru olsaydı Allah kendilerine hak etmeleri sebebiyle azap etmezdi. Hâlbuki küfür ve işledikleri günahlardan dolayı onlara cehennem azabı hazırlanmıştır. Dolayısıyla müminler Allah'a tevekkül edip güvenirken, “Her ne yapsak, Allah bizi sever ve bizimle beraberdir” vehmine kapılıp kendilerini üstün görmek gibi bir yanılığa düşmemeli ve Allah'ın kulları olduklarını hiçbir zaman unutmamalıdır.

6. Yüce Allah, insanlara emir ve yasaklarını bildirmek için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Mâide sûresinde de İsrâiloğulları'nın kendi hevâ ve heveslerine uyarak Tevrat'ın hükümlerini uygulamaktan kaçındıkları anlatılmaktadır. Allah'ın hükümlerini uygulamayanlar, O'nun indirdiğiyle hükmetmeyenler kâfir, zâlim ve fâsık olarak nitelendirilmektedir (5/44, 45, 47). Her ne kadar İsrâiloğulları ile ilgili bir olay anlatıldıktan sonra Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler kâfir, zâlim ve fâsık olarak kabul edilse bile hüküm geneldir ve bütün Müslümanları bağlar. Yani her kim, Allah'ın peygamberleri aracılığıyla kullarına bildirdiği hükümlerle amel etmezse kâfir, zâlim ve fâsık olur.

7. Mâide sûresinde Yahudi ve Hristiyanların beğenmedikleri ve kendilerine zor gelen hükümleri kendi çıkarları doğrultusunda gizlemeleri veya tahrif etmeleri konusuna da değinilmiştir. Ehl-i kitap Allah'a verdikleri sözleri unutarak kendi arzu ve isteklerine uyan hükümleri kabul edip, beğenmedikleri hükümleri reddetmişlerdir. Hatta daha da ileri giderek kendilerine Allah tarafından bir elçi gönderilip de arzularına aykırı bir öğüt, emir ve yasak getirmişse, verdikleri söz gereğince Allah'a iman edip güzel işler yapmadıkları gibi, peygamberlerinin getirdiği bu emirlere karşı çıkıp isyan etmişler; kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlamış ya da acımasızca öldürmüşlerdir. Bu husus, Müslümanlara Allah'ın emirlerini muhafaza etmekten ve peygamberlerine ittibadan asla ayrılmamaları gerektiğini salık vermektedir.

8. Sûrede tahrifin yanı sıra dinde aşırıya gitme konusunda da Ehl-i kitaba uyarılar yapılmıştır. Ama gerek Yahudiler ve gerekse Hristiyanlar “*Dininizde aşırıya gitmeyin*” (5/77) uyarısını dikkate almayıp hem itikadî konularda hem de ibâdetler konusunda aşırı giderek, dinî hükümlerin orijinal hallerini bozmuş ve Allah'ın kendilerine gönderdiği kitaplarını tahrif etmişlerdir. Böylece kendi anlayışlarına ve dünyalık menfaatlerine uygun bir kitap yazıp beşer ürünü bir din ortaya koymuşlardır. Yüce Allah Müslümanlardan Yahudi ve Hristiyanlar gibi gereksiz taşkınlıklara kapılmamalarını, Allah'ın kendilerine kolay kıldığı dini güçleştirmemelerini ve en önemlisi de tevhit dinine şirk karıştırmamalarını istemiştir. Çünkü Allah'ın gönderdiği din fitrîdir yani yaratılışa ve hayatta uygulamaya uygundur.

9. İslâm dini müminlere gereksiz soru sormayı yasaklamıştır. Mâide sûresinde bu konu hakkında da yine Ehl-i kitap özelinde Müslümanlara uyarılarda bulunulmuştur. Çünkü onlar, peygamberlerine yersiz ve gereksiz sorular sormak sûretiyle bazen küfre düşebiliyorlar bazen de işlerini zora sokarak helak oluyorlardı. Gerek Kur'an'da ve gerekse Hz. Peygamber'in sünnetinde özellikle itikat, ibâdetlerin farz oluşu, helal ve haram gibi vahiyle tespit edilmiş konularda bildikleri ile yetinmeyi, çok ve gereksiz sorular sormama konusunda Müslümanlara uyarılarda bulunulmuş ve böylece soru sormanın sınırları belirlenmiştir.

10. Sûrede anlatılan ve bu sûreye isim olarak verilen Mâide/sofra kıssası, bu sûredeki en dikkat çekici kıssadır. Bu kıssayı sadece bir topluma veya zamâna aitmiş gibi okumak ve anlamak doğru değildir. Çünkü içerisinde Allah'ın büyük bir lütfunu ve birçok mucizeyi barındırmakla beraber müminler için de almaları gereken güzel ibret ve dersler vardır. Havârilere Hz. İsa'dan sofrayı indirmesini hangi maksatla istemiş olduklarından ziyade Allah'ın vermiş olduğu bu nimetlerin ve mucizelerin kıymetinin bilinip bilinmemesi hususu Müslümanlar için bağlayıcılık arz eder. Bu nimet ve mucizeler inkâr edildiği zaman sadece âhirette değil bu dünyada da cezasının olduğu akıllardan çıkmamalıdır. Bundan dolayı Müslümanlar, başta kendilerine verilen iman ve İslâm nimetinin kıymetini bilmeli ve inkârından kaçınmalıdırlar.

11. İnsanoğlu, yaratılışı gereği hata yapmaya ve günah işlemeye zaafı olan bir varlık olarak yaratılmıştır. Sûrede Ehl-i kitabın ve bilhassa Yahudilerin dünyalık menfaatleri uğruna inananlara düşmanlık etme, günah işleme ve haram yeme konusundaki kötü huy ve alışkanlıkları ciddi bir şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur. Müslümanlar Ehl-i kitabın düştüğü hataya düşmemeli ve toplumsal kurallara ilişkin anlatılan şeylerden kendilerine ders çıkarmalı ve *“İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.”* (5/2) âyetine kulak vermelidirler.

Nitekim Yüce Allah'ın, kullarından yerine getirmelerini istediği en önemli görevlerden biri, emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münkerdir. Sûrede İsrâiloğulları âlimlerinin bu görevi yerine getirmediği, bu sebeple üzerlerine ilahi lânet yağmasına neden oldukları ifade edilmiştir. Müslümanlar da ilahi lanete uğramamak için Ehl-i kitabı taklitten kaçınmalıdır. Sûredeki uyarı sadece Yahudi ve Hristiyanlara değil bütün din mensuplarındadır.

12. Kur'an toplumsal barışı ve selameti esas almış, insanların birbirlerinin yaşama hakkına saygı duydukları bir düzen getirmiştir. Bu bağlamda İsrâiloğulları'na haksız yere bir cana kıymanın ne kadar kötü bir eylem olduğu hatırlatılmış ve *“Kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.”* (5/32) hükmü kendilerine farz kılınmıştır. Hz. Âdem'in iki oğlu Hâbil ve Kâbil arasında cereyan eden ve kıskançlığından ötürü Kâbil'in Hâbil'i haksız yere öldürerek

yeryüzünde gerçekleşen ilk cinayet de kendilerine ibret olması için hatırlatılmıştır. Hüküm sadece İsrâiloğulları'nı değil Müslümanları da bağlar. Çünkü Yüce Allah, insan hayatının değerli, kutsal ve dokunulmaz olduğunu bildirmiştir.

13. Mâide sûresinde Ehl-i kitabın eleştiriye maruz kaldığı konulardan biri de inkârcıları kendilerine dost edinmeleridir. Bunun da en büyük sebebi, Ehl-i kitabın gerçek anlamda Allah'a, peygambere ve ona indirilene iman etmemeleriydi. (5/81) Kur'an, Kitap ehlinin bu özelliklerini anlatarak aslında Müslümanları uyarmakta ve "Kim bir kavme benzerse o ondandır" hakikatini göz önünde bulundurmaları gerektiğini hatırlatmaktadır.

14. Sûrede, Ehl-i kitabın işlemiş oldukları günahlardan dolayı maymun ve domuza çevrilerek cezalandırıldıklarına da değinilmiştir. Maymuna çevrilenler cumartesi yasağını ihlal eden Yahudiler; domuza çevrilenler ise Hz. İsa'nın sofraya mucizesini inkâr eden Hristiyanlardır. Yüce Allah, Müslümanlara bu iki grubun işlediği günahları hatırlatarak bir bakıma inanç ve ibâdet konusunda onları eğitmiştir.

Hulasa, Kur'an'ın günümüz telif usullerinden farklı olarak konuları iç içe ele alıp aynı anda muhatabı birden fazla hususta eğitmesi özelliği, Mâide sûresinde de görülmekte ve Allah bu sûrede müminleri gerek doğrudan muhatap alarak gerekse de Ehl-i kitap üzerinden dolaylı anlatımla vahyin ışığında eğitmekte ve hakikate yönlendirmektedir. Gerek Ehl-i kitapla ilgili âyetler gerek Âd, Semûd gibi kavimler ya da Nemrud ve Firavun gibi karakterlerle ilgili âyetler, Müslümanlar için tarihi bir bilgi olarak değil, "Bize ne anlatıyor?" düşüncesiyle değerlendirilmeli ve gerekli mesajlar alınmalıdır. Kur'an'ın bir harfi dahi ziyade olmayıp tüm âyet ve sûreleri kıyamete kadar tüm insanlığı bağlamakta ve onları sorumlu tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abduh, Şeyh Muhammed - Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsirü'l-menâr*. Mısır, 1990.
- Abduh, Şeyh Muhammed - Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsirü'l-menâr*. çev. Rahmi Yaran - Mehmet Erdoğan. İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.
- Adam, Baki. "Sept Yahudileri Bütün Yönleriyle Yahudilik". *Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII*, 121-128.
- Adam, Baki. "Yahudilik". *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Ağkuş, Yusuf - Altuncu, Abdullah. "Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi) Yasakları ve Mesh Hadisesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017), 2775-2794.
- Ahmed b. Hanbel, Şeybânî. *Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Darü'l-hadis, 1990.
- Akça, Yunus. "Kur'an'da Ehl-i kitabın Temel Bazı Yanılgıları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (15 Aralık 2021), 961-982. <https://doi.org/10.18505/cuid.864144>
- Akın, Mehmet. "Nesefî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'an Açısından 'Ruyetullah ve Yedullah'". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*.
- Aksakal, Zeynep Nermin. "Kur'an'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Âyetleri Tahrifi, Gizlemesi ve Âyetlerle Amel Keyfiyeti". *KTÜİFD* 4/2 (2017), 73-108.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *Ahlak Dersleri*. Ankara: DİB Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Alper, Ömer Mahir. "İtaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Altaytaş, Muhammet. *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap: İtikadî Açından Yahudilik ve Hristiyanlık*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. thk. Ali Abdü'l-Bârî. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415.
- Aslan, Mehmet Selim. "Şâfiî Mezhebinde Şer'u Men Kablenânın Hüccet Değeri Üzerine Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (15 Aralık 2018), 1035-1057. <https://doi.org/10.18505/cuid.440015>
- Aslantürk, Zeki. *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2001.
- Atasoy, İhsan vd. *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2012.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Mûsâ Kıssası Örneği-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Aydın, Mahmut. "Hristiyanlık". *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Aygün, Abdullah. *Kur'an'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri*. Sakaraya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Bardakoğlu, Ali. "Katil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/45-48. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- "Ahit". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- "Ehl-i Kitap". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- "Hristiyanlık". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- "Katil". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- "Kıssa". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- "Velî". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. C. 8. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

- “Yahudilik”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Bayram, Enver. “Kur'an'da Yahudilere Lanet Edilme Meselesi”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (30 Aralık 2020), 11-42. <https://doi.org/10.18498/amailad.773091>
- Beyzâvî, Nâsirüddîn el-Kâdî. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî. Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1418.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn el-Kâdî. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. çev. Şadi Eren. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Bıykoğlu, Yakup. “Kıssa Üslûbu Bağlamında Kur'an'da Eyyûb Peygamber”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (28 Aralık 2016), 211-243. <https://doi.org/10.21054/deuifd.284969>
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 2. Basım, 2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuad Abdü'l-Bâkî. Kahire, 1379.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mûcize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/348-351. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Can, Ali. “Kur'an Ayetleri Işığında Ehl-i kitaba Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (07 Haziran 2014), 301-336.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 23. Basım, 2012.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbü't-ta'rîfât*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983.
- Çağrı, Mustafa. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrı, Mustafa. “Dostluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/511-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrı, Mustafa. “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çağrı, Mustafa. “Kibir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/561-562. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çetiner, Bedreddin. “Ehl-i Kitab Kimdir”. *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 9. Basım, 2015.
- Demirci, Kürşat. “Hıristiyanlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/328-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: İFAV, 6. Basım, 2014.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: İFAV, 9. Basım, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV, 34. Basım, 2014.
- Demirci, Sabri. “Mâide Sûresi 44, 45 ve 47. Âyetleri Hakkında Müfessirlerin Görüşlerinin Tahlili”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (Ağustos 2013), 391-413.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü'l-hadîs*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.
- Dilek, Burcu. *Medîne Yahudilerinin İnanç Problemlerinin Kur'an-ı Kerim'deki Yansımaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Şer'u Men Kablenâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. çev. Ali Akın. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006.

- Erbaş, Ali. “Müzakere”. *Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i Kitap*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2007.
- Esen, Muammer. “Kur’an’ın Ehl-i kitaba Bakışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010), 93-110.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm, Zeynû’d-Din. *Kimyâ-yı Saâdet*. çev. Mehmed Alphan Müftüoğlu. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021.
- Goldziher, Ignaz. “Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği”. çev. Cihad Tunç. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 151-169.
- Gözen, Fatma Betül. *Mâide Sûresinde Bireysel ve Toplumsal Kurallar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Güldemir, Ömer. *Kur’ân-ı Kerîm Kıssaları ve İlâhî Mesajları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Günaydın, Fatma Candan. “Nimet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/129-130. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gürbüzer, Ayhan Tayfur. *Kur’an’ın Ehl-i kitabın İnanç Problemlerine Bakışı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gürkan, Salime Leyla. “Rabbâniyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gürkan, Salime Leyla. “Sebt”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/256-258. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gürkan, Salime Leyla. “Teslîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/549-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Gürkan, Salime Leyla. “Yahudilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gürman, Ceyda. *Ahkâm Âyetlerindeki Ahlâkî Boyut*. İstanbul: İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Gürman, Ceyda. “Kur’an’da İlim-Amel İlişkisi ve Sahâbe Pratiğine Yansıması: Abdullah b. Ömer Örneği”. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* Ö1 (23 Eylül 2023), 367-395. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1346721>
- Gürman, Ceyda. “Mâide Sûresi Bağlamında Ehl-i Kitap Tarihine Bir Bakış”. *Kur’an ve Tarih*. Ankara: Kitabe Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Güz, Burak. “Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i Kitap, İtikadî Açından Yahudilik ve Hristiyanlık’ Muhammet Altaytaş”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (30 Nisan 2019), 222-225.
- Hacıoğlu, Songül. *Tarihî Çerçeve, Nüzûl Ortamı, Üslup ve Konuları Bakımından Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Harman, Ömer Faruk. “İsrâil (Benî İsrâil)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/193-195. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hıdır, Özcan. “Şer’u Men Kablenâ” Prensibi Bağlamında Serahsi’nin İslam Öncesi Dinlerin Hüküm ve Uygulamalarına Bakışı”. *Diyanet İlmi Dergi* 49/2 (2013), 83-98.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. Beyrut, 1936.
- İbn Kesîr, Ebü’l Fidâ İsmâil. *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa - Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- İbn Kesîr, Ebü’l Fidâ İsmâil. *Tefsirü’l Kur’âni’l-azîm*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddin. *Zadü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdiyyi. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-Arabî, 1422.
- İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddin. *Zadü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.

- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Abdüllatîf Abdüvehhâb. Kahire: y.y., 1962.
- İmam Nevevî. *Riyâzü's-sâlihîn*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Lânet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/101-102. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kara, Mustafa. *Bireysel ve Toplumsal Açısından Kur'an Kıssaları*. Samsun: Üniversite Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Kara, Mustafa. "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz". *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 69-102.
- Kara, Mustafa. "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz". *Kur'an Kıssaları*. Ankara: Salmat Matbaacılık, 2014.
- Karagöz, İsmail. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Karaman, Fikret. "Dinde Aşırılık ve Dünyevîleşme Problemi". *İslam ve Yorum 2 Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i Kitap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaya, Remzi. *Kur'an'a Göre Ehl-i kitap ve İslam*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2011.
- Kaya, Remzi. "Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri" 11/2 (2002), 31-58.
- Kaya, Remzi. "Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap Kavramı". *Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2007.
- Kesler, Muhammed Fatih. *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hristiyanlar*. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Kısa, Mahmut. *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meal*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2013.
- Koçyiğit, Hikmet. "Birden Fazla İsmi Olan Sûreler". *Hikmet Yurdu Dergisi* 6/11 (Haziran 2013), 261-303.
- Koçyiğit, Hikmet. "'Mâide Âyetleri' Üzerine Bir İnceleme". *Ekev Akademi Dergisi* 46 (2011), 87-100.
- Koçyiğit, Hikmet. "Ortak Sûre İsimleri". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 43-67.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Atfîş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Kutluer, İlhan. "Fesad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/421-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kutub, Seyyid. *Fî zılâli'l-Kur'ân*. çev. Yakup Çiçek vd. İstanbul: Emir Yayınları, 1991.
- Küçük, Abdurrahman. "Ahid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 4. Basım, 2012.
- Maden, Gülhan. "Münâsebâtü'l-Kur'an İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi". *Dârü'l-Hadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (Aralık 2022), 164-206.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmî, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. çev. Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2016.

- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. Beyrut: Dârü ihyâi't-türâs, 1423.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîrû-l Kebîr*. çev. Mehmet Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi 'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*. Kahire, 1930.
- Özdemir, Faruk. “Gençliğin Ahlâkî Olgunlaşmasında Kur'ân Kıssalarının Rolü”. *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu* 1 (2016), 307-319.
- Özevin, Ayşe. *Süleyman Ateş'in “Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri” Adlı Eserinde Ehl-i kitap ve Yorumu*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Özkan, Hakan. “Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir-İtaat İlişkisi”. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 813-828. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1088880>
- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul, 2012.
- Pak, Zekeriya. “‘Âlemîn’ Kelimesinin Kur'an'daki Anlamı Üzerine”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 1-24.
- Pak, Zekeriya. *Kur'an'da Kulluk*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dârü ihyâ et-türâsi'l-arabî, 1420.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. çev. Lütfullah Cebeci vd. İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. Mısır: el-Mektebetü't-tevfikiyyetü, 2009.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Basım, 2014.
- Saîd Havva. *el-Esâs fi't-tefsîr*. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1990.
- Sevinç, Sümeyye. *Tefsir Araştırmalarında Yöntem -Temel Kavramlar, Araştırma Süreçleri, Pradigma, Yöntem ve Teknikler-*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Sezer, Serap. *Kur'an Bütünlüğü Bağlamında Mâide Sûresi 54. Âyet ile Fetih Sûresi 29. Âyetin Muhteva İlişkisi*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sülün, Murat. *Kur'an Ne Diyor Biz Ne Anlıyoruz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Süyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. çev. Hasan Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2. Basım, 2013.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 18. Basım, 2013.
- Şengül, İdris. “Kıssa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498-500. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Tabatabaî, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*. çev. Vahdettin İnce. Kevser Yayınevi, ts.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hecer, 2001.
- Tarakçı, Muhammet. "Tahrif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/422-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Taşkın, Süleyman. "Gazzâlî ve İlk Dönem Hanefî Usulcülerinin Bağlamında Şer'u Men Kablenâ'nın Delillik Değerine Dair Bir İnceleme". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 91-120.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut, 1978.
- Topal, Hüseyin. "Kur'an'da 'Yed' Kelimesi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 153-172.
- Toptaş, Mahmut. *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2009.
- Ulutürk, Veli. "Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitabın Konumu". *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2007.
- Ürkmaz, Ahmed. "Nebevî Sünnette Mânevî Danışma ve Rehberlik: Abdullah b. Amr'ın 'İbadet Hayatı' Görüşmesi". *Diyanet İlmi Dergi* 53/3 (Eylül 2017), 11-23.
- Yaka, Eyüp. *Kur'an'da Ehl-i kitabın Kendi Dinlerine Karşı Tutumu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Yaşar, Yahya. *Kur'an'ın Bütünlüğü Bağlamında Kur'an Kıssalarında Peygamberlerin İsmi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2020.
- Yaşaroğlu, Mehmet Kamil. "Mâide Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/403-405. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Gulûv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/192-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. Lütfullah Cebeci vd. Ankara: Akçağ, 5. Basım, 2015.
- Yıldırım, Hasan. *Kur'an'da Ehl-i kitap Bağlamında Mevdûdî ve Süleyman Ateş'in Görüşlerinin Mukayesesi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 1422.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücuhi't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücuhi't-te'vîl*. çev. Abdulaziz Hatip vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2017.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîrû'l-münîr*. Beyrut: Dârü'l-fikri'l-muâsır, 1991.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîrû'l-münîr*. çev. Hamdi Arslan vd. İstanbul: Bilimevi, 4. Basım, 2013.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Feyzullah YANIK

Yabancı Dili :

Eğitim Durumu

Lise : Şehit İdris Gezer Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2009

Lisans : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016

Yüksek Lisans : Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri
Anabilim Dalı, 2024.

Mesleki Deneyim

İş Yeri : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012-halen devam ediyor.

Yayın Listesi :